

تاریخ و تمدن افغانستان

د افغانستان تاریخ او تمدن

فصلنامه انجمن تاریخ افغانستان

سال دوم، شماره ۵، ماه نوامبر ۲۰۲۵ تقویم مشترک
مطابق برج عقرب ۱۴۰۴ هجری شمسی

حفظ تاریخ، پلي میا، دیروز و فردا

د تاریخ ساتنه، د پرون او سبا ترمنځ د نښلولو کړی

Afghan Historical Society (AHS)
North Lakes, Queensland 4509
Australia

www.afghanhistoricalsociety.com

Info@afghanhistoricalsociety.com

www.facebook.com/groups/1559235541685336

مدیر مسئول و محرر دری: سیف الله فضل
پښتو محرر: عتیق ځاځی
مسئول ارتقای کارهای رسانه ئی: درخانی-ذهین

ویرایش، طراحی و آرایش مجله:
سیف الله فضل

مجله "تاریخ و تمدن افغانستان" در هر سه ماه یکبار، بشکل دیجیتال نشر و لینک آن از طریق رسانه های "انجمن تاریخ افغانستان" با علاقمندان تاریخ و فرهنگ، قسمت میشود.

- نظرات هیأت تحریر و همکاران قلمی ما، الزاماً نظر رسمی انجمن تاریخ افغانستان نمیباشد. هر نویسنده، مسئولیت نظر و نظریه خود را دارد.
- مجله انجمن تاریخ افغانستان متعهد به رعایت آزادی بیان در چوکات حفظ کرامت انسانی میباشد.
- نشر و پخش مجدد مضامین این مجله، با ذکر نام نویسنده و مأخذ مجاز میباشد.

هیأت تحقیق، ارزیابی و تحریر:

- استاد حامد نوید
- داکتر نوراحمد خالدی
- پروفیسور زمان ستانیزی
- استاد شهسوار سنگروال
- پوهاند محمد بشیر دودیال
- سیف الله فضل
- درخانی-ذهین

سال دوم، شماره پنجم، ماه نوامبر ۲۰۲۵ تقویم مشترک مطابق برج عقرب ۱۴۰۴ هجری شمسی

تشکيلات انجمن تاريخ افغانستان

د افغانستان د تاريخ د ټولنې جوړښت

Afghanistan Historical Society
Organizational Chart

د افغانستان د تاريخ د ټولنې جوړښت/تشکيلات انجمن تاريخ افغانستان

در این شماره

۶	پوهاند محمد بشير دوديال	• په افغانستان کې د پاچا امان الله خان اقتصادي او عمري چارې او ريفورمونه
۱۸	درخانی ذهين	• چه بايد کرد؟ دیدگاه نسل جنگزده
۲۱	داکتر نوراحمد خالدي	• مونږ ټينگار کوو چې مستعمره وو پداسی حال کی چی بهرنی هیوادونو مونږ د یو خپلواک هیواد په توگه منلي وو؟
۲۵	پروفیسر زمان ستانیزی	• ریشه یابی زبانهای معاصر دری و پشتو در کتیبه سرخکوتل بغلان
۳۱	داکتر سيد حميدالله روغ	• «استقلال افغانستان» از ۱۹۱۹میلادی!
۳۹	داکتر محمد ظریف علم ستانکزی	• د جرمونو د څېړلو عدلي او قضايي سيستمونه
۴۶	صديق وفا	• پيشينه نهضتها، حزب ها، سازمان ها و تنظيمهای سياسی در افغانستان
۵۹	عقيق ځاځی	• له ميلاده مخکې په دريمه پيړۍ کې لرغونی اراکوزيا يا (نننی کندهار)
۶۲	ناهيذ علومی	• چتر گسترده دفاع از حقوق زنان افغانستان: چگونه؟
۶۴	داکتر محمد حليم تنوير	• زبان دری، زبان گورکانی ها / بابری ها و شاهان افغان در هند
۷۴	استاد شهسوار سنگروال	• افغان انگلیس دریمه جگړه

داغ روز...

در دنیا تحقیقات اکادمیک، اساساً قاعده براین است که تحقیق باید و الزاماً دارای مدرک و منبع و مأخذ معتبر باشد و یا در صورت فرضیه و نظریه، مدعی باید و لزوماً دارای صلاحیت علمی و خود، اهلنظر باشد. در آشفته بازار امروز، کمتر کسانی وجود دارند که پابندی به چنین اصولی داشته باشند و حتی کسانی که از این مبادی آگاهی هم دارند، بعضاً بصراحت و جسارت وقیع، کتمان و تخطئ امر میکنند. شاید این حرکت کدام نوع “کاکه گی” جدید باشد که ما از آن بیخبر بوده ایم.

موضوع، مرا بیاد یکی از همین “تحصیل کرده گان” انداخت که خود در یکی از کشورهای اروپای غربی زنده گی میکند و ظاهراً، از تمام موازین و ضابطه های تحقیقات علمی، آگاه و مسبوق است. ایشان در یکی از برنامه های تلویزیونی که پیرامون “استقلال افغانستان”، میچرخید، چنین ابراز نظر کرد:

“باوجود اینکه من شاگرد پروفیسر صیب ستانیزی استم و اینراهم میدانم که ایشان دراین عرصه، اهلنظر و دارای صلاحیت علمی میباشند اما، من بازهم مجبورم به ‘نظر خود’ پافشاری کنم...”.

از خود پرسیدم: پافشاری؟ یا لجاجت طفلانه؟

از بد حادثه به جایی رسیده ایم که نه شاگرد در برابر معلم، سر فرو میآورد و نه نادان از دانا میآموزد و نه، خورد به بزرگ ارج میگذارد و نه موش از شیر حذر میکند. شاید اینهمه استحاله از خیرات سر همین آزادی بیانی باشد که امریکائیان برای ما به ارمغان آورده اند چنانکه هر مخیله پسمانده را، زبان بیان داده است، گذشته از مقدار دانش و میزان شعور در چانته متکلم آن.

انصافاً، روی گلیه را نمیتوانیم صرفاً بجانب گروه لجوج نگه داریم چون در جماعت اهل خبره و بزرگان، همچنان کسانی را داریم که آنها هم به بالاتر از خودها، احترام و ارج قایل نیستند. حالا شما حتماً میپرسید که بالاتر از اهل خبره، کی بوده میتواند؟

هوش مصنوعی! و یا بهتر بگوئیم همان “عقل کل”.

همان اصلی که واسطه میان خدا و خلقت میباشد چنانکه ابن سینا، ابن عربی، سهروردی و دیگر عرفا، قبلاً به ظهورش بشارت داده اند. بطور مثال، شما چیزی مانند (DeepSeek) را مدنظر بگیرید که با داشتن بیشتر از ۶۷۱ میلیارد معلمات (parameters) حاوی تمام کتابخانه های دنیا و بخش نکات آن، معادل با درجه (Ph.D.) در تمام عرصه های علوم بشری و امور بشری میباشد.

اما، بعضی از نخبه گان ما، به محض شنیدن کلمه مصنوعی دچار یکنوع تشنج گردیده، چنین خیال میکنند که این هوش حتماً بدلیل “مصنوعی بودن” باید قلبی و ایلائی باشد و هرکسیکه به این “حرامزده نامطلوب” اتکا و تمکین کند، آنشخص همچنان، پوشالی و بی ارزش میباشد.

حالا جالب است که ما، در پایان نوشته خود، اگر از چندتا منبع و مأخذ “کاغذی” نام ببریم، مضمون ما حیثیت یک مقاله اکادمیک را میپذیرد اما، اگر همین مضمون را براساس و بر مبنای هوش مصنوعی بنویسیم، طعنه و کنایه های بیسوادی و بیکیفایتی میخوریم در حالیکه، مضمون ما از پشتیبانی ۶۷۱ میلیارد مدخل لااقل معتمد، برخوردار بوده است...عجیب نیست؟

سیف الله فضل، مدیر مسئول

په افغانستان کې د پاچا امان الله خان اقتصادي او عمراني چارې او ریفورمونه

پوهاند محمد بشير دودبال

د امانی روښانه نهضت د یوسل او شپږم کال په مناسبت:

سریزه

پاچا امان الله واک ته رسېدو سره سم ، انگرېز سره خپل حساب تصفيه او هغوی ته یې وویل چې نور نو دافغانستان په چارو کې هېڅ ډول لاسوهنه نشي کولای ، ورپسې یې د ولسونو خیر- ښېگڼه عمراني چارې، دتعلیم وده، ملي رفاه، بین المللی حیثیت، ملي غرور او نورو مادي او معنوي چارو باندې اقدام وکړ. افغانستان له نن څخه یوسل او شپږکاله کاله مخکې، یعنې په ۱۹۱۹ م. کې د غازي امان الله خان په مشري دمعاصر ژوند په جاده کې قدم کېښود، په هېواد کې ګڼ شمېر اصلاحات، لوی ریفورمونه او ملی شعور کې ژور تحول هم راغی. د هېواد نجونو ته دتحصیل زمینه برابره شوه، د افغانستان ښځې له خپلو حقه حقوقو څخه خبرې شوې، اداري بنسټونه ورغول شول، په تجارت او مالي چارو کې لوی تحول راغی او هېواد ته نوی فرهنګ، تکنالوژي، علمي مرکزونه، مطبوعات، عامه خدمات، فابریکې، اقتصادي پلانونه او برنامې معرفي شوې. لویې اقتصادي پروژې پیل او د لومړي ځل لپاره د ریل پټلۍ، د راډیو دستگاه، دبريښنا دتولید پروژې، د مخابراتو، ټیلیفون او مراسلاتو عصري سیستم ، دنجونو دتعلیم او باسواده کولو پروګرامونه او د ګمرکي چارو سمون پیل شو. جنسی مالیه لغو او په عوض یې نقدی مالیات وضع کړل. دغه اقدام هم د ټولو مالیه ورکوونکو لپاره او هم د دولت لپاره ځواکمنه ګټور و، همدارنګه د تجارت او د سرمایه‌ګذاری، له منابعو څخه د استفادې، بودجې جوړونې، بهرنیو هیوادو سره قراردادونو، د داخلي تولیداتو، د ترانسپورتي شبکو د پراختیا، د اوبو د بندونو، ترانزیت، کاني توکو، د آغاني د ارزښت ساتنې او نورو برخو کې ژور ریفورمونه راغلل. د دغو اصلاحاتو بهیر د تیرو سلو کلونو په بهیر کې خپل ارزښت

ساتلی دی. د افغانستان نوي نسل ته په کار ده چې له تاریخ څخه ښه زده کړه وکړي او له تیرو تجربو څخه د یوې پانګې په توګه کار واخلي. موږ باید د راتلونکو بریالیتوبونو د ترلاسه کولو لپاره پخواني تجارب او د تاریخ لوست مخې ته کېږدو. د غازي امان الله خان له خوا شروع شوی هغه مترقي او روښانه خبرکی چې د ګران هیواد، افغانستان نیکمرغه راتلونکې یې تضمینوله؛ ندی بشپړ شوی، هیله ده چې اوسنی نسل به دغه ناتمام څپرکی بشپړ کړي.

د امانیه دورې ریفورمونه

د امان الله خان حکومت لومړی په کورنیو اصلاحاتو باندی لاس پوری کړ. د افغانستان خلکو سره د پرمختګ هیله وه. ډېر په کلکه یې د دولت ملاتړ وکړ او ټولو ریفورمونو ته یې په عمل کې ښه راغلاست ووايه . لکه هغسې چې دافغانستان پتمن ولس له انګریزانو سره په خپل سرو مال باندې هڅې وکړې، همداسې یې هم د نوي معارف د خپرولو ، په خپلو مالیاتي ورکړو او په څو روپیو کې د څو پیسو اعانې په ورکولو سره چې د معارف اعانه بلل کېده، برخه واخیسته او د سرکونو په غځولو کې په خپله خوښه حاضر شول او له نویو صنایعو او نوي نظام څخه یې په کلکه ملاتړ وکړ. نجونو دا فرصت وموند چې ښوونځیو ته ولاړې شي، د ارشاد النسوان جريدې په خپرولو پیل وکړ او منورو مېرمنود ښځو د

څنګ دلته یو بل عامل هم موجود و چې هغه د یوشمیر چارواکو بیدالتي، له ولس سره ناوړه چلند او عدم صداقت و. البته غازي امان الله خان په خپلو مامورینو ډیر باور کړی و، حال دا چې یو شمیر یې صادق او هیوادپال نه وو. په ډول ډول دسیسو سره ځوان پاچا ته د شکایتونو د رسولو مخه نیول کېده او حقایق ورڅخه پټ ساتل کېدل، نو ځکه لکه هغسې چې زموږ د خلکو پاڅون تل د ظلم او خیانت په وړاندې و، نو دا وخت یې د بهرنیو مغرضو کړیو د تحریک ترڅنګ، د ظالمو چارواکو په وړاندې پاڅون پیل کړ، یعنې هم بهرنۍ مداخلې او هم تر یوې اندازې داخلي نارضايتي موجودې وې. که نه په لومړي سر کې ولس یعنې همدغو خلکو په امانې دوره کې له خپلې بیوزلۍ سره سره سرکونه جوړ کړل او ښوونځي یې ورغول او د معارف خپراوي ته یې اعانه ورکړه او خپلو مالیاتو کې یې زیاتوالی ومانه. د پکتیا خلکو د هغه وخت د جرايدو په شهادت، په خپله سپور جواړی خوړ، خو په خوست، گردیز، زرمټ او ځمکنیو کې یې د څلورو ښوونځیو لپاره ۷۵ زره افغانۍ ټولې کړې چې دا په هغه وخت کې ډیرې پیسې وې. دغو ښوونځیو ۴۰۰ زده کوونکي لرل. د کندهار هتیوالو پخپل لگښت ښوونځی جوړ کړ، په کابل کې یوه ورځ ملکې ثریا په نړۍ کې د ښځو د ترقی په هکله خبرې کولې او د افغانستان د ښځو وروسته پاتې حالت یې بیان کړ، ښځو دردناکه ژړا وکړه او ۵۰ تنو ښځو سمدستي ځانونه د معارف چوپړ ته چمتو او د نجونو د ښوونځي بنسټ یې کېښود. ملکه دومره خوشحاله شوه چې پخپله یې د مستوراتو د ښوونځي د مفتش دنده په غاړه واخیسته (۱۲۹۹- مرغومی).

ملاتړ ټولنی په جوړولو او نورو چارو کې برخه واخیسته. په عمومي توګه خلکو په دغو ټولو نا اشنا ریفورمونو کې پرته له هېڅ تعصب، زور، دود پالنې او کوم منفي غبرګون څخه، له خپل ځوان دولت څخه ملاتړ وکړ. په دې توګه پاچا وکولای شول چې خپل ریفورمونه په لومړي پړاو کې له ۱۹۱۹ څخه تر ۱۹۲۴ پورې په بریالیتوب او زړورتوب، د خارجي دسیسو او ارتجاعی قوتونو له مخالفت سره سره تطبیق کړي، خو د ریفورم دوهمه مرحله چې له ۱۹۲۷ څخه وروسته زور ورباندې واچول شو، د ډیرو لویو کټورتوبونو سره سره په نطفه کې شنډ کړل شوه. دا ځکه چې هغه مهال ولس د فکري نبوغ، له رویتیا او وښتابه او د عصری ریفورمونو سره د آشنایي له پلوه له خپلې زمانې څخه وروسته و. له بلې خوا مکار او حيله گر دښمن په کمین کې و. استعمار لا هم نه غوښتل چې افغانستان د ترقی په لوري ګام اوچت کړي. استعمار غوښتل چې د افغانستان هغه ځوان او مترقي دولت چې دوی ته یې ماتې ورکړې، معدوم او دغه هیواد بیرته د تیاري او وروسته پاتېوالي کندي ته وغورځوي.

ارتجاع او استعماري قوتونو د ولس له صداقت، اسلامي پاګو احساساتو، ساده او بې الایشه تفکر څخه ناوړه استفاده وکړه او د همدوی په واسطه یې د دوی مترقي دولت له پښو وغورځاوه او همدوی یې د ریفورم په مقابل کې خنډ کړل. د امانیه حکومت د اصلاحاتو دوهم پړاو په وړاندې یو شمېر روحانیونو او فیوډالانو مخالفت وکړ. دغه مخالفت د بهرنیو هیوادونو دسیسه او مداخله وه، دا سمه نه ده چې موږ ووايو چې امانیه نهضت د ولس نه خوښېد، بلکې واقعیت دا دی چې عامه اذهان د دغه نهضت په وړاندې په ناوړه توګه تحریک شول. خو په واقعیت سره باید ووايو چې دا ډول قضاوت، چې د اصلاحاتو ناکامي یې د افغانستان یواځې او یواځې د ملت جمود او تعصب بللی، هم سم نه دی. په واقعیت کې د افغانستان خلکو لکه د هرې بلې ټولنې په شان غوښتل، چې ترقی وکړي، اما دلته تحرکات او ناوړه نیتونه وو. د افغانستان تاریخ دا نه رانښيي چې د افغانستان خلک دې په هېڅ دوره کې د تمدن او فرهنګ په وړاندې دریدلي وي او یا دې مثلاً د خپل استقلال د ناجي په مقابل کې چې د فابریکو، د وسپنې د پټلۍ، مدرسې، ورځپاڼې، تخنیک او علم او فن عصر ته یې معرفي کول، د هغه د مترقي پلان په وړاندې ودریږي. لکه هغسې چې یې د محمود غزنوي پر مهال دا کار نه وکړی، د استقلال له ګټلو وروسته هم د ترقی او فرهنګ په ضد نه درېدل. د پردیو د تحریکاتو تر

د امانیه دورې عمراني، مالي او اقتصادي چارې د افغانستان ځوان مترقي او وطنپال پاچا ډېر ژر د هيواد د رغاونې او عصري کولو په خاطر کلکه ملا وتړله. راز راز ريفورمونه يې پيل کړل. د ده ريفورمونه له سياست او حکومتولۍ څخه پيل، بيا يې ټولنيز مسايل او وروسته تر هغه يې اقتصادي برنامې او پروگرامونه تر کار لاندې ونيول. لومړنی اقدام يې ټولنيز عدالت ټينګول و. پاچا په دې باندې باوري و چې د سياسي استقلال ترڅنګ اقتصادي استقلال يو ضروري شرط دی. غازي امان الله خان دخپلو مترقي پلانونو په اعلانولو سره د ملت په زړونو کې ځای ونيو او ټول ولس يې تر شا ودرېد. شاوخوا نور هېوادونه هم د ده له اصلاحاتو څخه اغيزمن شول، په ترکيه کې ريفورم مستقيماً د پاچا امان الله خان د درايت او تدبironو څخه متاثر و، له مصر څخه تر هند پورې د خپلواکۍ غوښتنې او استقلاليت احساسات په څپو شول. د هيواد دننه د ژوند په ټولو ډګرونو کې مثبت بدلون راغی. دغه بدلونونه په دوو پړاوونو (مرحلو) کې څيړلای شو:

په دې ترتيب سره گورو چې د افغانستان د اړ- دور او اغتشاش علت هم د بهرنيانو مداخلې او هم د دولت په ناوره اداره او د دولتي مامورينو په بې کفایتۍ کې و، چې هره مهمه، حياتي او سپېڅلې دنده يې د رشوت او خيانت په ناولتيا ککړه کړې وه. دخپګان خبره دا وه چې مهربان او رعيت پوره پاچا ته دغه مسايل نه رسول کېدل. يعنې ده ته په نږدې کسانو کې صادق کارکونکي کم وو. همدا لامل و، چې پاچا او دولت د خپلو خلکو له ملاتړ څخه يې برخې شو او نور نو يواځې پاتې وو. دا وخت بهرني دښمن د خلکو له دغې عمومي نارضايتۍ څخه غلطه ګټه پورته کړه او ارتجاعې اقليت مسلوب الحقوق قوت يې چې د دولت او ريفورم په دښمن باندې بدل شوی و، ډګر ته رادننه کړ، چې د دوی د خرابکاري له لامله دولت راوپرځېد، کنه همدغه مخالف قوتونه او بهرني دښمنان لا موجود او فعاله وو چې دولت د خلکو په ملاتړ دواړو ته ماتې ورکړه او پر مخ ولاړ. د هغه مهال خوشباوره جرايدو د کلنل لارنس، جونز (بغدادی پير) او نورو ګوډاګيو د جادويي ځواک په هکله يادونې وکړې، خو هيچا دغې خبرې ته ډير پام ونه کړ. دا ځکه چې پاچا امان الله خان يو صادق او په زړه پاک شخص و. ده په خپلو مامورينو، ولس، ګاونډيو، سفارتونو او وزيرانو ډير اعتماد کړی و، خو پورته يادو شويو ستونزو د عالي او مترقي ريفورمونو د نړيدو زمينه برابره کړه او د بهرنيو جاسوسو لاسونو او کورنيو ارتجاعې ځواکونو لپاره يې لاره هواره کړه. که دغه دسيسې نه وای د مترقي پاچا امان الله خان هلې - ځلې نه هدر کېدلې. دلته به له ۱۹۱۹ م. کال وروسته يو شمير ريفورمونو باندې رڼا واچوو:

امير ان الله خان په لومړي پړاو کې د خپلو اصلاحاتو په تطبيق کې ډېر ګړندی او پوره بريالی و او هغه دا چې د ملت د اکثریت بزګرانو، شپنو او پېشه وړانو په وړاندې يې پخواني درانه بارونه سپک کړل. جنسي جبري ستونزمن ماليات، د آذوقې خريداري، د غلې حواله کول اجباري آذوقه رسول، ډيرو زياتو پړاوونو ته د دولتي مالياتو د راټولولو، اجاره داري، د ماليه ورکونکي او ماليه اخيستونکي تر منځ د فيوډال او ملکاتو واسطه، د قريه داري زورټشکيل، د ناشمېرل شويو څارويو د مالياتو اخيستل، اجباری کار او بېکار، له پېشه ورو او صنعتکارو څخه د بازار بيلابيل ټکسونه، مړي (غلام) لرل او نور يې ټول منع کړل. د ځمکې ماليات په نغدي بڼه واپول شول او ټول ماليه

د سوداګریزو معاملاتو لپاره شرعي محکمې جوړې شوې او یو شمیر تجارتي شرکتونه لکه تئویرات شرکت، موټورز شرکت، درمل، رفقای افغان، اتحاد افغان، قمر، ضیا او جرمني شرکتونه او د شوروی تجارتخانه او نور جوړ شول. د انګلیس له دولت سره یو سوداګریز قرارداد لاسلیک شو. د بهرنۍ سوداګرۍ د ښه تنظیم په خاطر، د افغانستان سوداګریز استازی قونسل او وکیل التجاره د افغانستان ګاونډیو هېوادونو کې وګومارل شول او سوداګریزې چارې یې اسانه کړې. دولت هم ملي تجارتي موسسات لکه امانیه شرکت او ثمر شرکت او نور جوړ کړل. په دې ډول سره ویلای شو چې په هغه وخت کې امانی دولت په ډیر ښه او سنجول شوي ډول سره د خصوصي او دولتي (عامه) سکتور ستراتیژي طرح کړې وه. دغې ستراتیژۍ د پانګونې لپاره ډیره مساعده زمینه برابره کړه. پانګونه په اقتصاد کې یو اساسي بحث دی. له دې امله چې تر دې مهال پورې په افغانستان کې د اروپا پانګه نه وه راغلې، خو ورو ورو له افغانستان سره د اروپا سوداګرۍ مخ په زیاتوالي وه. سره له دې چې دغه ډول سوداګرۍ د داخلي صنایعو د پرمختګ لپاره ډلر وخت لپاره خنډ شوه دا ځکه چې د هیواد اقتصاد په ډیر لومړني حالت کې او وروسته پاتې و، خو وروسته یې ډیر ښه نتایج لرل. دغه ډول د رکود لنډه مرحله هر هیواد تیره کړې ده. له دې امله چې تر دې مهال پورې زموږ مملکت کومې فابریکې، باتجربه او پاڅه کارګر او د وسپنې پټلۍ نه لرل، نو ځکه امانیه دولت په دې لټه کې شو چې افغانستان ته فابریکې او د وسپنې پټلۍ راوړي او د ۱۳۰۷ کال په لویه جرګه کې یې دا خبره توضیح کړله چې دولت د الوتکو د ترمیم د یوې فابریکې په لټه کې دی او له موجوده فابریکې پرته به یوه بله نوې فابریکه هم د سپینو باروتو د تولید لپاره جوړه شي. په افغانستان کې لومړنی باروت جوړوونکی ترکي متخصص رضایک و چې د لومړۍ نړیوالې جګړې په ترڅ کې دلته اوسېد او سپین باروت یې جوړول. دغه شخص په ۱۹۲۱ م. کال ومړ او پاچا په خپله د هغه په جنازه کې ګډون وکړ. د هغه یو شاګرد فیض محمد نومي د دولت په استازیتوب له دوو فرانسوي او جرمني شرکتونو سره یو قرارداد لاسلیک کړ چې د هغه له مخې به په لسو کلونو کې د وسپنې پټلۍ له جنوب څخه تر شمال پورې وغځول شي. د دغه کار د سروې لپاره څلور تنه فرانسويان کابل ته راغلل او بیا له دې ځایه کندهار ته ولاړل، تر څو د وسپنې د پټلۍ د پروژې لپاره کار پیل کړي.

ورکوونکي په سیده توګه پرته د ملک او خان له مداخلې او ناجایزې استفادې څخه، د دولت له مالي دفترونو سره وتړل شول. دولت خپل ټول ضرورتونه په نغدو پیسو، په شفاف ډول او په خپل زړه پیرودل. د څاروي روزونکو څاروي هر کال شمېرل پیل شول او د هغو د موجودیت له مخې به مالیه اخیستل کېده او د دې موخې لپاره یو جلا قانون چې (قانون مواشی) نومېد، جوړ شو. د لومړي ځل لپاره د رسمي ارقامو عصري ثبت او د احصائې سیستم مروج شو. په کابل کې د مالې د اداراتو د چارو د تنظیم په خاطر د اصول دفتر ښوونځی پرانیستل شو چې مدیر یې مرزا مجتبی خان و او د دغه ښوونځي فارغان به د هیواد د مالې وزارت په مامورینو کې ګومارل کېدل. له دغه اقدام څخه موخه دا وه چې عامه مالي چارې په ښه او شفاف ډول مدیریت شي. په همدې خاطر د افغانستان د مالي مدیریت او د عامه مالي چارو د نظام په تاریخ کې دا مرحله یوه بیسارې رڼه او د تحول دوره ګڼل کېږي. دغه نیک اقدام او سنجول شوي کار د هیواد زړې حسابي چارې په یوه نوی عصر سیستم باندې واړولې چې ښاري ښه یې غوره کړه. غازي امان الله خان په دې باندې ښه پوهېد، چې د افغانستان مهم تولیدات او پیداوار کرنیز محصولات دي. یعنې مالداري او کرنه تر هغه وخت پورې د افغانستان په اقتصاد کې مهم رول لري، تر څو چې نوي صنایع په پښو ودړیږي. له همدې امله د کرنې مامورینو او د مالیاتو د تحصیل لپاره په ۱۹۲۳ م. کې یو شمېر قوانین جوړ او وضع شول. د مسلکي، ماهرو او ورزیده حکامو د روزنې په خاطر په مرکز کې د حکامو ښوونځی جوړ او فارغان یې سیمه ییزو ادارو کې مقررېدل او د حکامو او مامورینو د دندو قانون یې جوړ او د ادارې د تنظیم چارې یې په ۱۹۲۲ م. کال کې سمبالې کړې. دا د هېواد اداري سیستم کې تر ټولو یو عصري اصلاحي قدم و. له دې څخه یو کال مخکې یې د (تشویق صنایع) په نوم قانون پاس کړی و چې د مالیاتو د ریفورم له طریقه یې د صنایعو وده هڅوله. همدارنګه د تولیداتو د هڅونې په خاطر یې تقاوي وضع کړه. سره له دې چې د دولتي املاکو د پلورنې قانون په ۱۹۲۳ م. کال کې د ځمکو د له لاسه وتلو او د بزګرانو د زیانمن کېدو لامل شو او له بلې خوا یې خصوصي ملکیتونه پیاوړي کړل، خو بیا هم یو قانون جوړ شو او موقوفه اراضي هم لا دمخه له منځه ولاړل. سوداګري هم پراخه شوه یې شمېره د هېواد دننه ګمرکونه راکم کړل شول د دغو ټولو ریفورمونو په پایله کې د پانګونې اندازه زیاته شوه، د داخلي تولیداتو په برخه کې پرمختګ ګړندی شو او

له نن څخه تقریباً یو سل او پنځه کاله مخکې د افغانستان ریل گاډی

همدارنگه د تیلیفون او تلگراف د لین د غځولو چارې له مرکز څخه تر ولایتونو پورې پیل شوې؛ په پغمان، جلال اباد او کندهار کې د برېښنا په ستیشنونو باندې کار پیل شو. د څرمن جوړولو باروت جوړولو سمنټو او کوکړ جوړولو فابریکو ته برېښنا ورسول شوه د موټرو د ترمیم، د پرزو جوړولو، صابون جوړولو، عطر، تار جوړولو او رخت او بدلو، ترکاني او یخ جوړولو فابریکې او د پومې د غوړ ایستلو ماشینونه په کندهار، مزار او هرات کې جوړ او ودرول شول. په همدې ډول د لاندنیو فابریکو جوړول هم په پام کې ونيول شول: قدسازي، نساجي، د نخي او جیم ټوکرانو جوړولو فابریکه، د تنی جوړولو فابریکه، د میوې ساتنې فابریکه، د کوچ او پوڅی جوړولو فابریکه (دلینانو د پروسس دستگاه)، د تیل خاک فابریکه او د کابل - مزار - شوروی اتحاد او ایران او ترکیې تر منځ د هوایی ډالې د چارو پیل کول، د غزني د سراج او بند غازی د اوبو بندونه جوړ شول، د ځمکنیو د اوبو بند تړل او د نهر رزاق بشپړول هم تر لاس لاندې ونيول شول. امانی دولت له جرمني څخه د کامله الوداد تجارتي معاملو حق او د پولند له هیواد څخه بې د ترانزیت حق ترلاسه کړ او له مسکو او برلین سره یې د سوداگریزو قراردادونو په هکله خبرې پیل کړې. دا ټول د افغانستان د معاصرو دیپلوماتیکو روابطو بنسټ وگرځېد چې تر نن ورځې پورې بیساری دي. د یو شمیر نورو قراردادونو د ترسره کولو لکه: د بدخشان د لاجیرو، د هرات د تیلو او د وسپنې ویلي کولو، د وسپنې د کانونو، د ډبرو د سکرو، گوگړو (سلفرو)، سرپو، شوکاني، مرمر، سپینې خاورې او نورو جامده معدني توکو د استخراج او بهر برداري د چارو په خاطر یې پروگرامونه تر کار لاندې ونيول او د پکتیا، اسمار او نورو ځنگلونو د تنظیم او ادارې لپاره یې پروگرامونه پیل کړل. امانیه دولت د هیواد دطبیعی منابعو د مدیریت بنسټ په علمي او پوځ ډول کیښود، همدارنگه د آسونو د نسلونو د زیاتوالي، د قره قل پسونو د نسل د عمومیت موندلو او د ورېښمو د چینجو د روزنې لپاره پلانونه جوړ شول. دمعاصر اقتصاد او د کرنیزو تدابیرو ترڅنګ د کرنیز تروج د خدماتو بنسټ هم همدا وخت کیښودل شو. په کابل کې د ملی صنایعو نندارتون جوړ شو، د داخلي تولیداتو د تشویق په خاطر د دولت مامورینو ته له وطني رخت څخه د جامو استعمال جبري شو. په دې توګه که چیرې موږ غواړو چې

د افغانستان د اقتصاد ریفورم او نوی کولو پس منظر ځانته روښانه کړو، تر ټولو تاریخي دورو څخه د امانیه دورې بېلګه غوره کولای شو. د دغو ریفورمونو په پایله کې د دولت عایدات له پنخوا څخه زیات او دوه برابره شول او په کال کې له ۸۰ میلیونو روپیو څخه ۱۸۰ میلیون روپیو ته ورسېدل. دغه عاید له لاندنیو سرچینو څخه و:

- د ځمکو مالیات ۸۰ میلیونه،
 - د څارویو مالیات ۲۵ میلیونه،
 - ګمرکي مالیات ۴۰ میلیونه
 - د صکوکو محصول لس میلیونه
 - نور عواید ۲۵ میلیونه او ټول ۱۸۰ میلیونه روپی.
- د دولت لوی لګښتونه دا وو:
- د حربي وزارت لګښتونه ۴۰ میلیونه.
 - د معارف وزارت لګښتونه ۱۵ میلیونه.
 - د بهرنیو چارو وزارت لګښتونه ۷ میلیونه.
 - د مالی وزارت ۳ لګښتونه میلیونه.
 - د تعمیراتو لګښت ۱۰ میلیونه.
 - د دربار وزارت لګښتونه ۲۰ میلیونه.
 - د کورنیو چارو وزارت لګښتونه ۱۲ میلیونه.
 - د عدلي وزارت لګښتونه ۲ میلیونه،
 - نور لګښتونه خریداري او یو څه سپما ۶۷ میلیونه روپی.

روپۍ، دوه امانیه په ۳۰ روپۍ او یوه امانیه په ۱۵ روپۍ او نیم امانیه اووه نیمې روپۍ وه. همدارنګه فلزي مسکوکات سپین زر او مس د پیسو د واحد روپۍ اجزاوو، کونډه کېدل د مقیاساتو قانون په ۱۹۲۲ کال کې وضع شو.

کلتوري چارې

د امانی نهضت تر ټولو مهم اغیز د ملی فرهنګ او کلتور ودې، ښوونې او روزنې، مطبوعاتو، برېښنايي اطلاعاتي وسایلو، لکه راډیو، تیلونو، مخابراتو، د نویو وداینو جوړولو، د ملی موزیم تاسیس او د کتابونو چاپ او دغه ډول نورو کلتوري چارو ته پاملرنه او په هغو باندې د خپلواکۍ اغیز، خصوصاً په خپله د پاچا پاملرنه د ژبې، ادب، مطبوعاتو او ارتباطاتو خواته وه. ډیر کلتوري مظاهر او د هغو ارزښت او معنوی حقوق، د افغانستان په لومړني مدون اساسی قانون کې درج شول. په حقیقت کې د موزیک د یوه ښوونځي، سینما او تیاتر بنسټونه هم په همدې وخت کې کېښودل شول. همدومره پاملرنه د جوماتونو او مدرسو جوړولو ته وشوه. شاید دا به د افغانستان په تاریخ کې یوه بیسارې دوره وي چې د معاصرو شرایطو له غوښتنې سره سم، دیني مدارسو او دیني علماوو ته پاملرنه شوې وه. د افغانستان د لومړني اساسی قانون د ۶۸ مادې له مخې لومړنۍ زده کړې

په دې وخت کې د افغاني پیسو ارزښت داسې و چې سل کابلۍ روپۍ ۶۰ هندۍ کلداری کېدلې دا ځکه چې د کلداری سپین زرو روپیو دروندوالی دوه نیم مثقاله او د کابلۍ سپینو زرو د روپیو وزن دوه مثقاله و، خو د کابلۍ روپیو غش په سلو کې لس و. وروسته بیا په افغاني روپیو کې غش په سلو کې ۲۵ ته پورته شو او بې بې د بهرنیو نورو پیسو او په تېره بیا د هندۍ کلدارو په وړاندې کال په کال کمښت وموند، نو ځکه د ریفورم په لومړۍ پړاو کې د کابل په بازارونو کې د لومړنیو اړتیا وړ شیانو بې په دې توګه وې:

د کابل دوه نیم چارکه اوږه یوه روپۍ، په تاشقرغان کې د کابل اته چارکه په یوه روپۍ، د کابل درې پاوه غوښه یوه روپۍ، په تاشقرغان کې د کابل یوه نیم چارکه غوښه په یوه روپۍ، غوري یو پاوه او دولس مثقاله په یوه روپۍ، په تاشقرغان کې یوه نیم پاوه غوري په یوه روپۍ، نری وریجې په کابل کې یو چارک او درې پاوه یوه روپۍ، په تاشقرغان کې یو چارک او درې نیم پاوه په یوه روپۍ وازګه په کابل کې دوه نیم پاوه یوه روپۍ، هیندواڼه من په یو غیران. د دغو اقتصادی مثبتو بدلونونو له امله په فرهنګي ډګر کې هم ژور او مثبت تغیرات راغلل. د بېلګې په توګه په ډیر کم وخت کې په هیواد کې د متعلمینو شمیر ۸۸۰۰۰ تنو ته ورسېد، دا په داسې حال کې چې دیني مدارسو ته هم همدومره توجه وشوه چې ټولې مدرسې تر رسمي نصاب لاندې راغلې. که ددغو مدرسو د شاګردانو او دارالحفاظونو د شاګردانو شمېر هم ورسره جمع کړو، په ټول هیواد کې یې شمیر تر ۲۰۰۰۰۰ ته ورسېد. ددې تر څنګ دا مهال په ټول هیواد کې ۲۲ جريدې او ورځپاڼې خپرېدې، چې دغه شمیر دهغه وخت لوی رقم و چې ګاونډیو او حتا د آسیا په ډیرو هیوادو کې یې ساری نه و.

البته نویو ریفورمونو پیسې غوښتې، هېڅ ریفورم پرته له لګښت څخه نشي اجرا کیدای، نو ځکه دولت د مالیاتو په زیاتولو لاس پورې کړ. د بېلګې په توګه د آبي ځمکو مالیات، چې پخوا د جریب په سر پینځه روپۍ و، اته روپیو ته پورته شول او د څارویو مالیات هم زیات شول، د اوبو مالیه له دریو څخه څلورو روپیو ته، د آس مالیه له دوو څخه دریو روپیو ته، غویان له یوې روپۍ څخه دوو روپیو ته، د خره مالیه له دولسو پیسو څخه یوې روپۍ ته او د پسه مالیه له اووه پیسو څخه پنځوسو ته لوړه شوه. په ۱۹۲۰ کال کې کاغذي یوه پینځه، ۲۵، ۵۰ او سلګیز افغانیکي نوټونه چاپ او خپاره شول او د سرو زرو سکې پینځه امانیه په ۷۵

خپوله، چې سر محرره یی الف. ر. او میرمن روح افزا وه، چې یو شمیر ادبی مسایل، آفاقي معلومات، تدبیر منزل او نور معلوماتی مسایل پکې خپریدل. د اتحاد مشرقی اخبار په جلال اباد کې په ۱۹۲۱ کال کې د برهان الدین کشککي په مدیریت سره په میاشت کې دوه ځله خپرېد، د افغان ورځپاڼه د مرزا محمد جعفر خان په مدیریت له ۱۹۲۲ څخه پیل شوه چې کورني او بهرني خبرونه یې هره ورځ خپرول د معارف نامتو مجله چې وروسته بیا آئینه عرفان ونومول شوه، له ۱۹۲۱ څخه د معارف له وزارت څخه په خپریدو پیل وکړ او له ۱۹۲۳ کال څخه وروسته یې مدیریت استاد هاشم شایق ته وسپارل شو، دغه پړاو د دې مجلې په نشراتي بهیر کې د تحول پړاو و. د امان افغان اوونیزه جریده له ۱۹۱۹ م څخه وروسته د عبدالهادی خان داوی په مدیریت سره او بیا د میر سید قاسم خان په مدیریت خپره شوه. د اردو مجله د عبداللطیف خان غونډ مشر غازی په مدیریت په میاشت کې یو ځل حربي د وزارت د ارکان حرب د ریاست لخوا خپرېده. د اتفاق اسلام جریده له ۱۹۲۱ څخه وروسته په اوونۍ کې یو ځل د عبدالله خان هروی په مدیریت سره له هرات څخه خپرېده. اتحاد جریده په اوونۍ کې یو ځل له خان آباد څخه له ۱۹۲۱ کال څخه وروسته په خپریدو پیل وکړ. په کابل کې ابلاغ ورځپاڼې له ۱۹۲۱ کال څخه وروسته په خپریدو پیل وکړ، چې یواځې اعلانونه یې خپرول. بیدار ورځپاڼې له مزار شریف څخه په خپرونو پیل وکړ. حقیقت جریده اوونۍ کې درې ورځې په کابل کې د برهان الدین په مدیریت چاپ ته سپارل کېده. همدارنګه د ستاره افغان انتقادي جریده په اوونۍ کې یو ځل له ۱۹۲۰ م. کال وروسته په خپرونو پیل وکړ، چې د نامتو څیړونکي اوتاریخ لیکوال، میر غلام محمد غبار په مدیریت سره له جبل السراج څخه خپرېده. طلوع افغان له ۱۹۲۱ م. کال وروسته په اوونیز ډول په کندهار کې په فعالیت پیل وکړ د افغانستان د اساسي قانون د یوولسمې مادې سره سم د هېواد سیاسي زمینه ملي خپلواکو خپرونو ته چمتو شوې وه او ویل شوي وو چې مطبوعات او کورني اخبارونه د یوې ځانګړې نظامي سره سم ازاد دي.

تر ابتدایي درجې پورې اجباري شوې او په پلازمېنه کابل کې د حبیبې له لیسې پرته، د امان او امانې لیسې د فرانسوي جرمني او کورنیو پروفیسورانو او استادانو په واسطه پرانیستل شوې، د غازی رشديه ښوونځی د استقلال رشديه، د تلګراف، انځورګري، ترکاني، معمارۍ، ژبې، کرنې، عربی دارالعلوم، د مستوراتو رشديه، د جلال آباد رشديه، د کندهار د کرنې رشديه، د هرات رشديه، د هرات دارالمعلمین، د مزار شریف رشديه، د قطغن رشديه د پولیسو ښوونځی، د موزیک ښوونځی، د غالي اوبدلو، د نجونو لپاره تدبیر منزل، طبیه ښوونځی، مستورات او له ۳۲۲ څخه زیات لومړني ښوونځي د هېواد په ټولو ولایتونو کې پرانیستل شول. تر ۱۹۲۷ م کال پورې د لومړنیو ښوونځیو د زده کوونکو شمېر ۵۱ زرو ته ورسېد. رشديه او لېسه ښوونځیو او مسلکي لېسو کې د زده کوونکو شمېر درې زره تنو ته ورسېد، چې د نظامي مدرسي زده کوونکي په دې شمېر کې نه راتلل. په همدې کال کې د لومړنیو ښوونځیو شمېر ۶۵۰ تنه د رشديه ښوونکو شمېر سل تنه زیات شول. له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۲۷ م کال پورې ۱۳۳ عنوانونه کتابونه د ۶۹۳۵۷۵ ټوکو په شمېر د معارف د وزارت له خوا چاپ شول او د معارف مطبعه هم جوړه شوه. باید په یاد ولرو، چې د افغانستان د هغه مهال د ښوونځیو په درسي پروګرام کې د انداخت نظری او عملي فن هم شامل و. څو سوه زده کوونکي هم شوروی اتحاد، جرمني، فرانسې، ایتالیا او ترکیې ته د تحصیل په خاطر واستول شول. همدارنګه انگلستان ته هم د څو تنو زده کوونکو لپړل په پام کې و. د معارف د وزارت بودجه د حرب او دربار له وزارت څخه وروسته په درېیم کتار کې راتله. ښوونه او روزنه د انتظام له پلوه په پرائیستي فضا کې وه، له سیاسي پلوه کوم تهدید او ویره نه وه، نو ځکه د ښوونکو او زده کوونکو روحیه له خوبۍ ډکه او عالي وه. دولت دا په پام کې ونیوله، چې په پلازمېنه کې دوه لوی کتابتونونه جوړ کړي، په داسې حال کې چې د کابل روڼاندو د یوه شل کسيز پلاوي په لاس له خپلو شخصي کتابونو څخه یو ملي کتابتون په کابل کې جوړ کړی و او د دولت د یوې ودانۍ او د نایب السلطنه د یوه بډای او ښکلي کتابتون په ورکولو سره هغه کتابتون نور هم بډای شو چې په هغې کې ډیرې قیمتي خطي نسخې هم وې. همدا رنگه دولت په کابل کې یوه سینما او په پغمان کې یو تیاتر جوړ کړ او د دولت په لګښت ۱۳ جریدې او مجلې په کابل او ولایتونو کې خپریدې؛ لکه ارشاد النسوان په ۱۹۲۲ م کال کې دغه اوونیزه په اتو پاڼو کې د کابل ښځو

اداره

دولت تر هر څه زیات د افغانستان د ملی یووالي د بنسټ ټینګولو ته پاملرنه وکړه او په عاقلانه توګه یې دغه ملی یووالی د ورورۍ او د افغانستان د خلکو د مساوی حقونو په پام کې نیولو سره په پام کې ونیول. د اساسی قانون په اتمه ماده کې ویل شول چې:

ټول هغه وګړي چې په افغانستان کې اوسېږي، پرته د دیني او مذهبي توپیر څخه د افغانستان اتباع بلل کېږي. په نهمه ماده کې ویل شوي وو، چې د افغانستان ټول اتباع په دیني او مذهبي چارو کې د دولت د سیاسي نظام تابع دي او د شخصي حقونو د آزادۍ لرونکي دي. په لسمه ماده کې راغلي وو، چې: شخصي حریت له هر ډول تعرض او مداخلې څخه خلاص دی، هېڅوک پرته له شرعي حکم او قانوني نظام څخه توقیف او مجازات کیدای نشي. په افغانستان کې د اسارت اصول بیخي موقوف دي.

په ۱۶ مه ماده کې راغلي وو: د افغانستان ټول اتباع د شریعت او د دولت د نظام په وړاندې د هیواد په وظایفو او حقونو کې مساوی برخه لري.

په ۲۲ مه ماده کې وایي: مصادره او بیګار تحریم شو. په ۲۴ مه ماده کې شکنجه او هر ډول کړاو منع کړل شو او د کور او لیکونو مصئونیت ډاډمن شو. د دغو قانوني موادو روح داسې و، چې عملاً تر تطبیق لاندې و او له ناولتیا، دوکي غولولو او درواغو او نفاق څخه پاک و. همداسې هم دیني مراسم او د امامیه مذهب د پیروانو تکیه ځاني هم عملاً ازادی شوي او ټول مرییان له مرئیتوب څخه آزاد شول او په دې ډله کې په کابل کې د دوی اووه سوه تنه وینځي او مرییان د خپلو اربابونو له کورونو څخه وتل.

دغو مدني تحولاتو، قانوني آزادۍ، دیموکراتیکې او آزادې فضا او عادلانه حقوقي سیستم اقتصادي ودې، پانګونې او د مولدینو تشویق ته زمینه برابره کړه. د دهقان، کارګر، کسبه کار او پېشه ور هوساینه د دولت یو مرام وبلل شو. همدا علت و چې ورو ورو د خوراکي توکو او لومړنیو اړتیا وړ اجناسو نرخونه ارزانه او دخلکو په اقتصادي ژوند او د خواریکېنانو په دسترخوان کې مثبت بدلون راغی. د اتباعو د آزادۍ او دیموکراتیکو حقونو د رعایت په دغه بېلګه ییز څپرکي کې د کندهار غزني او جلال آباد د ښارونو د مشورتي مجلسونو او د معارف په انجمن کې یو یو تن د افغانستان له هندوانو څخه په انتخابي توګه وګومارل شول او په اداري چارو کې ورته ونډه ورکړل شوه، د پاچا امان الله

په دې توګه په ۱۹۲۷ م. کال کې د لومړي ځل لپاره د انیس اوونیزه جریده، د هغه د لیکوال او موسس غلام محی الدین انیس له خوا چې د بحران او نجات او طلبه معارف کتابونو لیکوال هم و، په ۱۲ مخونو کې په خپرونو پیل وکړ، چې د هیواد روڼاندو ورته ډیر ښه هر ګلی ووايه. په همدې کال کې د نسیم سحر اوونیزه د احمد راتب خان په مدیریت سره په څلورو مخونو کې په خپرونو پیل وکړ، چې زیاتره مقالې یې د عبدالهادی خان داوی په قلم لیکل کېدې. له دې څخه یو کال وروسته (نوروز) په میاشت کې دوه ځله چاپ او د میرزا محمد نوروز خان په مدیریت او د میر غلام خان په لیکوالي سره په اتو مخونو کې راووته. میرزا میر غلام د روحاني قشریو استازی و، چې وروسته یې بیا په ۱۹۳۰ م. کال کې د امان الله خان له پرځیدو څخه وروسته خپل نظر د انیس د ورځپاڼې د ۱۳۰۹ ش. کال د وږي د میاشتې په ۳۱ نیټه ګڼه کې خپور کړ. ملا میر غلام خان د مدعي العموم په توګه پخپله دغه تفصیلي لیکنه کې خپل ډېر کلک اعتراضات د امانیه رژیم په ضد په لاندې توګه لیکلي وو:

پاچا ولی ملا، خان او ملک ته بې اعتنایي وکړه؟ ولې یې په افغانستان کې د ښځینه معارف بنسټ راپیل کړ؟ همدارنګه ملا میر غلام خان د شاه امان الله او محمود طرزی په هکله په دغه لیکنه کې سپکاوی کړی، خو د هغې دورې یو شمېر نور کسان لکه الله نواز خان او د شیخانو استازی یې ستایلي وو. د دغه منتقد لیکوال (میر غلام خان) تر ټولو لویه اندېښنه د نجونو د زده کړې او ښځو ته دازادي ورکولو په برخه کې وه.

به چې قاضي وغوښتل دغه سزاګانې ورکول کيدی پاچا امان الله خان د يو شمير متجددو فقهاوو په مرسته، چې د هغو په سر کې د مولوی صاحب عبدالواسع خان کندهاري نوم ياديدای شی، د دوو ټوکو کتابونو په تاليف سره د قاضي له خوا ورکول کيدونکي سزاګانې محدودې او تعزیر يې په تقدير وړاوه. د دغو کتابونو نوم تمسک القضا امانیه و يعنی تمسک القضا يې د يوه جلا قانون په بڼه او مدون جزایي قانون په شکل جوړ کړ چې د هر جلا جلا جرم جلا سزا پکې ليکل شوی وه، په دې توګه قاضي نشو کولای، چې پخپله خوښه دغه سزا کمه يا زياته کړي. په دې توګه په افغانستان کې دا بيخي يو نوی فقهي بنسټيز بدلون و. محکمې د اساسي قانون له مخې د نورو له لاسوهنې څخه خپلواکه شوی او د تورنو (متهم) محاکمې کولو هم علنی او څرګنده بڼه غوره کړه له دې پرته دولت د حقوق الله او حقوق العبد موضوعات يو بل څخه جلا کړل او داسې يوه قضيه، چې قاضي به د خپل واک له مخې پکې تېرته کيد، دولت هغه له خپل لوري د پوليس د اداراتو او ولايتي مشورتي جرګې له لارې تر تعقيب لاندې نيوله او مجرم ته به يې سزا ورکوله.

د افغانستان اجرائيه قوه په ۱۹۱۹ م. کال کې په لاندې توګه تشکيل شوه. صدراعظم سردار عبدالقدوس خان اعتماد الدوله، حريه وزارت سپه سالار صالح محمد خان وزير، د بهرنيو چارو وزارت وزير محمود طرزي، د کورنيو چارو وزارت وزير علي احمد خان شاآغاسی، د مالي وزارت مرزا محمود خان پخوانی امين نظام، د سوداګري وزارت وزير غلام محمد خان وردک، د عدلي وزارت محمد ابراهيم خان، د معارف وزارت سردار عبدالحيب خان، د کرنې وزارت وزير علي جان خان او د نقلی وزارت مرزا غلام قادر خان چې د دې ټولو په سر کې پاچا و او حريې وزارت يې په سيده توګه تر څارنې لاندې و. وروسته بيا نقلیه وزارت لغوه او د عمومي امنی وزارت جوړ شو وزير يې شجاع الدوله خان امين العسس و. همدارنګه يو طبيه (دروغتيالی چارو لپاره) خپلواک مدیریت جوړ شو چې په ټول هيواد کې يې د روغتيا چارې سمبالولې. دغه مدیریت په مرکز او ولايتونو کې يې د روغتونونو او روغتيالی مدیریتونو په جوړولو لاس پورې کړ. مدیر يې سردار محمد کبير خان و.

دولت د هيواد د چارو د سمبالښت په خاطر د بيلابيلو قوانينو وضع او اجرا کول تر کار لاندې ونيول او د دولت د شورا او د وزيرانو کابينې او د لويو جرګو په واسطه يې يو شمير قوانين وضع او تصويب کړل لکه د القابو قانون، د نفوسو

خان د ۱۲۹۹ کال د وري د مياشتې (د ۱۹۲۰ م. کال - می) د فرمان له مخې اها خنود او سکهانو ته د ژپري لونګې د حتمي په سر کولو او معجز اغوستو او د دوی د جزیي باقيات لغو شول او د هندوانو بچيان په ملکي او نظامي مدرسو کې لکه حبيبي او حريبي کې شامل او د اردو په افسري کې هم ومنل شول. د قوم ژبي او نژاد له مخې هر ډول تبعيض له منځه ولاړ، د محمدزيو د قوم نسی او مستمري معاش، د خانانو او د روحانيونو بې موده امتيازات لغوه شول او د ټول ملت حقونه مساوي اعلان شول. دغه عدالت په اقتصادي ډګر او د دولت د بودجې په سپما ډير بڼه مثبت تاثير وکړ. د دولت ماشين هم په دری ځواکونو يعنی اجرائيه مقننه او قضايه باندې ودرول شو، البته دغه تشکيل يو ځانګړی جوړښت درلود مثلاً پاچا هغه پخوانی د مشرانو جرګه چې دارالشورا بلل کيده يو څه بدلون سره د شورا خاص په نوم ونوموله او وروسته بيا د دولت د شورا په نوم ياده شوه. په دغه مجلس يا جرګه کې يو شمير انتصابي غړي د پاچا له خوا او يو شمير انتخابي غړي د ملت لخوا غوره کيدل او په ولايتونو کې د لومړۍ درجې دوهمې درجې او دريمې درجې حکومتونو او علاقداريو يو مجلس درلود چې په هغه کې به د سيمې رسمي مامورين شامل وو او انتخابي غړي يې د خلکو لخوا په مساوي توګه غوره کيدل د دولت شورا قانوني پروژې تر دقت او غور لاندې نيولې او د وزيرانو د مجلس د تصويب په خاطر يې د پاچا لاسليک کولو ته استولی همدغه مجلس د دولت بوديجه مقاولات او قراردادونه او بهرنيانو سره تړونونه هم تر کتنې لاندې ونيول د دولت د شورا واک او دندې او د ولايتونو مشورتي جرګې د اساسي قانون په ۳۹ - ۴۹ مادو کې او همدارنګه د اساسي تشکيلاتو په قانون کې ټاکل شوي و.

د هيواد قضايه قوې چې له پخوا څخه يې يو څه پراخه واک او يو څه ځانګړی خپلواکی لرله د هغوی خپلواکی دولت د قانون د ۵۳ مادې له مخې محترمه وګڼله، خو د هغو د حکم درجه يې قيد کړه، په دې معنا چې قاضي په پخوا ځان په جزایي برخو کې ډير فعال او څرنګه به يې چې زړه و هغسې باله او د تعزير وسيله د هغه په لاس کې د يوې تيرې وسلې په توګه وه، دا ځکه چې د جرم له پېښيدو مخکې جزا ثابته او ټاکلې نه، بلکې د قاضي په واک کې وه او د هغې د شخصي قناعت له مخې به ورکول کيده. قاضي کولای شول، چې په يوه جرم کې تورن کسان د هغوی د ټولنيز دريځ، ظاهري حالت او نورو له مخې په سزا ورسوي او سزا د غور له تاوولو نيولې بيا تر اعدام پورې وه او هر ډول

د پاچا تخت د ستيژ پر سر باندې و، چې ښې لاس ته يې نظامي کنډ کمشنران او کين لاس ته يې د محکمو قاضيان او د وزارتونو رئيسان او مديران کيناستل. د رئيس د غونډې د مشر او د هغه دوه مرستيالان او د مجلس د منشي څوکي اېښودل کيدې، هر هغه چا چې خبرې کولې هغه به له غولې څخه پاڅيد او د ستيژ سرته به له ښې لوري څخه راته او د ميکروفون له لارې به يې خبرې کولې. مصوبات د رايو په اکثريت سره د منلو وړ و، چې په صندوقونو کې به د تورو او سپينو مړيو په اچولو سره شميرل کيدې. د هيواد په نهاد اري واحدونو، پينځو ولايتونو او څلورو اعلي حکومتونو کې لاندیني مامورين د مشورتي جرگو تر څنګ په کارونو بوخت وو: نایب الحکومه مستوفي، د مرافعي قاضي، د ابتدایي قاضي، د کوټوالی قوماندان، د گمرک مدير، د نفوسو (احصائي) مدير، د روغتيا مدير، د معارف مدير، د ډاک (پست) مدير، د ولايت د تحريراتو مدير، د بهرنيو چارو مامور او خزانه دار. د دوی تر څنګ به يو ځای نظامي قوماندانان، نظام دفتري او په ښارونو کې د ښاروالی مشران وو، خو په ولايتي مشورتي جرگه کې به يواځې هغه دولتي مامورين وو، چې تل به پکې په کار بوخت و، چې د هغو ټاکل د پاچا د فرمان له مخې کيدل لکه نایب الحکومه يا اعلي حاکم، مستوفي يا اعلي سر رشته دار، د کوټوالی قوماندان، د مرافعي قاضي، د گمرکاتو مدير، د مجلس منشي، او د تحريراتو مدير.

د هيواد د ولايتونو په اداره کې د قانون له مخې لاندیني اساسات په پام کې نيول کيدل:

د ماذونيت پراختيا، د دندو ویش او د مسئوليت ټاکل. په دې توګه جوته شوه چې غازي امان الله خان د لومړي ځل لپاره د معاصرې عامه ادارې بنسټ کېښود. د بشري سرچينو پراختيا، د دندو او مسئوليتونو تفکيک او ټاکنه د يوې سالمې او اصولي ادارې مهم اجزا دي، چې دغه مدبر پاچا ورته ځانګړې ارزښت ورکړی و.

تذکره، دولتي ودانۍ (د عامه ملکیتونو مدیریت)، د حاکمانو او مامورینو د دندو ویش، تقاوی، د صنایعو هڅول، جیلونه، تحصیلي مالیه اخیستل، د یتیمانو روزنه، نظامي تعلیمنامې، للمی کرڼه، عسکری خدمت، د دولتي ملکیتونو پلورل، قونسلری، قریه داری، د شرعي محکمو قانون، د سوداګریزو معاملاتو قانون، تغزیه (ماتم یا دویر دود- دستور)، د کورني ښوونځیو قانون، مطبوعات، مقیاسات، د څارویو محصول، د ښانونو قانون، نکاح او د ماشومانو سنتول، د کرنې د مامورینو معارف، او نور قوانین او مقررات، چې د دی ټولو په سری کې اساسي قانون او د عمومي جزا اساسي تشکیلات او د عسکری جزا قانون و. قوانین باید د وزیرانو په مجلس کې تصویب او بیا د دولت د شورا له خوا منل شوی وای په پای کې پاچا لاسلیک کول. د دولت په شورا کې یو شمیر روڼ اندو لکه فیض محمد خان ناصری، سعدالدین خان وکیل او داسې نورو غړیتوب درلود او یو شمیر نور لکه ترکی جمال پاشا او ترکی متخصص بدري بېلګ هم پکې شامل وو، چې د قوانینو د پروژو په ترتیب کې یې برخه لرله، خو اساسي قانون یوې ۸۷۲ کسيزی لویې جرګې ته په جلال اباد کې وړاندې شو، چې په هغې کې د ملت استازی او د حکومت غړي راټول شوي وو، او په دغه لویه جرګه کې تصویب شو. وروسته بیا دغه قانون په پغمان کې د ۱۳۰۳ ش. کال د چنګاښ د میاشتې په لویه جرګه کې تصدیق او لاسلیک شو او د شاهي اعلانونو په واسطه په ټول هیواد کې خپور شو. دغه قانون یو ځانګړی حقوقي خاصیت درلود، چې د هغه د ۳۱ می مادي له مخې فقط کابینې د پاچا په وړاندې مسئولیت درلود او د شپږمې مادي له مخې پاچا غیر مسئول و، وروسته بیا پاچا د صدارت چاری هم ترلاسه کړې او تر پایه پورې د یوه غیر مسئول صدراعظم په توګه پاتې شو. د قوانینو وضع کول هم د دولت د شورا په ترتیب او د وزیرانو مجلس په تصدیق او د پاچا په لاسلیک سره نافذ کیدل.

لویو جرګو ځانته ځانګړې نظمیه (سمبالونکې) لایحه او مقررات لرل او د غونډو د جوړیدو پروګرام یې هم درلود. د پغمان په وروستۍ لویه جرګه کې چې په ۱۳۰۷ ش کال جوړه شوه، د ملت زرو تنو انتخابي استازیو او د پاچا له خوا انتصابي غړو برخه لرله، چې د پغمان د تیاتر په غولې باندې په پینځو کتارونو کې کیناستل د څنګ په کتارونو کې د ملت وکیلان او په منځنیو کتارونو کې د دولت د شورا انتخابي استازی او د ولایتونو د مشورتي جرګو استازی کیناستل.

سره دعامه روغتيا ډاډ خلکو ته ورکړي. د خيريې موسساتو بنسټ هم همدا وخت کيښودل شو؛ مثلاً دارالمجانين او داراليتام جوړ شو. په دغو ټولو اصلاحاتو کې گڼ شمير بهرني متخصصين په تيره بيا ترکان او جرمنيان او فرانسويان بوخت وو. ترکانو په روغتيايي چارو، نظامي برخو او قانون جوړونې کې، جرمنيانو په معارف، تخنيکي او نظامي برخو کې او فرانسويانو د معارف او لرغونپيژندنې په برخه کې کارونه وکړل، زيات هغه متخصصين چې افغانستان استخدام کړي وو، هغه جرمنيان وو.

مناقشه

غازي امان الله پوهېد چې د يوملت د رفاه، برياليتوب او خود اراديت لومړني او ضروري شرط دی. د واقعي پرمختگ لپاره ريفورم يو شرط دی. يوه ټولنه به هغه وخت هوسا او سرلوري ژوند ولري چې تعليم او پوهه يې اول شرط دی. د پياوړي اقتصاد او هوسا ژوند لپاره زيربنايي چارو ته ضرورت دی. له همدې امله دافغانستان منور او ترقي غوښتونکي، پاچا د ټولنيز عدالت ستر ناجي اعليحضرت امان الله خان د نورو اصلاحاتو ترڅنگ اقتصادي او اداري چارو ته پوره توجه وکړه. د هيواد گڼ شمير فابريکي، دبريښنا توسعه، د لارو جوړول، د مطبوعاتو او راډيو ايجاد او د عصري معارف بنسټ همدا وخت کيښودل شو. دغه اقدامات هغه وخت لا اغيزمن شول چې مقررات او لايحي ورته وضع شوي. په دې توگه امانی دوره په افغانستان کې د اقتصادي اصلاحاتو او ريفورم پيل بلل کېږي.

نتيجه گيري

د اسد۲۸مه دغازي امان الله خان له نوم سره تړلې ده، د نهضتونو دغه ستر مشر، د هند د نيمې وچې د آزادۍ دغه ناجي، د اسلامي امت د وياړدغه لويه نښه، د غازيانو دغه لوی سالار، په هيواد کې دنوی ژوند او د ترقي او پرمختگ دغه لو ريفورمست، دهيواد دننه زړه سواندي اومشفق رهبر او په بهر کې د ترکيې د عصري کيدو دغه لوی مرستندوی او په لويديځ کې دآسيا داتل په توگه پيژندل شوی خيره د الله (ج) لويه عطيه او دافغانستان د تاريخ يوه ځلانده او وياړلې نادره پښه ده. د انگرېزي استعمار دغه ماتوونکي مجاهد او د ملت غمخوار او د افغانستان د ترقي ريښتيا غوښتونکي زموږ د هريوه په زړونو کې ځای لري. غازي امان الله خان نه يواځې دا چې د اسلام د ستر دښمن

دولت د خپلو ريفورمونو په نظامي چارو کې هوايي ځواک هم ورزيات کړ، چې يوولس الوتکي يې لرلي او په دغه څانگه کې يې ۱۶ تنه محصلين روسي، فرانسې او ايټاليا ته واستول او څو تنه نور يې په نظامي څانگو کې شوروي اتحاد او د ترکيې جمهوريت ته واستول. د هيواد دننه يې بيلابيل مسلکي روزنيز مرکزونه پرانيستل او د سرتيرو د باسواده کولو چارې يې هم پرمخ بوتلې، د کابل حربي فابريکه پياوړې شوه او نظامي مهمات له بهر څخه وارد شول او افغاني ځواکونو ته دافع هوا توپونه او زغره وال گاډي ورکړل شول.

يو هغه مهم اقدام چې د اقتصاد بنسټيزه پروژه بلل کيدای شي، هغه د لارو جوړول او ترميمول وو. د لارو بيرته رغول او د سړکونو غځول د شمال ولايتونو خواته، د باميان، کاپيسا او پکتيا لوري ته پرمخ ولاړل. په کابل، پغمان، مقر، او جلال اباد کې يو شمير هوټلونه جوړ شول.

که سقوي اړ- دور نه وای راغلي، افغانستان د خپلې توريستي او سياحتي جاذبې له امله گڼ شمير نړۍ گرځيدونکي جذبولای شول. يو بل مهم اقتصادي سکتور د مخابراتو خدمات دي. د دغه سکتور په برخه کې دتيليفون، تلگراف او يېسيم دستگاوي جوړې شوي او د ډاک هوايي کرښه د افغانستان او شوروي اتحاد تر منځ او د ډاک ځمکنۍ کرښه د کابل او هند تر منځ رامنځته شوه. په کابل کې د راډيو بنسټ کيښودل شو او ټول کابل ښار په بريښنا روښانه شو او د کابل د نوی ښار (دارالامان) بنسټ هم کيښودل شو. د ښوونې او روزنې او مخابراتو له سکتورونو وروسته؛ د روغتيايي چارو په برخه کې هم مهم تدابير اجرا شول: په کابل او ولايتونو کې ملکي او نظامي روغتونو جوړ شول او په مرکز کې مستورات او د پغمان په بيگتوت کې سناتوريم جوړ شو. د اکسري ماشينونه کابل ته راوړل شول او دولت د روغتيايي پاکو اوبو د چمتو کولو او د غذايي موادو د روغتيايي کولو او د ښاري تنظيقاتو د برنامو په اجرا

د افغانستان د ترقی او عمران لپاره ضرور ده چې دغه ډول اصلاحاتو او تدابیرو ته ادامه ورکړل شي او هیواد د هوساینې لوری ته حرکت وکړي. په داسې حال کې چې د امانی نهضت یو سل او شپږمه کلنیزه لمانځو، د هیواد د ترقی او آبادی لپاره خپله ژمنه نوی کوو.

تل دې وي آزادي او پرمختګ

(انگریز) او د ټولو مستضعفو ښکیل شویو هیوادنو د شتمنیو لپاره استعمار ته ماتی ورکړه بلکې د هیواد دننه یې ملت یو موټی کړ او د افغانستان نوم یې په نړۍ کې وځلاو. انگریز د غازي امان الله خان په توره او تدبیر له داسې شرموونکې ماتې سره مخامخ شو چې تر اوسه یې نشي هیرولای، نوڅکه تر اوسه پوری زموږ د ملی وحدت، ترقی او یووالی په لاره کې خنډونه اچوی او په بیلابیلو نومونو خپل جاسوسان او اجنتان رااستوی او موږ ته ستونزی جوړوی، خو دا باید هیږه نه کړی چې اوسنی نسل او زموږ اوسنی ځوانان هماغه د غازي امان الله خان د مکتب پیروان دي، دوی د آزادی درس له دغه ستر غازي څخه اخیستی او له وطن سره مینه یې ورڅخه زده کړې او وطن ته د خدمت روحیه یې ورڅخه په میراث وړې ده. په آخر کې د امانیه دورې یاد ددغه لوی مجاهد او د افغانستان د ستر خدمتګار ځینی اصلاحات او خدمات خلاصه کيږي:

- د اساسي قانون جوړول او د لویې جرګې له خوا یې تصویبول،
- هیواد ته د هوايي چلند معرفي کول او د الوتکو پیرودل او د هوايي ډګرونو جوړول،
- د مریټوب پای ته رسول او د خلکو د شکایتونو د اوریدو د سیستم ایجاد،
- د مالی نظام بشپړ اصلاح کول، د هیواد لپاره د یوه نوی مترقي اقتصادي پلان جوړول، په معاصر شکل د ملی اردو او پولیسو ته داب ګذاری،
- د ښځو د حقونو تثبیت او هغوی ته په تعلیم او نورو ټولنیزو چارو کې آزادی ورکول او په قوانینو کې یې درج او ډاډمن کول،
- د بریښنا، راډیو، موټر او ریل سټیشن فعالول او په قضا کې اصلاحات،
- د ملکي تشکیلاتو سمون او توازن او د ګڼ شمیر ښوونځیو او کارخانو تاسیسول،
- د دولتي اداراتو اصلاح او مامورینو د کار دولویځو جوړول،
- د عصري معارف بنیادی سمون او د بهرني مستقلانه پالیسي جوړول او په بهرنيو هیوادو کې د افغانستان د سیاسي نمایندګیو پرانیستل او له ګاونډیو هیوادو سره د دوستانو اړیکو ټینګول او بهر ته د زده کړې لپاره د محصلانو استول اوزیات نور اصلاحات .

درخانی-ذهین

- مسئولیت ما در قبال افغانستان چیست، تا باز میدان خونریزی فرزندان خود نگردد و تاریخ خونبار قریب پنج دهه اخیر تکرار نشود؟

- چه اقداماتی را باید رویدست گرفت، تا افغانستان به قیمت خون فرزندان خود به «قبرستان ابر قدرتها بودن» اکتفا نکرده بلکه به صفت یک قدرت سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در منطقه عرض اندام نماید، آنچه واقعاً این ملت و این وطن سزاوار آن است.

افغانستان عزیز نه تنها از بدو تأسیس خود در سال ۱۷۰۹ تقویم مشترک، بلکه از آغاز تاریخ مستند این منطقه به دلایل مختلف از آنجمله موقعیت مهم سوق الجیشی و غنای منابع روی زمینی و زیرزمینی خود پیوسته مورد توجه قدرتهای منطقه و جهان قرار گرفته و هرکدام در حد امکان خود کوشیده اند، تا افغانستان را تحت تملک خود بیاورند و برای حفظ این تملک استراتژیها و پالیسیهای مشخص را برای افغانستان طرح، تدوین و تطبیق نمایند. استعمارگران میدانند، که یک جامعه بیدار و آگاه را کمتر میتوان فریب داد، مزدور ساخت و یا هم بلعید. بدین دلیل پیوسته میکوشند، تا سد راه بیداری چنین جوامع قرار گرفته، آنها را ذریعه رسانه های تمویل شده خود اغوا نموده تا به بدین شیوه به استملاک، استثمار، استعمار و بلاخره استخراب دوامدار آن بپردازند.

ممالک به نام اسلامی مثال برجسته برای اثبات این ادعا اند. چگونه ممکن است باور کرد، که جوامع متعقد به دین مقدس اسلام، دینی که در آن اولین امر خداوند بر پیام آورش إقرأ «بخوان» است و معتبرترین کتاب آن، قرآن عظیم الشان مکرراً به خواندن، آموختن و تعمق کردن تأکید کرده باشد، ولی پیروان آن اکثراً بیسواد باشند، نه بخوانند و نه بنویسند.

تضعیف نظام تعلیمی، ممانعت از دسترسی عوام به آموزه های دینی و منحصر نگهداشتن آن به مأمورین استعمار و تبلیغ و ترویج به این دو روش از طریق رسانه های تمویل شده سه اصل است، که کشورهای استعماری

افغانستان نیم قرن اخیر غمنامه بیش نیست، برای آنانیکه روز های صلح و صفای این کشور زیبا را بخاطر دارند، ولی برای آنانیکه در جنگ زاده شده اند، در جنگ پرورده شده اند و در صورت امکان در جنگ آنرا ترک کرده اند، افغانستان برایشان در رنگ خون، بوی باروت و صدای انفجار تعریف میشود!

این نسل از جنگ گذشته است، ولی جنگ از آنها نمیگذرد و مانند ناخوانده ترین مهمان گاه و بیگاه به در شان میکوبد، به دور دسترخوان شان زانو میزند و تا دلش بخواهد، میماند. بزرگان و بزرگسالان معمولاً دیدگاه این نسل را نادیده میگیرند و صدای آنها را ناشنیده میگذارند، ولی آیا این انصاف است، که صدای اولین نسل بعد از جنگ را، نسلی که زاده و پرورده یکی از طولانی ترین، خونبار ترین و ویرانگرترین جنگهای تاریخ معاصر است، نادیده گرفت؟ نسلی که در مقابل چشمان اش، وطن اش، این امانت نیاکان، به کرات و مرات میدان زد و خوردهای استعمار منطقه و جهان و ایادی داخلی آن قرار گرفت، توهین و تحقیر شد، ویران و برباد شد، از کاروان زمان عقب ماند و بلاخره درخودکوبیده و مجروح به آنها رسید.

اگر انعکاس صدای اولین نسل بعد از جنگ بگوش برسد، در هر جمله و هر کلمه آن ایکاشهایی بگوش خواهد رسید، که از نسل ماقبل انتظار میرفت، از همان نسلی که در سپردن میراث وطن، این امانت نیاکان به نسل مابعد خود بسیار کم آورده است، نسلی که انگشت انتقاد و ملامت این نسل و احتمالاً چندین نسل دیگر بسوی آن است، نسلی که درین رسالت ملی، امانت داری لازم را حفظ نکرده است.

این در حالی است، که به آنانیکه نخست در تأسیس و بعداً در حفظ تمامیت ارضی و حاکمیت ملی این سرزمین از سر و جان و مال خود گذشته اند و این امانت را به بهای خون خود به نسل مابعد به میراث گذاشته اند، باید سر تعظیم فرود آورد.

با این مرور کوتاه بر تاریخ خونین و ویرانگر پنج دهه اخیر افغانستان صدای که در قبه یک ذهن روشن و آگاه میتند، میپرسد:

- نسل ما در قبال آنانیکه که شجاعانه در حفظ این کشور و ارزشهای آن جان خود را فدا کرده اند، چه رسالتی بر دوش دارد، تا قربانی آنها به هدر نرود؟

- چه باید کرد، تا وطنی را که به نسل آینده میسپاریم، بهتر از آن باشد، که از نسل ماقبل خود به میراث برده ایم؟

از آن بهداف آماده ساختن فضا برای تسلط دوامدار در ممالک عقب نگهداشته شده استفاده میکنند. رسالتی که ما در قبال نسل آینده داریم، همانا طرح، تدوین و تطبیق یک نظام تعلیمی، تربیتی و تحصیلی، نظام اداری دینی و نظام رسانه ئی ملی است، به این شرح:

اول - ایجاد نظام تعلیمی، تربیتی و تحصیلی:

یکی از مهمترین، باارزشتترین و آینده سازترین نظامها در جامعه، نظام تعلیمی، تربیتی و تحصیلی آن است. دولت افغانستان از بدو ایجاد خود پیوسته کوشیده تا در حد امکان درین راستا قدمهای عملی بردارد. اعمار مکاتب، مدرسه ها، پوهنتونها، دعوت کردن کدرهای علمی از خارج و فرستادن جوانان وطن برای تحصیلات عالی به ممالک پیشرفته خارجی اقداماتی اند، که میتوان از آن با قدردانی یاد کرد، ولی کوششهای دولت افغانستان در این مورد هرگز اساسی و کافی نبوده است.

از چهار سال بدینسو دروازه های مکاتب ثانوی، عالی و پوهنتونها بروی دختران بسته مانده اند. در طول ۲۰ سال حکومت جمهوری اسلامی افغانستان بیشتر از ۷۵ فیصد مکاتب در صفحات جنوب افغانستان مسدود بوده اند. سطح پائین تعلیمی و تربیتی در مکاتب پسران و وضع نامطلوب اقتصادی و سیاسی نظام کنونی همه و همه امیدواری تربیه یک نسل مجهز با دانش معاصر را از ما میگیرد.

در چنین اوضاع که نظام- توانایی و امکانات سرمایه گذاری بر نظام تعلیمی و تحصیلی را ندارد، نیاز مبرم به سهم گیری تشبسات خصوصی درین بخش احساس میشود. قرار گزارش دولت جمهوری اسلامی افغانستان در ماه جون سال ۲۰۲۱م که توسط رئیس جمهور محمد اشرف غنی شریک ساخته شد، مقدار پول انتقال شده توسط افغانان بیرون از وطن به افغانستان طی صرف ۱۴ ماه به بیشتر از ۵۴ میلیارد دالر میرسید. این در حالیکه، که کمک های سالانه ایالات متحده امریکا به افغانستان سالانه دومیلیارد دالر تخمین شده بود، همانا مقدار پولی که به دولت افغانستان نه، بلکه به ساختار های غیردولتی زیرنام ان جی او ها تقسیم میشد.

از ظرفیت اقتصادی، علمی و تخصصی افغانهای دور از وطن و رسالتی که آنها در قبال وطن، ملت و آینده این هردو دارند، بایست، برای طرح، دیزاین و تطبیق یک نظام تعلیمی، تربیتی و تحصیلی بهره برداری گردد، تا از یکسو مسئولیت در قبال فرزندان امروز و فردای آن سرزمین ادا شود، و از سوی دیگر سهمی در نقش بر آب کردن نقشه های شوم استعمار ایفا گردد.

دوم - ایجاد نظم اداری دینی:

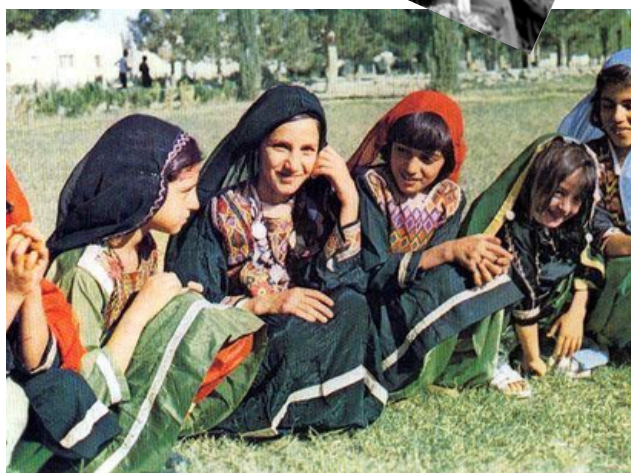
جامعه افغانی یک جامعه مسلمان و متمایل به تعلیم و تربیه دینی فرزندان خود است، ولی کمتر امکان این نوع تعلیمات در افغانستان مساعد بوده است. در نبود این نظام، ممالک همسایه، ایران امروزی و پاکستان ساختار هایی را زیر نام مدرسه ایجاد کرده اند، که در آن فرزندان ما را جلب نموده و علاوه بر تعلیمات بر اساس برداشت های نادرست از دین مقدس اسلام و تحریف تاریخ و فرهنگ سرزمین ما، آنها را بر ضد منافع و ارزش های ملی ما تربیه کرده، علیه هر حرکت ملی، مترقی و متعهد در افغانستان، استعمال نمایند.

نکته کلیدی این است، که در طول تاریخ معاصر، محراب ما مکرراً در تصاحب بیگانه گان و ایادی تربیه شده توسط آنها قرار گرفته است.

ملت مسلمان و مجاهد افغان برای رهایی از تحریف ارزش های ملی و دینی خود نخست از همه باید محراب خود را از تصاحب بیگانه گان و عناصر دست پرورده و متعهد به آنها رهایی ببخشد و یک اداره ملی علما و شئون اسلامی را ایجاد نماید.

ایجاد امکانات تعلیمی، تربیتی و تحصیلی دینی در داخل افغانستان و پروردن کدرهای علمی و مسلکی دینی به اساس آموزه های قرآن عظیم الشان و با پیروی از حدیث مبارک پیامبر خدا حضرت محمد (ص) «حب الوطن من الإیمان» از جمع مسئولیت های این اداره پاسخگو به نظام و به ملت خواهد بود.

ایجاد شبکه مساجد جامع در تمام ولایات افغانستان، مساعد نمودن زمینه تعلیم و تربیه دینی برای نوآموزان، پروردن کدر های علمی درین حیطه، برداشتن فاصله بین مردم و مسجد، ایجاد مراکز ورزشی، آموزشی و مشورتی زیر چتر این اداره مسئول، متعهد و پاسخگو به نظام آغاز خوبی خواهد بود، برای رهایی محراب از زیر سلطه اجیران اجنبی، رهایی زمام امور دینی از سازمان ها و استخبارات منطقه و جهان و پرورده های آن و پایان دادن به سوء استفاده از نام مقبول دین مقدس اسلام برای بهره برداری

سوم - شبکه رسانه ای ملی:

بیست سال حکومت جمهوری اسلامی، بیست سال فعالیت بیحد و حصر رسانه های تمویل شده با پول بیگانه گان و بیست سال تخریب ارزش های ملی ما توسط این رسانه ها، از تلخ ترین و در عین حال آموزنده ترین درس های ربع اول قرن بیست و یک است. در این عصر، که رسانه ها چشم و گوش جامعه اند، ایجاد شبکه رسانه ای ملی در ابعاد مختلف، که بتواند با رسانه های خصوصی رقابت سالم نماید و در عین استقلالیت - پاسدار ارزش های ملی باشد، یکی از نیاز های میرم و حیاتی برای جوامع عقب نگهداشته شده است.

طرح و تدوین قوانین فعالیت رسانه ای به هدف جلوگیری از سوء استفاده از رسانه ها توسط دولت ها و سازمان های استخباراتی بیگانه قدم دیگر است، که برای حفظ ثبات اجتماعی، حفاظت از ارزش های ملی و پیشگیری از نفوذ بیگانه گان در یکی از کلیدی ترین ساختار های اجتماعی، حتمی و حیاتی است.

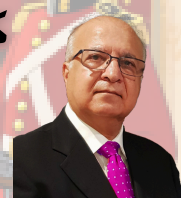
استعمار غرب که در قلمرو خود رسانه را، همان رکن چهارم دیموکراسی میداند تا رکن اول، دوم و سوم را نظارت کند، ولی بیرون از سرحدات خود، از همین رکن چهارم برای تخریب رکن اول، دوم و سوم دیموکراسی و در نهایت برای از بین بردن نظام ها استفاده میکند.

شبکه رسانه ای ملی مسئول، متعهد و پاسخگو در کنار نظام تعلیمی، تربیتی و تحصیلی و نظام اداری دینی برای جوامع عقب نگهداشته شده سه رکن مهم و سازنده اند، تا پیام نظام را به مردم و صدای مردم را به نظام رسانیده، فاصله بین مردم و نظام را برداشته، زمینه را برای تعلیم و تربیه یک نسل تمام عیار و متعهد به منافع ملی مساعد سازد.

رسالت ما در قبال افغانستان، سپردن آن به یک نسل تمام عیار است، نسل آراسته با زیور علم و دانش، نسل متعهد به ارزش های بلند ملی، اسلامی و انسانی، نسل وفادار و متعهد به افغانستان و ارزش های آن، نسلی که بتواند، این سرزمین زخمی ولی سربلند را به یکی از قدرت های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی منطقه مبدل سازد، است.

پرورش و آماده سازی این نسل، رسالت بزرگ و نهایی ماست؛ رسالتی که با ایمان راسخ به آن متعهدیم. به امید یک افغانستان آزاد و آباد، مستقل و مترقی، مرفه و خودکفا!

مونږ ټينگار کوو چې مستعمره وو پداسی حال کی چی بهرنی هیوادونو مونږ د یو خپلواک هیواد په توګه منلي وو؟

ډاکټر نوراحمد خالدي

يادونه:

مګر دوی ورته د څو زرو کلونو تاریخ جوړ کړی دی ...
ځکه چې د دې هیواد جغرافیه د عبدالرحمن خان
(۱۸۸۰-۱۹۰۱) په وخت کې جوړه شوې، او د امان الله
(۱۹۱۹) په وخت کې یې خپلواکي اعلان شوې وه! په
دې توګه، لعلزاد په ملنډو سره د افغانستان پنځه زره کلن
عمر تر پوښتنې لاندې راوړي (لعلزاد، ۲۰۲۴، مخ ۲).
دا دریځ څو کاله دمخه د عبدالله عبدالله د دفتر سلاکار او
مشر مجیب رحيمي لخوا په یوه تلویزیوني بحث کې هم
څرګند شو، کوم چې دده دریځ د عبدالله عبدالله لپاره
دومره د پام وړ وو چې هغه یې سمدلاسه د خپل ویاند په
توګه وټاکه. دا دریځ نن ورځ د هیواد د تاجک سیاسي
فعالانو د یوې لویې برخې نظرونه منعکس کوي، چې د
عبدالله عبدالله شاوخوا راټول شوي وو. له همدې امله، دا
ډول دریځونه باید سطحې ونه ګڼل شي او له پامه ونه
غورځول شي.

کله چې مونږ دا هڅه کوو چې د تاریخي اسنادو سره ثابته
کړو چې افغان د سیاسي هویت په توګه او افغانستان د
سیاسي واحد په توګه د اپریل له ۲۱، ۱۷۰۹ راهیسې، یعنې
د میرویس خان هوتکي د اتلولۍ پاڅون څخه راڅرګند
شوی، دا یو اصولي او مستند دریځ دی. دا دریځ د هیواد
په تاریخ کې د احمد شاه ابدالي او شاه امان الله خان
موقف ته زیان نه رسوي. د "ونو لیدل او د ځنګله نه لیدل"
عبارت همدې ته وايي. که چېرې د میرویس خان ملي
پاڅون نه وای، نو مونږ به په خپل تاریخ کې احمد شاه
ابدالي او شاه امان الله خان نه وای لرلای، او د خالق لعلزاد
په وینا، "افغانستان به لاهم د ایران د تاریخ برخه" پاتې شوی
وای.

اوس د افغان هویت او د افغان دولت د سیاسي تاریخ دا
مهمه مسله د اعظم سیستماتیک بیان سره پرتله کړئ، چې ټینګار
کوي "د میرویس خان پاڅون یو سیمه ایز عمل وو" او هم
د محمود مرون په نوم د یو نوي راغلي کس بې خونده بیان

یو شمیر افغان ملتپال، د تاریخ پوهانو، څېړونکو او د مدني
ټولنې فعالینو په شمول، د هغو کسانو په څیر دي چې ونې
ویني، مګر د ځنګله د شتون څخه بې خبره دي. زه
هیڅکله د دې خلکو په صداقت او وطن پالنه باندې شک نه
لرم. زما ستونزه د دې ډلې سره یوازې د ځینو لخوا د
اکاډمیک بحث د قواعدو د نه مراعات کولو ناکامي ده.
پدوی کې ځینې د هیواد د ځینو تیرو واکمنانو په ستاینه کې
دومره ژور ننوتی دي چې د هغو واکمنانو د ریکارډونو په
اړه هیڅ ډول انتقادي تبصرې نشي زغملای. د مختلفو
نظریاتو په وړاندې د اکاډمیک چلند پرځای، دوی د خپلو
مخالفینو د خاموشه کولو لپاره د سپکاوې په کچه دلایل
لټوي یا اختراع کوي. د دوی په منځ کې یو هم اعظم
سیستمي دی، چې ځان د اکاډمیسین نوماند هم بولي، مګر
د مختلفو یا مخالفو نظریاتو په اړه د اکاډمیک بحث د اصولو
د مراعات په ځای، سمدلاسه په مخالف کس باندې د
برتانیا د جاسوسي تور لګوي، او د مخالف د نظر د دلیلونو د
څیړلو پرځای، هڅه کوي چې شخصي او غیر اکاډمیک
دلایله ومومي. داسې خلک د افغان او افغانستان د دښمنانو
تبر ته لاسته کړځي او د افغانستان په استعمار او مستعمره
توب ټینګار کوي.

د ملتپالنې مبارزې اصلي مسله

افغان ملتپالان باید هیر نکړي چې د افغان او افغانستان د
مخالفینو د دریځ اصلي هدف د یو سیاسي واحد په توګه د
افغانستان په تاریخي ریکارډ باندې برید دی. برعکس، د یو
ملتپال اصلي دنده داده چې د هیواد د تاریخ تحریف او
جعل کول افشا کړي. پدې اړه، زه غواړم د ملتپالو پام د
عبدالخالق لعلزاد د وروستي کتاب "د افغانستان او افغان په
اړه یوه مطالعې" ته راواړوم، چې د نورو خبرو تر څنګ وايي:
"د عبدالرحمن/امان الله څخه مخکې د نړۍ په سیاسي تاریخ
کې د افغانستان په نوم یو سیاسي واحد وجود نه درلود،

موخه يې دا وه چې افغانستان وهڅوي چې د جرمني د متحدينو په څنګ کې په لومړۍ نړيوالې جګړې کې برخه واخلي، او د هند د آزادۍ او د ډيورنډ کرښې هاخوا د بيلو شوو پښتنو د سيمو د بيرته ترلاسه کولو لپاره جګړه اعلان کړي.

صديق فرهنگ دا هم ليکي چې حبيب الله خان د جرمني-ترک پلاوي، چې د جرمني قيصر، او انور پاشا (امير المومنين)، مکتوبونه د افغانستان د امير په نامه يې د يو خپلواک دولت په توګه د ځان سره درلود، د ميلمنو په توګه هرکلی کړ او په پغمان کې يې خبرې اترې وکړې. دا هغه وخت وو چې د برتانوي هند وایسرای او حتی د انگلستان پاچا حبيب الله خان ته رسمي ليکونه لېږلي وو، کوم چې په پوله کې افغان سرحدي ساتونکو ته سپارل شوي وو، ترڅو

حبيب الله خان ته ورسول شي. انګريزانو له حبيب الله خان څخه غوښتي وو چې د جرمني-ترک پلاوي توقيف کړي. حبيب الله خان نه يوازې چې دا پلاوي بنديان نکړل، بلکه د بابر په باغ کې يې د ميلمنو په توګه دروند هرکلی کړ او په پغمان کې يې ورسره خبرې اترې وکړې. (مخ ۵۲۰). په حقيقت کې، حبيب الله خان د ۱۹۱۶ کال د جنوري په ۲۴ مه د هغه پلاوي سره د رسمي تړون په لاسليک کولو سره د يو خپلواک دولت په توګه د افغان حکومت دريځ روښانه کړ، چې لاندې احکام پکې شامل وو (مخ ۵۲۰):

- جرمني او د هغه متحدينو د افغانستان خپلواکي په رسميت وپېژندله؛
- جرمني ژمنه وکړه چې وسلې، په شمول د توپکونو، توپونو او مهماتو، او لس ميليون پونډه سټرلینګ افغانستان ته ورسوي؛
- د ايران لاره د افغان سوداګرۍ لپاره پرانيستل شوه؛

چې ادعا کوي "د ميرويس خان پاڅون د صفويانو پر وړاندې نه وو، بلکې د گرگين پر وړاندې و". د هغو ملتپالو د نظرونو په وړاندې کوم چې ستاسو د نظر سره مخالف دي، داسې د دښمني چلند، يو ډير د لنډ ليد چلند دی او د افغان او افغانستان د دښمنانو لپاره د جشن کولو او د لارې آوارول دي! د هيواد د يو څو تاريخ پوهانو، ليکوالانو، څيړونکو او مدني فعالانو پر وړاندې د دښمنانه دريځ نيولو پر ځای، کوم چې شپه او ورځ د مستند علمي او تاريخي اسنادو په بنياد د افغان او افغانستان د دفاع په سنگر کې ناست دي، مګر يوازې د هيواد د تاريخي کيسو په اړه مختلف نظرونه لري، زموږ ملتپال بايد د افغان او افغانستان د مخالفينو د دريځ په پام کې نيولو او د افغانستان ملي ګټو ته په پام کې نيولو سره، بايد دې مسئلو ته په عيني توګه او په مسؤليت سره وګوري.

د شاه امان الله خان دا ګڼ شمېر مينه وال، لکه څنګه چې دوی د شاه امان الله خان د سلطنت د اعادي په اړه د خپل بې پروا او غير عملي فشار له لارې، د نادر خان له خوا د ارتجاعی سقاوي بغاوت د ماتولو وروسته، د نيمې پېړۍ واکمنۍ او د يحيی کورنۍ د تدريجي پرمختګ سره يوځای کمزورې او ويجاړه کړه، نن ورځ يې داسې دريځ غوره کړی دی. د پخوانيو مشرانو، لکه عبدالرحمن خان، حبيب الله خان، او امان الله خان، او د تاريخ او سياست د يو څېړونکي او محقق ملي او وجداني دنده نيکه کول، د غير ملي کيدو او د انگلستان استازيتوب نښه نه ده!

د برتانيا او افغانستان ترمنځ د اړيکو ماهيت په تاريخي اسنادو او سرچينو کې د برتانيا او افغانستان ترمنځ د اړيکو په اړه مختلف نظرونه شتون لري چې کولی شي د دې اړيکو ماهيت له مختلفو زاويو څخه وڅيړل شي. مير محمد صديق فرهنگ په خپل کتاب "افغانستان په تيرو پنځو پېړيو کې، تهران، ۲۰۰۶" کې ليکي: "د سدوزي امپراتورۍ له سقوط وروسته، د افغانستان واکمنانو د ځواکمنو ګاونډيانو په وړاندې د افغانستان د داخلي خپلواکۍ ساتلو باندې تمرکز وکړ او په هغو خبرو اترو کې چې ترسره شوې، د هيواد بهرنۍ پاليسي په داوطلبانه ډول د برتانوي حکومت ته وسپارل شوه. ... د نړۍ له حالاتو څخه ناخبري يې د ستونزو يو علت وو" (مخ ۵۲۸).

راځئ چې په ياد ولرو چې د ۱۹۱۵ کال د اګست په ۲۴ مه، د جرمني-ترک ګډ پلاوي او د هند د آزادۍ غوښتونکي مشران د ايران له لارې افغانستان ته راغلل، چې

له مړينې سره په اتوماتيک ډول لغوه شوی وو، کوم چې د ۱۹۱۹ کال د اګست په ۸مه په راولپنډۍ کې د افغان حکومت په نامه تاييد شو، چې امان الله خان د اګست په ۲۸مه په کابل کې تصويب کړ. په دې توګه، د ډيورنډ شخصي تړون، د برتانوي حکومت او د افغانستان د امارت ترمنځ په يوه تړون بدل شو. زه نه پوهېږم چې ولې دا ملتپال او د امان الله خان ملاتړي دې مسلي ته پام نه کوي؟ د راولپنډۍ په خبرو اترو کې، کوم چې انګريزانو هغه مذاکرات د اوربند لپاره ګڼل، علي احمدخان په هغو خبرو کې د برتانوي پلاوي له مشر څخه وغوښتل چې د تړون په متن کې د افغانستان خپلواکي ومني. د هند د برتانوي حکومت د بهرنیو چارو وزير سر هميلټن ګرانت حيران شو او وېيل چې د پنځه ماده ايزه تړون په مسوده کې هيڅ داسې شې نشته چې د افغانستان د خپلواکۍ پر ضد وي. په هرصورت، د علي احمد خان په ټينګار، په همدې غونډه کې سر هميلټون ګرانت علي احمد خان ته يو جلا لیک وليکه او د افغانستان خپلواکي يې پکې تصديق کړه. هغه څه چې روښانه دي هغه دا دي چې برتانويانو افغانستان يو خپلواک هيواد ګڼلی وو او په تيرو وختونو کې يې د افغانستان په استازيتوب د سرحدي خبرو اترو تړونونه د دوو خپلواکو دولتونو ترمنځ په هغو قضيو کې د تړونونو په توګه ګڼل چې دوی ګډې ګټې درلودې، لکه څنګه چې متحده ايالات نن ورځ په اروپا، جاپان، کوريا، فيليپين او آسټراليا کې د خپلو محافظه کارو سره ګډې ستراتيژيکې ګټې لري.

- وان هينټليک په افغانستان کې د جرمني حکومت د لومړي سفير په توګه وپېژندل شو؛
- افغانستان ژمنه وکړه چې د دې مکلفيتونو له پوره کولو وروسته به له متحدينو سره همکاري وکړي؛ او
- امير شفايي ژمنه وکړه چې هرکله چې له شلو زرو څخه تر يو لکو پورې جرمني سرتيري د افغانستان پولو ته نږدې شي، افغانستان به پرته له ځنډه جګړې ته ننوځي.
- سره له دې، د جنوري په ۲۹، ۱۹۱۶، امير دربار ته د لومړۍ نړيوالې جګړې په جريان کې د بې طرفۍ د پاليسۍ د دوام ډاډ ورکړ او دا موضوع يې په کابل کې د برتانوي هند سلاکار حافظ سيف الله ته هم څرګنده کړه.

وروسته، د هند د جلا وطن لنډ مهاله حکومت په کابل کې د مھيندرا پرتاپ په مشرۍ، د ملا برکت الله او د مولوي عبيدالله د بهرنیو چارو وزارت په ګډون اعلان شو، او اړونده اعلاميه د ۱۹۱۶ کال په جولای کې مختلفو هيوادونو ته واستول شوه (فرهنگ، مخ ۵۲۲).

ايا دا ټول د يو خپلواک افغان دولت د شتون نښې نه دي؟ دې حکومت برتانيا ته اجازه نه ورکوله چې په کابل کې سفير ولري، مګر په کابل کې يې د جرمني سفير ومنل او د هند جلا وطن حکومت ته يې په کابل کې د هند د آزادۍ غوښتونکو جنګياليو ته اجازه ورکړه او خپله اعلاميه يې هم ټولې نړۍ ته وليږله؟

مګر مونږ لا هم پدې ټينګار کوو چې مونږ مستعمره وو، پداسې حال کې چې بهرنۍ نړۍ مونږ د يو خپلواک هيواد په توګه منلو؟

کله چې امان الله خان د خپلې تاجپوشي وروسته په خپله وينا کې افغانستان يو خپلواک هيواد اعلان کړ. برتانيا د دې اعلاميې سره هيڅ مخالفت نه دی څرګند کړی. ځکه نو د ۱۹۰۵ کال هغه تړون چې حبيب الله خان په شخصي توګه له انګريزانو سره کړی وو، په اتوماتيک ډول لغوه شو. امان الله خان له انګلستان سره د نوي تړون د لاسليک غوښتنه وکړه، دا غوښتنه انګريزانو نه وه کړې. پداسې حال کې چې د امان الله خان هدف د افغانستان د بشپړې خپلواکۍ په رسميت پېژندل وو، هغه څه چې انګريزانو له پنخوا څخه منل، مګر افغانانو نه منل. انګريزانو، د طللي فرصت څخه په ګټې اخيستنې سره، د خيبر درې په اړه خپل حاکميت تاييد کړ او د خپلو ذاتي ډيپلوماتيکو او سياسي مهارتونو سره، دا ځل يې د ډيورنډ تړون تاييد کړ، چې د حبيب الله خان

تاريخي اسناد پدې اړه څه وايي؟

برتانوي اسنادو ته يوه کتنه

په برتانوي آرشیفونو کې، په ځانګړې توګه د بهرنیو چارو وزارت او د هند دفتر په اسنادو کې، له افغانستان سره اړیکې د "بفر دولت" په توګه تعریف شوي دي. د لندن اصلي هدف دا وو چې د تزاري روسې مخه ونیسي چې د برتانوي هند پر پولو برید ونکړي. د دې پر ځای چې افغانستان په پوځي توګه اشغال کړي یا بې په رسمي مستعمره بدل کړي، برتانيا غوره وګڼله چې د مالي مرستې او په بهرني سیاست باندې د نفوذ له لارې خپلې ګټې خوندي وساتي.

د ګنډمک تړون (۱۸۷۹ کال)، چې د امیر عبدالرحمن خان د واکمنۍ پرمهال لاسلیک شو، او د ډیورنډ کرښې تړون (۱۸۹۳)، د دې اړیکو اساس جوړ کړ. د ګنډمک تړون پر بنسټ، برتانيا د افغانستان د بهرني سیاست د کنټرول حق ترلاسه کړ، خو په کابل کې د برتانوي سفارت د برتانوي استازي او کارمندانو د وژلو او د امیر یعقوب خان د تخت له نسکورولو سره، دا تړون په اتوماتیک ډول له یو کال څخه په کم وخت کې لغوه شو، کوم چې د هیواد له کورنیو چارو سره بې هیڅ تړاو نه درلود. د افغانستان په استازیتوب په سرحدې خبرو اترو کې د برتانوي منځګړیتوب سره د عبدالرحمن خان موافقه د ګډو ګټو په شرایطو کې یو رضاکارانه عمل و چې د تزاري روسې د افغان خاورې ته د پرمختګ مخه ونیسي.

د لندن د رسمي لید څخه، دا اړیکه د امپریالستي ګټو د ساتنې لپاره "لاسوهنه" وه، نه په خپل دودیز معنی کې "استعمار". دوی افغانستان یوه خپلواکه حایله سیمه ګڼله، نه په بشپړ ډول د برتانيا لخوا اداره کیدونکې مستعمره.

د لیکوالانو او پوهانو لید

هندي او اروپایي لیکوالان: په ځانګړې توګه هغه کسان چې امپریالیزم ته د انتقادي لید څخه ګوري، د افغانستان سره د برتانوي اړیکو ته د نوي استعمار یا غیر رسمي استعمار بڼه ګڼي.

هندي پوهان لکه K.B. سنګ دا اړیکې په خپلو لیکنو کې د برتانوي پالیسیو د مثال په توګه تشریح کوي ترڅو د هند شاوخوا "امنیتي جال" رامینځته کړي.

ډیری اروپایي او امریکایي لیکوالان هم دې مسلې ته اشاره کوي. د مثال په توګه، رابرټ جیکسن په "The Battle for India" کې دا اړیکې د سیمې د کنټرول لپاره د "ستراتیژیک سیالۍ" په توګه تعریفوي.

ایراني او افغان لیکوالان: د ایراني او افغان لیکوالانو په اثارو کې، دا اړیکې ډیری وخت د بهرني تسلط او د ملي خپلواکۍ د سرغړونې په توګه لیدل کیږي. میر غلام محمد غبار، یو مشهور افغان تاریخ پوه، په خپل کتاب "افغانستان د تاریخ په لاره" کې، د انګلستان سره اړیکې د "غیر مستقیم سیاسي تسلط" په توګه بیانوي. هغه باور لري چې امیر حبیب الله خان د انګلستان په مالي او سیاسي انحصار له امله د اصلاحاتو د ترسره کولو او هیواد د آزادولو توان نه درلود. له همدې نظره، د استعمار ضد مفکر سید جمال الدین افغاني په بهرنیو قدرتونو پورې د تړاو په کلکه نیوکه وکړه.

په ذهنیت کې استعمار: دا نظر استدلال کوي چې د افغانانو په منځ کې د "استعمار" احساس د انګلستان لخوا لګول شوي محدودیتونو کې رېښه درلوده. د هغه ملت لپاره چې په خپله خپلواکي او بشپړ حاکمیت ویاړي، د بهرني سیاست او مالي انحصار په اړه د برتانوي نفوذ منل د حاکمیت له لاسه ورکولو یوه بڼه وه. دا د استعمار ضد احساس یوازې یو احساساتي غبرګون نه وو، بلکې د برتانوي پالیسیو مستقیم پایله وه.

سرچینې:

- برتانوي آرشیف: په لندن کې د برتانوي ملي آرشیف کې اسناد، په ځانګړې توګه هغه چې د هند دفتر پورې اړه لري.
- "افغانستان د تاریخ په لاره کې": د میر غلام محمد غبار لخوا، کابل.
- "افغانستان په تیرو پنځو پېړیو کې"، میر محمد صدیق فرهنګ، تهران، ۲۰۰۶
- "لویه لوبه: په لوړه آسیا کې د پټو خدماتو په اړه": د پیتر هوپکرک لخوا.
- "د کتاب په مرکزي آسیا کې د بریتانیا او روسې ترمنځ د سیالۍ سره معامله کوي".
- "افغانستان او لویه لوبه": د جی. ای. نوریس لخوا.
- "د امپراتورۍ لاره: د افغانستان بهرنۍ پالیسي": د وی. او. تسوتیکوف لخوا.

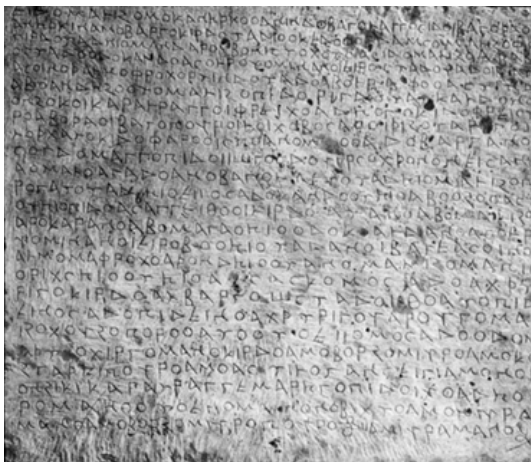
ریشه یابی زبانهای معاصر دری و پشتو در کتیبه سرخکوتل بغلان

پروفسور زمان ستانیزی

اول: زبانهای مروج آن عصر:

هدف این تحقیق ریشه یابی زبانهای معاصر دری و پشتو در زبانست، که کتیبه به آن نقر شده است. بدین هدف نخست باید زبان کتیبه ریشه یابی گردد، و بعد به تاریخ آن دوره برگشت و زبانها مروج در بغلان و حوالی آنرا بررسی نمود تا دریافت که آیا زبان کتیبه، زبان مروج مردم آن منطقه بوده است و آیا زبان کتیبه از زبانهای مروج آن دوره متأثر گردیده است؟

- بین سالهای ۲۵۶ تا ۱۰۰ ق.ت.م (قبل از تقویم مشترک) در عصر سلطنت «یونان باختری» زبان رسمی یونانی+**باختری** بود، علاوه بر آن به زبانهای **سغدی** و ارامی نیز تکلم میشد.

- بین سالهای ۲۴۷ ق.ت.م تا ۲۲۴ ق.ت.م در عصر امپراتوری پارتها، زبان رسمی **پارتی اشکانی** بود، و به زبانهای مختلط **یونانی (باختری)** و زبان عامیانه lingua franca ارامی نیز تکلم میشد.

- بین سالهای ۳۰ ق.ت.م تا ۳۷۵ ق.ت.م در دوره کوشانیها زبان رسمی یونانی و بعداً **باختری** بود و به زبانهای مروج دورتر پراکریت و سانسکریت نیز تکلم میشد.

به تاریخ ۷ ماه می سال ۱۹۵۷ ت.م. (تقویم مشترک) کتیبه با رسم الخط یونانی از یک معبد زیرخاک شده دوره زرتشتیها نزدیک سرخکوتل بغلان بدست آمد، که توجه زبانشناسان و باستانشناسان را به خود جلب کرد. این کتیبه به گمان اغلب در عصر کنیشکا نقر شده که دوره حکمرانی او را محققین نارویژی ستین کونو (Sten Konow) [1] و کریستن سن (K. Kristiansen) بین سالهای ۱۲۵ الی ۱۵۲ ت.م تخمین کرده است. [2]

آنچه توجه محققین را به خود جلب کرده، اینست، که متن کتیبه دوهزار ساله سرخکوتل با کدام یک از زبانهای مروج امروزی افغانستان پیوند و نزدیکی دارد.

زبان کتیبه سرخکوتل

نظر علامه پوهاند عبدالحی حبیبی بر این است، که این کتیبه «زبان دو هزار ساله افغانستان یا مادر زبان دری» معاصر است. او همچنان کتیبه سرخکوتل را که از آثار کمیاب و نادر در تاریخ زبانهای اریائی در افغانستان است، «مهمترین سند زبان عهد کوشانیان» خوانده، معتقد است که متن کتیبه شکل اصلی «زبان دری دوهزار سال قبل» است.

دانشمندان دیگر هم در نوشته های خود از نزدیک بودن متن کتیبه با زبان دری یادآوری کرده اند. آنچه این تحقیق را متفاوت میسازد تازه نگری و بازنگری بر زبان کتیبه سرخکوتل است تا قرابت و شباهت صوتی و ساختاری متن کتیبه سرخکوتل را با زبان معاصر پشتو بررسی کند. از زبانشناسان و باستانشناسان توقع می رود تا با داشته ها و نظریات تازه در بازنگری به متن این کتیبه تاریخی به روشن نمودن موضوع و غنای و شناخت بهتر فرهنگ و تاریخ باستان افغانستان بیافزایند.

کتیبه سرخکوتل بغلان

برای این کار باید دو مسأله شناسائی شوند. نخست اینکه در آنزمان کدام زبانها در منطقه مروج بودند، و ثانیاً اینکه آیا زبانهای عمده متداول عصر ما. از زبان این کتیبه ریشه گرفته اند؟ و در واقع وارثین زبان این کتیبه اند؟

از روی شواهد تاریخی میتوان استنباط کرد، که زبانهای که بیشترین احتمال تأثیر گذاری بر زبان کتیبه سرخکوتل داشته اند زبانهای باختری، سغدی و پارتی بوده میتوانند.

اول - زبان دری/«فارسی» دوره اسلامی به سبب تفاوت زمانی نمیتواند، در کتیبه چند قرن پیش نقر شده سرخکوتل اثری داشته باشد، مگر اینکه مشترکات آن با زبان پارتی را دری/«فارسی» بخوانیم.

دوم - تسلط زبان دری/«فارسی» در جامعه و حیطه دین و دولت در کل، سبب شد، که زبانهای دیگر شاخه زبانهای اریائی شرقی را شدیداً متأثر سازد تا بالاخره باعث ازبین رفتن کامل زبانها عمده منطقه چون باختری و سغدی گردید.

وقتی میخواهیم بین متن کتیبه سرخکوتل و دری/«فارسی» معاصر پل ببندیم با دو مشکل عمده روبرو میشویم:

۱- زبان دری/«فارسی» در زمان نقر کتیبه ایجاد نشده بود.

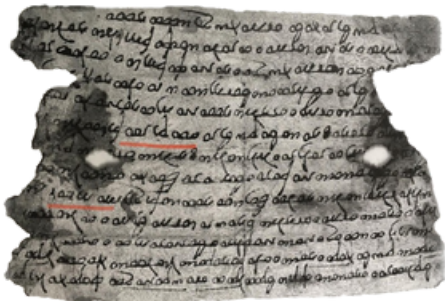
۲- دو زبانی که بیشتر نظر به زبانهای دیگر به متن کتیبه سرخکوتل نزدیک بوده میتوانند، زبانها سغدی و باختری اند. احتمال تأثیر زبان سغدی بر متن کتیبه کمتر است، زیرا قلمرو جغرافیائی آن عمدتاً در شمال دریای آمو بوده، ولی قلمرو زبان باختری در جنوب دریای آمو شامل محلاتی چون آی خانم، تخار، بغلان و سرخکوتل بوده اند، جاییکه این کتیبه در آن کشف شده است.

موضع این تحقیق با آن عده از زبانشناسان تحلیلی همجهت است، که زبان کتیبه سرخکوتل را زبان باختری میدانند. چون زبان باختری از بین رفته، به منظور تجزیه و تحلیل برای اثبات این فرضیه، باید به زبان زنده مراجعه کرد، که با زبان باختری قرابت داشته باشد. زبان پشتو با زبان باختری مشترکات ریشه ئی، ارتباط شاخه زبانهای اریائی شرقی و قرابت جغرافیائی نزدیکتر دارد. قرابتی که

دوم - ریشه زبانهای معاصر در زبان کتیبه سرخکوتل

زبانهای مروج در منطقه بغلان در آنزمان هریک باختری، سغدی و پارتی با هم یک تفاوتهای کلیدی دارند، اینکه زبان باختری و سغدی از شاخه زبانهای اریائی شرقی اند، ولی زبان پارتی از شاخه زبانهای اریائی غربی است. زبانهای باختری و سغدی به سبب ارتباط ریشه نزدیکتر شان با زبانهای دیگر اریائی شرقی در منطقه سابقه طولانی تر دارند. بعد از هجوم یونانیها در سال ۲۵۶ ق.م (قبل از تقویم مشترک) و ایجاد تمدن یونان باختری در آی خانم در حوالی بغلان زبان یونانی نیز در منطقه رایج شد و اصطلاحات آن بر زبانهای مروج مردم تأثیر گذاشت. زبان پارتی از شاخه غربی زبانهای اریائی است، که با هجوم اشکانیها در حدود سال ۲۳۰ ق.م به این منطقه آورده شد، که این خود شرقی ترین گسترش زبانهای اریائی غربی به قلمرو دیرینه زبانهای اریائی شرقی بشمار میرود. در عهد کوشانیها که بعد از سال ۳۰ ق.م بر منطقه مسلط گشتند، احتمالاً همین سه زبان عمده مروج بودند. در کتیبه سرخکوتل نشانه های از این زبانها به نظر میرسند، که مستوجب بررسی بیشتر اند.

در دوران لشکرکشی عربها، زبان پارتی معرب شده (با نام غلط مصطلح فارسی) از عربستان خراسان با لشکریان و ناقلین عرب منطقه تخار و بغلان آورده شد و با زبانهای منطقه منجمله زبان سغدی، باختری و زبان پارتی اشکانی بهم آمیخت. استفاده از همین نام غلط مصطلح فارسی به مرور زمان تعمیم یافت و مشهور شد. این زبان بسرعت زبان دربار و بازار گردید و تا اکنون هم به همان نام غلط مصطلح «فارسی» شناخته میشود. در رابطه با متن کتیبه سرخکوتل دو مسأله مطرح میگردد.

تصویر سند اصلی به زبان باختری عصر کوشانی با الفبای یونانی

هم از نگاه ارتباط نزدیک ریشه ئی، هم از نظر تعامل خط السیر اقوام اریائی که عمدتاً از شمال به جنوب و هم از نگاه موقعیت سکونت پشتونها در زمان قدرت کوشانها در منطقه میتوان، نزدیکترین زبان معاصر با زبان باختری یا زبان کتیبه سرخوتل باشد.

قداست سکونت افغانان در منطقه تخارستان در اسناد زبان باختری از قرن چهارم تقویم مشترک، عصر کوشانها و یفتلیها، که تازه کشف و ترجمه شده ثابت میشود. در نامه «از مردمان یفتلی که رئیس افغانانی تخار بود، نام افغان با رسم الخط یونانی افگانو αβγαυανο و عبارت «رئیس افغانان، قاضی تخارستان و غرچستان...» ذکر شده است. [3]

همچنان «در سال ۵۶۱م... یفتلیانی که در حوالی بخارا مستقر بودند به باختر آمدند و در آنجا فرمانروائی را بنام افغانش به پادشاهی برگزیدند و برای مدتهای مدیدی خودمختاری خود را در باختر و تخار حفظ نمودند.» [4]

سوم - تحلیل و بررسی زبانشناسی:

با مرور بر این مقدمه تاریخی، با استفاده از اصول زبانشناسی، به تحلیل و بررسی زبانهای منطقه میپردازیم، تا از روی شباهت کلمات و ترکیبات دستوری کتیبه سرخوتل، رابطه نزدیک بین متن کتیبه و زبانهای مروج معاصر افغانستان یعنی دری و پشتو را شناسائی کنیم. در این کوشش علاوه بر شناسائی شاخه های زبانهای اریائی و موقعیت اسکان گوینده گان این زبانها که در بالا ذکر شد، به شباهتهای آوایی و ساختاری این زبانها میپردازیم.

الف - شباهتهای آوایی و صوتی:

نشانه های که در ارتباط ریشه ئی بین دو زبان بیشتر و به سهولت قابل مشاهده است، شباهتهای آوایی و فونیتیک در ترکیب کلمات مترادف و هم معنی بین دو زبان است. در کتیبه سرخوتل کلماتی ذکر شده اند، که با زبان دری معاصر قرابت دارند، ولی صامتهای این کلمات یا با زبان پشتو مشترک اند یا مشابه آن، مانند (آب = آب/ابو، شا = شاه/ پادشاه، استیند = ایستاده شدند/ ستانه شول...) که به گمان اغلب کلمات عاریتی از زبان پارتی اند، زبانی که در عصر ساختن کتیبه سرخوتل در منطقه مروج بود. این کلمات در زبان دری معاصر، گاه صرف شکل و گاهی هم شکل و معنی خود را حفظ کرده اند، طوریکه در جدول ذیل دیده میشود:

اصطلاحات کتیبه سرخ کوتل	دری معاصر	پشتو معاصر
آخشت	خشت	خنبته
ریگ	ریز (ریزه، کوچک)	ور
پوهر	پور/پسر	پوره (مادر پسرمرده)
اس	از	له
کرد (ساخت، اعمار کرد)	کرد	کی/کپی
کند	کند (کندن)	وکنند (کیندل)
استیند	ایستاد	ستون شو
نیست	نیست	نسته
آسنگی آته	ته (داب) سنگ	د تهداب دپره

طوریکه در جدول بالای دیده میشود، صامتهای زبان دری که از شاخه زبانهای اریائی غربی است، به صامتهای زبان کتیبه سرخوتل شباهت آوایی بیشتر دارند تا به زبان پشتو که از شاخه زبانهای اریائی شرقی است، ولی اگر به دسته دیگر از صامتهای کتیبه نظر اندازیم، خواهیم دید، که صامتهای متن کتیبه سرخوتل به زبان معاصر پشتو قرابت بیشتر و نزدیکتر دارد، تا به زبان دری. به جدول ذیل توجه کنید:

اصطلاحات کتیبه سرخ کوتل	پشتو معاصر	دری معاصر
مال	مال	هنگام
ایر	ایر (اور در لهجه وزیرستان) ایری (خاکستر)	آتش
خودی	خودای	خدا/پادشاه
اوکید	وکی/وکری	کرد
اسید	اسی/هسی (چی)	چنین
اوت/د	او	و
ساد	خا (سا) در لهجه پشاور	چا
لویک/لویخ	لوی	بزرگ/کلان
انومواد	نوموئی	نامدار
ایوگ	یو (لمری)	یک (یکم/اول)

۲ - ترتیب اعداد احاد و عشرات

اعداد دو رقمی (۹۹-۱۱) را در شاخهٔ زبانهای اریائی شرقی به ترتیب «اول احاد و بعداً عشاری» می‌آیند، ولی در شاخهٔ زبانها اریائی غربی برعکس آن است. ترتیب اعداد در کتیبهٔ سرخکوتل، به شکل شاخهٔ زبانهای اریائی شرقی آمده است، نه شاخهٔ زبانهای اریائی غربی، یعنی احاد اول آمده و بعداً عشاری مثلاً: ایوگ او دُو هیرس - که صامتهای نشانی شدهٔ آن به ترتیب عدد ۳۱ یا «یو دیرس» را در زبان پشتو نشان میدهد، در حالیکه برای انطباق آن با زبان دری باید ترتیب آنرا از «یک و سی» به «سی و یک» معکوس ساخت تا مفهوم شود. به شباهت بین متن عبارت کتیبه و ترجمهٔ آن به زبانهای پشتو و دری توجه شود:

پدئی ایوگ او دُو هیرس خوشن نیسان ما مال
پدی یو دیرس د سلطنت د نیسان میاشتی په مال
به سی و یکم سال سلطنت، هنگام نیسان ماه

۳ - ترتیب تقدیم و تأخیر اسم و صفت

در زبانهای اریائی شرقی مانند پشتو، اوسیتی و غیره معمولاً صفت پیش از اسم می‌آید، ولی در زبانهای شاخهٔ اریائی غربی چون دری/«فارسی» گردی و غیره اسم پیش از صفت می‌آید. در کتیبهٔ سرخکوتل همه جا صفت پیش از اسم آمده مثلاً: بگ شا = بزرگ شاه (شاه بزرگ)، اسنگی اته - = سنگی تهداب (تهداب سنگی)، آسکوم ساد = خام چاه (چاه خام). پس ترتیب «صفت و اسم» هم در کتیبه با ترتیب زبان پشتو مطابقت دارد، نه با زبان دری.

نتیجه گیری

اگر زبان کتیبهٔ سرخکوتل مربوط زبانهای شاخهٔ اریائی شرقی باشد، نه غربی و زبان عمدهٔ آن یعنی زبان باختری و سغدی هر دو کاملاً از بین رفته باشند، باید علایم قرابت زبان کتیبه را با زبانهای دیگر اریایی شرقی از آنجمله پشتو جستجو نمود. این شناسایی از روی ترکیب و ساختار دستوری (گرامری) که در سه مورد بالای ذکر شد، درست از آب در می‌آید، چون نظم حالت اسم، ترتیب اعداد احاد و عشاری و ترتیب صفت و اسم در زبان کتیبه سرخکوتل کاملاً با ساختار دستوری زبان پشتوی معاصر مطابقت دارد، نه با زبان دری/«فارسی».

پس شباهتهای آوایی زبان کتیبهٔ سرخکوتل به همان اندازه که میتواند، شکل کهن زبان دری باشد، میتواند شکل کهن زبان پشتو هم باشد، که این همگونی در دو جدول بالا نشان داده شد. در عین حال سه معیار بعدی که در تعیین ریشه زبانه نهایت مهم اند،

زبان کتیبهٔ سرخکوتل با در نظر داشت معیارات شباهتهای صوتی به همان اندازه که در کلمات جدول اول به زبان دری معاصر شباهت داشت، در کلمات جدول دوم به زبان پشتوی معاصر نزدیک است.

در کتیبهٔ سرخکوتل کلمهٔ پشتو «اور» (به معنی آتش) به شکل «ایر» آمده است. این ابدال صوتی «و --- ی» به همین شکل در لهجهٔ دری معاصر منطقه دیده میشود، جائیکه طور مثال کلمات «خود، خدا، خورجین» را با کسره یا تغیر «و» به «ی» تلفظ میکنند. این ابدال صوتی موازی در دو زبان معاصر دری و پشتو در قلمرو زبان باختری قدیم، به اثرگذاری یک زبان کهن واحد در طول زمان، احتمالاً زبان باختری، به زبانهای معاصر اشاره میکند.

ب - شباهتهای ساختاری

صرف شباهت آوایی بین زبانهای نزدیک و هم‌ریشه با مشترکات صوتی کافی نیست، که ارتباط و قرابت بین زبان کتیبهٔ سرخکوتل و زبانهای محلی آنوقت از آنجمله باختری، سغدی و پارسی اشکانی از آن تخمین زده شود. ناگزیر باید به محک و معیارات دقیقتر و مؤثقتر مراجعه شود. معتبرترین معیار تعیین ارتباط ریشه ئی یک زبان با زبان دیگر، همگونی ساختار و ترکیب دستوری جملات و عبارات بین دو زبان است. در ارتباط با کتیبهٔ سرخکوتل، تفاوتهای ساختاری زبانهای اریائی شرقی و غربی را میتوان در محدودهٔ سه معیار ذیل تشخیص و بررسی کرد:

۱. پسوندهای حالت اسم
۲. ترتیب احاد و عشاری اعداد
۳. ترتیب تقدیم و تأخیر اسم و صفت

۱- پسوندهای حالت اسم

معمولاً در زبانهای اریائی شرقی، اسم پسوندهای حالت اسم را دارا است، ولی در زبانهای اریائی غربی این خصوصیت کمتر دیده میشود. در کتیبهٔ سرخکوتل نشانه های حالت اسم به وضاحت دیده میشود، مثلاً نام فرمانروای مورد بحث در حالتهاى متفاوت بشکل «کنیشکا»، «کنیشکو» و «کنیشکی» نوشته شده است. این نوع حالات اسم در شاخهٔ زبانهای اریائی شرقی مانند پشتوی معاصر تا هنوز معمول است، ولی در زبان دری/«فارسی» موجود نیست.

این کتیبه رد میشود، زیرا این کتیبه یک قرن قبل از هجوم ساسانیان به این منطقه نقر شده است.

۴- محض موجودیت کلمات همشکل زبان دری معاصر به دری بودن متن کتیبه دلالت نمیکند، مگر اینکه مشترک بودن آن کلمات را با زبانهای اریائی شرقی نادیده گرفته، آنها را منحصر به زبان دری بدانیم، که این روش علمی نیست. زبان کتیبه سرخکوتل با آنکه کلمات عاریتی از شاخه زبانهای اریائی غربی یعنی زبان پارتی/اشکانی را دارد، ولی ساختار عبارات و جملات آن کاملاً همگون به زبانهای شاخه اریائی شرقی مانند پشتو است.

۵- متن زبان کتیبه سرخکوتل توسط زبانشناسان چون هیننگ W.B. Henning و ماریک M. Andre Maricq [10] زبان باختری خوانده شده است. تحلیل ترکیب صوتی و ساختار دستوری کتیبه در این تحقیق نظر هیننگ و ماریک را تأیید میکند، با فهم اینکه زبان این کتیبه بی تأثیر از زبانهای مروج دیگر این منطقه منجمله سغدی و پارتی اشکانی بوده نمیتواند.

۶- دلیل قوی و معتبر دیگر که بر باختری بودن متن کتیبه سرخ کوتل دلالت میکند و پارتی اشکانی بودن آنرا رد مینماید، کشف کتیبه رباطک است، که با عین رسم الخط یونانی در همان عصر (قرن اول تا دوم ت.م) در قدردانی از همان فرمانروا یعنی کنیشکا با القاب مشابه به کتیبه سرخکوتل به زبان باختری نقر شده و در سال ۱۹۹۶ ت.م از ۴۰ کیلومتری سرخکوتل، ولایت بغلان افغانستان بدست آمده است. [11] از این معلوم است زبان مروج وقت زبان باختری با رسم الخط یونانی بوده است.

۷- **دو زبان مروج و معاصر افغانستان، زبان دری تا حدی و زبان پشتو تا حد بیشتر ریشه در زبان کتیبه سرخکوتل دارد.** اینکه زبان این کتیبه با قطعیت باختری، سغدی، پارتی اشکانی یا آمیزی از زبانهای مروج آن عصر خوانده شود مستلزم تحقیقات بیشتر زبانشناسان، تاریخنگاران و باستانشناسان مسلکی، آگاه و متعهد دیگر است.

شباهت زبان کتیبه سرخکوتل را از نظر ساختار، ارتباط ریشه ئی و قلمرو جغرافیائی به مراتب قویتر و همزنگ با زبان پشتو نشان میدهد که جز خانواده زبانهای اریائی شرقی است، تا با زبان دری که بیشتر از زبانهای اریائی غربی ریشه گرفته است.

علامه حبیبی کتیبه سرخکوتل را «مهم ترین سند قدیم... در باره زبان دری دوهزار سال قبل» دانسته مینویسد، «...چون بغلان در تخارستان واقع بود، بهتر است، آنرا تخاری بخوانیم و من درین رساله آنرا زبان کوشانی گفته ام، که نام واقعی است، ولی چون البیرونی و البشاری مقدسی زبان ولایت بین بلخ و بدخشان را تخاری خوانده و آنرا بزبان بلخی نزدیک دانسته اند. [6] بنابراین اگر این زبان را تخاری بگوئیم، نیز جایز است.» [7]

روش این تحقیق بر تحلیل زبانشناسی استوار است، نه بر استنباط تاریخی، به همین سبب ارزیابیهای آن در موارد چند متفاوت از برداشتهای است، که اکثریت افغانها با آن آشنا هستند:

۱- تخاری خواندن زبان کتیبه سرخکوتل، مستلزم توضیح بیشتر است، اینجا به این شرح کوتاه اکتفا میشود، که تخار (مفتوح) یک نام جغرافیائی در افغانستان است، ولی تخاری (مضموم) نام یک شاخه از زبانهای هند و اروپائی در اویغور (ترکستان چینی) است، که اکثر گوینده گان آن در شهرهای تورفان، کوچه، قره شهر و کاشغر و اطراف آن زنده گی میکنند. [8] احتمال زیاد موجود است که شباهت نامهای تخار و تخاری سبب استعمال علی البدل اشتباهی این کلمه شده باشد چنانکه البیرونی و البشاری مقدسی از روی شهر تخار به نام زبان منطقه آنرا تخاری نامیده باشند، و تاریخدانان متأخر به سبب املای مشابه عربی تخار و تخاری همین هویت جغرافیائی را هویت زبانی پنداشته باشند. این فرضیه بدین سبب معتبر است که اصطلاح زبانهای منطقه تورفان و تکه مکن صرف در سال ۱۹۰۷ از طرف زبانشناسی به نام ف. میولر F. W. K. Müller به نام تخاری نامگذاری شد، [9] واقعیتی که در زمان البیرونی و مقدسی وجود نبود.

۲- زبان کتیبه سرخکوتل را «زبان کوشانی» نامیدن از نگاه مقتضیات عصر و رعایت ملحوظات فرهنگ سیاسی وقت درست است، ولی از نگاه زبانشناسی زبانی به نام زبان کوشانی شناسائی نشده است.

۳- کتیبه سرخکوتل بغلان از آثار معتبر تاریخی است، که از تمدن عصر کوشانی در منطقه تخارستان حکایت میکند. زبانهای مروج در تخارستان درین عصر زبانهای باختری، سغدی و پارتی اشکانی بوده اند، که متن زبان این کتیبه کم و بیش از هر یکی از این سه زبان متأثر بوده است. تأثیر زبان فارس/پارسی (پهلوی ساسانی) بر زبان

ماخذ:

1. Konow, Sten. Acta Orientalia, vol. VI, Havniae 1950, pp. 93.

2. فرانسوا د بوا و نیکولاس سیمز ویلیامز -

de Blois, François and Nicholas Sims-Williams (2007). Studies in the Chronology of the Bactrian.

Documents. Published by Khalili Collections, United Kingdom

4. نوید، حامد، شرح بابیان غفوروف، ریشه یابی کلمه افغان در پرتو اسناد تاریخی، منشوره مجله لمر (2017) <https://lmarmagazine.com/?p=1774>

5. زبان دری دوهزار سال قبل: مهم ترین سند قدیم زبان عهد کوشانیان کشف شد، آیا پیدایش گاه زبان دری سرزمین افغانستان است؟، مقاله منشوره در مجله آریانا شماره سوم، اول جول ۱۳۳۲ سال بیست و یکم

6. آثار الباقیه ۲۲۲ و اخص الباقیه ۲۲۰

7. زبان دو هزار ساله افغانستان با مادر زبان دری (تحلیل کتیبه سرخ کوتل بغلان) از ان نشرات الحیون تاریخ افغانستان (د تالارخ فوله) چاپ دولتی مطبوعه - کابل ۱۳۳۲ خ. ص ۴.

Krause, Todd B. and Jonathan Slocum. Tocharian Online. Linguistic Research Center, The University of Texas at Austin. <https://lrc.la.utexas.edu/eieol/tokol>

Krause, Todd B. and Jonathan Slocum. Tocharian Online. Linguistic Research Center, The University of Texas at Austin. <https://lrc.la.utexas.edu/eieol/tokol>

Henning, W. B. The Bactrian Inscription on JSTOR. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. 47. <https://doi.org/10.1017/S002226890000475>

8. Sims-Williams, N., and Cribb, J., 1996. A new Bactrian inscription of Kanishka the Great. Silk Road Art and Archaeology 4. 75-142.

9. Sims-Williams, N., and Cribb, J., 1996. A new Bactrian inscription of Kanishka the Great in Silk Road Art and Archaeology vol 4. Kamakura 1995. 6. pp. 76-142 with N. Sims Williams

10. Henning, W. B. The Bactrian Inscription on JSTOR. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London. 47. <https://doi.org/10.1017/S002226890000475>

11. Sims-Williams, N., and Cribb, J., 1996. A new Bactrian inscription of Kanishka the Great in Silk Road Art and Archaeology vol 4. Kamakura 1995. 6. pp. 76-142 with N. Sims Williams

میراث فرهنگی افغانستان

گازرگاه

نوع ساحه: مکان مقدس

موقعیت: هرات

تاریخ کشف ساحه: 1921

کاشف: تیم تحت نظر آلفرد فوشر

دوره تمدنی: 250 BCE - 125 BCE یونانو باختري

دوره باستانی: دوران تاریخی، عصر کلاسیک

دوره تاریخی: دوران کلاسیک

محقق: سیف الله فضل

۱. موقعیت دقیق جغرافیائی:

عرض جغرافیائی: ۳۴.۳۲۱۷° شمالی

طول جغرافیائی: ۶۲.۲۳۳۸° شرقی

۲. پیشینه تاریخی:

گازرگاه بعنوان یک مکان مقدس و تاریخی، پیشینه ئی بسیار قدیمی دارد. این منطقه در دوران غزنویان و غوریان شهرت یافت و در دوران تیموریان بدلیل ساخت آرامگاه خواجه عبدالله انصاری، شاعر و عارف بزرگ افغانستان، به اوج شهرت رسید. آرامگاه این عارف در سال ۴۸۱ تقویم مشترک ساخته شد و در دوره شاهرخ میرزا تیموری مورد بازسازی قرار گرفت.

۳. ویژه گی های معماری:

معماری گازرگاه نمایانگر هنر و زیبایی سبک تیموری است. این بنا دارای طاقهای بلند، کاشیکاری های آبی و نقوش هندسی زیبا است. استفاده از خشت پخته، سنگ و گچ در ساخت این مکان، جلوه ئی ویژه به آن بخشیده است. همچنین، باغهای اطراف این بنا فضای آرامش بخشی را برای زائرین فراهم میکند.

۴. اهمیت فرهنگی:

گازرگاه بعنوان محل دفن خواجه عبدالله انصاری، یکی از بزرگترین عارفان و شاعران تاریخ افغانستان، از اهمیت فرهنگی و ادبی خاص برخوردار است. این مکان همواره مورد توجه عارفان، شاعران و محققان بوده و بعنوان یک مرکز روحانی و معنوی در فرهنگ افغانستان شناخته میشود.

شهروند

شهروند

نوعیت کلمه: ترکیبی

مقام دستوری: اسم عام

معنای فرضی: همشهری

معنای اصلی: زندانی در شهر

ترکیب:

- [شهر] اسم مکان.
- [وند] به معنای 'بند' قید بسته و شاید هم به معنای "مند" یا دارنده.

۱- شهر + بند = شهر بند = زندانی و یا چیزی که با آن شهر را ببندند.

چیزی که با آن، چیزی دیگری را ببندند مانند ایزار بند، دود بند، سینه بند و یا چیزی که توسط چیزی دیگری احاطه شده باشد مانند لته بند و یا چیزی که در چیز دیگری آویزان باشد مانند دل بند، جگر بند...

۲- شهر + مند = شهر مند

(خلاف دستور ترکیب)

بررسی:

کلمه "شهروند" هیچ رابطه ئی با لغت "همشهری" ندارد.

این کلمه 'بیمعناتر میشود' و قتیکه میگوئیم: "شهروند کشور افغانستان؟!".

پس کلمه شهروند در ترکیب، تابع دستور میباشد

اما در معنی، مفهوم نادرست را میرساند.

«استقلال افغانستان» از ۱۹۱۹ میلادی!

داکتر سید حمیدالله روغ

**نقشه در اینباره که موجودیت سیاسی معاصر وطن
افغان در سایه انکار رانده شود! تمامیت وطنی ما
سلب و خلع شود!
راه برای تجزیه وطن ما گشوده شود!**

این نقشه با شیعیترین چشمداشت‌های منطقوی و جهانی
بر علیه افغانستان خویشاوند است. چنین نقشه‌ها
همین اکنون هم درکار اند.
طرفه این که این مدعیان در باره خود هم ادعاهای بلند
دارند. گفتار شان با لوازم «اکادمیک» آرایش شده است.
یکی شان فرموده ساخت که عیبیین ۵۰ کتاب درباره
افغانستان خوانده است!!
اما حاصل ادعاها چنین است:

«بدانید و آگاه باشید که شما افغانان و افغانستان وجود
خارجی ندارید!!»
چرا؟

چون در زیر پاهایتان ثروتهای بی پایان نهفته است!!
این ثروتها از شما افغانان نیستند!!
این ثروتها باید بدست آنان تصاحب شوند !!

یادداشت مدیریت مجله:

در اینجا واضحاً یادآور میشویم، که نظرات اعضای انجمن تاریخ افغانستان،
الزاماً نظر و موضع این انجمن نمیشد چنانی که در مقاله محترم داکتر سید
حمیدالله روغ ذکر گردیده است.

چندی شد که خواننده گان و شنوندگان افغان با برخی
ادعاها پیرامون «استقلال افغانستان» مواجه ساخته
میشوند. این ادعاها با فرارسیدن ۱۰۶ سالروز استرداد
استقلال افغانستان متراکمتر شدند. خواننده گان و
شنوندگان آگاه اینجا و آنجا در برابر این ادعاها از حقیقت
دفاع کردند.

وضع هنگامی بحرانی شد که «انجمن» تاریخ افغانستان
هم به این ادعاها پیوست و از نام و تحت عنوان «انجمن
تاریخ افغانستان» به این ادعاها کرسی داده شد، و از منبر
منادی تاریخ، رسماً حماسه استقلال افغانستان را زیر
سؤال برد.

معلوم است که چنین موضعگیریها نه از وظایف، و نه از
صلاحیتهای کدام «انجمن» است؛ وظایف «انجمن»، و یا
هر مرجعی که با تاریخ افغانستان کار میکند، برپا داشتن و
حفظ و تداوم **خاطره ملی افغان** است.

لغزش در بحث استقلال، و در بحث استرداد استقلال
افغانستان، چه قصدی و چه غیر قصدی، سرتاسر مباحث
سیاسی ما را زیروزیر میکند. از همین نظر است که این
ادعاها با نگرانیهای ما درباره تبعات گسترده آنها همراه
میشوند.

بحث در استقلال افغانستان یک بحث کلیدی تاریخ
سیاسی ما است.
پس یک ضرورت ملی است که در این بحث صاف را از
مضاف جدا کنیم!

سه ادعا را برجسته میسازیم:

۱- از هوش مصنوعی پرسیدم؛ گفت افغانستان مستعمره
نیوده است.

۲- استقلال ۱۹۱۹ درست نیست. کودتای ۱۹۱۹ بگوئیم.

۳- افغانستان وجود خارجی ندارد. این سرزمین بخشی از
قلمرو ایران بوده است.

با نامهای این اشخاص کاری نداریم ؛ اما بدون مشکل
درمیابیم که این سه بیان در یک نقشه واحد به هم وصل
میشوند:

آفریده است.

فکر و بحث را رشد بدهیم!
برای این که فکر و بحث را رشد بدهیم، باید سؤال مطرح کنیم!

و برای یافتن سؤالهای بنیادی ما، باید پرسیدن را فرا بگیریم!
سؤالها نمُرده اند!
سؤالها نمی‌میرند!
جنگ نمیتواند سؤالها را به گلوله ببندد!

مشکل ما این است که تنور پرسیدن در ما خاموش شده است!
این که ما دچار فراموشی از پرسیدن شده ایم، این همان انحطاط است:
انحطاط یعنی اینکه ما دچار این فراموشی شده ایم که خود را زیر سؤال ببریم!
اندیشه ضد انحطاطی یعنی اینکه ما خود را پیوسته و بی وقفه زیر سؤال ببریم!

با پیگیری تمام به میدان بحث بر گردیم و بحثها را نه شخصی، بل مفهومی و معنایی بسازیم. که بیدل گفت:
«طالب صحبت معنی نظران باید بود»

اینک این بحث را با همان چهار مفهومی می‌گشائیم که در بالا به نقل آوردیم:
استعمار ؛ چرا افغانستان **مستعمره ترین مستعمره** در شرق بوده است؟
استقلال ؛ از چه وقت؟ چرا «استرداد» استقلال افغانستان درست است؟
افغانستان ؛ چرا «وجود خارجی» افغانستان معاصر با «کشور» تعریف میشود؟
مشروطه ؛ **آغاز ما؟** چرا آغاز ما نمیتواند به جز یک «مشروطه نو» باشد؟

سخن اول
دوره هوتکیان و سایه استعمار
آیا استقلال افغانستان با امپراتوری هوتک آغاز مییابد؟

در اینجا نظر ما به «تاریخ» دوره هوتکی نیست. برخی ملاحظات را برجسته می‌سازیم که به بحث ما رابطه دارند.

اکنون، پس از پنجاه سال جنگ، جنگی که جنگ ما افغانان نبوده و نیست، این مجال خود را نشان میدهد تا افغانان دو باره به خود برگردند. در چنین احوالی سؤالها و اولویتهای متعددی در برابر ما ظاهر میشوند. و از این میان یک سؤال، مصرّانه تر از همه سؤالها، پیش می‌براید:

سؤال از آغاز
سؤال از آغاز، سؤال بنیادی وضع کنونی ما است.

از کجا آغاز کنیم؟
و از چی آغاز کنیم؟

سؤال از آغاز، ما را نه به **پنجاه سال** پیش، نه به **یکهزار سال** پیش، و نه به **سه صد سال** پیش، بل به **صد سال** پیش بر میگرداند. حتی همین چند نفر که به استقلال، و به شاه بزرگ امان الله، تهمت و دشنام مینویسند، همینها هم، نه دانسته، به همین **صد سال** پیش بر میگردند.

اما چرا چنین است؟
۱۹۱۹ ت.م. در تاریخ ما یک نهاد و یک نماد رمزینه است
چرا ؟

طی پاسخهای که دوستان حقیقت یاب نوشتند، «خیانت» و «توطئه» و «مزدور اجانب» و چنین خطاب ها، بیشتر برتری داشتند؛ اما چنین خطابه‌های شتابزده نه تنها حتماً وارد نیستند، بل چنین خطابه‌ها اصلاً پاسخ آن ادعاها نیستند.

وانگهی بحثهای ما افغانان معمولاً از دقت نظری فاصله دارد و اکثر فاقد دقت نظری استند؛ و ما برای رسیدن به یک دقت نظری قناعت بخش و «استاندارد» هنوز بسیار باید کار کنیم. باید مبانی دقیق برای مباحث ما وضع کنیم، و در این میان بحث درباره استقلال افغانستان اولویت خاص دارد. ما باید با اندیشه روشن نشان بدهیم که چرا و چگونه مقابله با ادعاهای بالا از **شرایط امتناع ناپذیر یک رستاخیز نو افغان** است.

ابراز نظر حق مسلم هر افغان، حتی درباره مسایل دارای **طیف و مقیاس «ملی»** است؛ اما ابراز نظرها هنگامی اعتبار ملی مییابند که مرجع آنها بر یک اجماع ملی استوار باشد.

ابراز نظرها وقتی پُر از معضل میشوند که متکی بر یک مرجعیتی مطرح شوند که نتیجه یک اجماع ملی نیست؛ «انجمن» تاریخ افغانستان دقیقاً از همین منظر، معضل

ملاحظات از تاریخ

• رشادت افغانان در جنگ علیه صفویان و سؤال

مدارا با مردم

«پارسیان به محض شنیدن شایعه نزدیک شدن افغانان میگریختند... نواب، صفوی، تخمیناً ۸ هزار سپاهی با خود داشت... تیمورخان افغان، با ۲۰۰ سپاهی، به این منظور که سپاه نواب را از جایگاه امن و کوهستانی شان بیرون بیاورد به جنگ و گریز پرداخت ... سپاهیان نواب به میان دشت هموار سرازیر شدند. در این زمان زبردست خان با ۶۰۰ مرد دیگر به میدان نبرد رسید و چنان سخت به مردان نواب تاخت که پس از ۳ ساعت نبرد همگان گریختند... کشتگان سپاه نواب چندان زیاد بودند که زبردست خان میخواست کوهی از سرهای بریده شان در بندر عباس برافرازد...»

(ویلهم فلور؛ تهران ۱۳۶۷؛ صص ۹۷ و ۱۲۴)

• قضاوت تاریخ درباره محمود هوتک در مقایسه با

شاه حسین صفوی

«... در آغاز او (محمود هوتکی) شخصی با نشاط و معتدل بود؛ و یکی از کارهای نخستین او در مسند پادشاهی پارس صفوی، اقدام انسانی وی در رسانیدن آذوقه برای مردم قحطی زده اصفهان بود... در ماه های اولیه سلطنت خود با میانه روی که مایه اعجاب پارسیان شده بود، فرمانروائی کرد... و بالتلیجه پارس در اوایل سلطنت محمود از حکومت برتر از آن چه در نیم قرن گذشته داشت، برخوردار گردید... محمود در غذا خوردن میانه رو بود... شراب نمینوشید و به جز با زوجه خود، دختر شاه سلطان حسین، با هیچ زنی هم بستر نشد...»

برخلاف شاه حسین صفوی که تن پرور و عیاش بود ... شاه محمود فعال و پرتاقت بود ... در جنگ پیش روی سپاه خود قرار میگرفت... در حق دشمن خود بسیار قهار بود...»

(س. ج. طباطبائی؛ تهران ۱۳۸۲؛ ص ۴۶)

• بحث تاریخ از سپهسالاران هوتکی هم جالب

است:

نقش سپهسالار زبردست خان هزاره، خاصاً زمانی برجسته تر میشود که نصرالله زرتشتی و محمدعلی دایکوندی، دو سپهسالار بزرگ لشکر هوتکی، در جنگ به شهادت میرسند. زبردست خان در همه جا حاضر است؛ پیچیده ترین وظایف سیاسی و نظامی به وی واگذار میشود؛ و شاه اشرف به وی حرمت قایل است:

«زبردست خان... در اصفهان به هالندیان گفت:

دستور دارم که بندرعباس و بخشهای دیگر را زیر فرمان افغان در آورم و راه ها را برای بازرگانان امن و خالی از خطر بسازم» (ویلهم فلور؛ ص ۱۲۷)

• زیاده رویهای سپاهیان هوتکی

این بحث، و اضافه رویهای سپاهیان هوتکیان ملعبه نکوهش نویسی تاریخنگاران ایران کنونی بوده، و به تکرار به آن اشاره و مراجعه میشود. در هر موردی، و از جمله در بحث «افاغنه»، این بیانات زیب و زینت همه تحلیلهای «غرای» تاریخی قرار داده میشود. و کسانی از نویسندگان افغان هم آنرا نشخوار میکنند.

آیا سپاهیان هوتکی حقیقتاً اضافه رویهای کرده اند؟

بلی! بدون تردید آنان اضافه رویهای کرده اند.

سپاهیان هوتکیان در پی غنائیم بودند؛ و تحریص به این غنائیم از خصوصیات سازمان یابی «سپاه اجیر» هوتکی، و همه لشکرهای اجیر در طی تاریخ، بوده است:

«ثروت بی پایان پایتخت صفوی به شما تعلق دارد.»

(دیولافو؛ تهران ۱۳۷۱؛ ص ۲۵۷)

و این اضافه رویها، علاوه از این تحریص به غنائیم، دو عامل مهم دیگر هم داشته است: یکی عامل مذهبی که در شکل مقابله سنی و شیعه از داخل سپاه افغانی و از بیرون به وسیله عده زیادی تحریک میشد؛

و دیگری ضعف اداره مرکزی در هر دو جانب، هم در جانب صفوی، و هم در جانب افغان،

بعد از آن که به دلیل عدم توازن روانی محمود هوتکی، زودتر ظاهر شدند؛ و سپاهیان از

نظم و نظام «عسکری» بیرون افتیدند و مرتکباتی از ایشان سر زد.

در جاهای دیگر و در دوره های دیگر نیز سپاهیان اجیر چیزی متمایز تر از آن نکرده اند. در آغاز دوره اسلامی، «غازیان»، و «مطوعه» با همین وعده گرفتن غنیمت، به نفع عرب وارد جنگ ساخته شدند؛ خود صفویان، و نادر افشار، عین همین اضافه رویها را کردند؛

قرن ۲۰ و قرن ۲۱ را بخاطر میآوریم با جنایات چندش آور علیه بشریت در ویتنام؛ در عراق؛ در افغانستان؛ در لیبی؛ در سوریه؛ در غزه و...

تاراج آثار عتیقه و موزیمهای عراق و سوریه از خاطره های خجالتباری که تاریخ پیوسته آن خاطره ها را زیب عنوان عاملان آن خواهد ساخت.

طلائی طلا تپیه از اهداف بزرگ تاراج میراث گنجینه های افغانستان بوده است؛ فلم مستند یونسکو میگوید که «جهادیان» داکتر نجیب الله را شقه شقه کردند ولی وی نگفت که این گنجینه در کجا پنهان شده است. در سال ۲۰۰۴ از روی این گنجینه دوباره پرده برگرفته شد؛ و معلوم شد که نجیب الله نه تنها گنجینه طلا تپیه، بل برخی از سایر آثار بیش قیمت افغانستان را نیز محفوظ ساخته بود؛ از جمله؛ سیل معروف آی خانم که یک قیمت برای آن متصور نیست. (برای توضیح بیشتر نگاه کنید: سید ضیاءالدین قطبی؛ کابل ۱۳۸۹؛ صص ۳۰۰ تا ۳۲۰)

مقام تاریخی دوره هوتکی

• شرایط تاریخی ظهور اقتدار هوتکی

دوره هوتکی را با این مشخصه تعریف میکنیم که با تسخیر «پایتخت» اصفهان بدست افغانان، یک «مرکز ثقل» نو تأسیس شد و اقتدار هوتکی در کرسی و در نقش اقتدار صفوی وارد صحنه بین المللی شد. اصفهان که مسند اقتدار هوتکی قرار گرفت یک مرکز مهم تعاملات در جهان آن زمان بود؛ امپراتوری صفوی که اقتدار محمود هوتکی به جای آن عروج کرد، یکی از سه امپراتوری عظیم آن دوران (امپراتوریهای عثمانی و صفوی و گورگانی) در آسیا بود. در اروپای آن زمان تقسیمات کشوری پس از امپراتوری مقدس فقط ۵۰ سال قبل انجام شده بود؛ و اقتدارهای اروپائی برای غلبه بر مشکلات داخلی، یکی به دنبال دیگری، در راه مستعمره ساختن جهان در مقابل این سه امپراتوری آسیائی قرار گرفتند؛

زایل ساختن این سه امپراتوری آسیائی از دستورالعملهای توسعه استعماری شد

در میان این سه امپراتوری آسیائی هم، بیش تر، مخاصمت برقرار بود؛ این مخاصمت از جانب امپراتوری عثمانی بر علیه امپراتوری صفوی، علاوه بر سایر عوامل، دلایل جدی در تعصب مذهبی داشت. اسناد یقینی به دست است که استعمار بر این تعصب مذهبی متمرکز شد، و آنرا با همه امکانات دامن زد و تشدید کرد. از جانب دیگر در تمانی بیشتر از یک قرن رقابت خشن در میان صفویان و گورگانیان بر سر کندهار و هرات جریان داشت. بابر زمانی در کندهار کرسی داشت و از کندهار به هند فرود آمد. صفویان در ۱۶۴۸ کندهار را اشغال کردند و برغم مخالفت گورگانیان، اشغال صفوی برای مدت ۶۰ سال ادامه یافت. روسها در این دوران با قیامها در دون و با جنگ در سویدن مصروف بودند و توجه به انکشافات

رویدادها نشان دادند که ادعای بالابلند «مأموریت تمدنی!!»، چیزی بیش تر از یک ریشخند بر ریش تاریخ خپله خند نبوده است!

فقط کافی است که به تاراج وحشیانه میراث فرهنگی افغانان در طی ۴۵ سال جنگ اعلان

ناشده بر علیه افغانستان اشاره شود. این تاراج پس از سال ۱۹۹۲ شکل یک دزدی کاملاً علنی را بخود گرفت که «جهادیان» نیز فعالانه در آن مشارکت داشتند:

۱- تاراج آثار خطی و مکتوب افغانستان که در آرشیف ملی، در موزیم کابل، در کتابخانه اکادمی علوم افغانستان و در کتابخانه پوهنتون کابل و سایر مراجع حفاظت میشدند.

در موزیم کابل دستکم ۳۰ عنوان اثر خطی و مکتوب قرار داشت که اهمیت استثنائی داشت. در آرشیف ملی افغانستان هزاران نسخه پربهای خطی و هنری، شامل ۱۲ هزار نسخ خطی و ۱۵۰ هزار سند با اهمیت استثنائی تاریخی موجود بود. در کتابخانه اکادمی علوم افغانستان و کتابخانه پوهنتون کابل مجموعه بسیار غنی تحقیقات دانشمندان افغان موجود بود. کتیبه سرخکوتل و کتیبه بسیار مهم رباطک، سنگ هفت قلم زیارت خواجه عبدالله انصاری، سنگ نبش آرامگاه محمود غزنوی، و بسیاری از آثار خطی دیگر تاراج شد.

بطور غیرقابل انکاری ثابت است که ایران کنونی و پاکستان غارت این آثار تکرارناشدنی را سازمان داده اند و این آثار ملی افغانستان را چپاول کرده اند.

۲- تاراج آثار و آبدات باستانی افغانستان؛ شامل آثار استثنائی موجود در موزیم کابل؛ و بامیان و هده و استوپه های ننگرهار و بلخ؛ و شامل حفريات غیرقانونی خارجیان در داخل قلمرو افغانستان. این حفريات غیرقانونی که در دهه ۱۹۸۰ اینجا و آنجا خبرهای آن نشر میشد؛ پس از ۱۹۹۲ شکل یک غارت سازمان یافته میراث فرهنگی افغانستان را بخود گرفت که مطبوعات جهانی از خبرهای تاراور آن مملو است.

۳- ویرانسازی قصدی میراث باستانی افغانستان؛ به مانند آثار بامیان؛ چکری کابل؛ هده و از این گونه. پاکستان با نابودساختن قصدی و پلان شده این مراکز تمدن گریکو بودیک، تلاش دارد این ادعای مضحک را بر جای بنشاند که گویا مرکز تمدن گندهارا، پاکستان بوده است.

۴- تاراج گنجینه های طلائی افغانستان. نه تنها آثار موجود در موزیم کابل؛ بل تاراج گنجینه های "میرزکه" خوست افغانستان و مراکز تمدن باختری در کابل، کندز و بلخ شامل چندین تن آثار طلائی نایاب، خاصاً برجسته میگردد. یونسکو ضمن یک فلم مستند توضیح داد که آثار

بالا نمیتوانستند نشست که اسافل اعضایشان پیدا میشده و اسباب و آلات حربشان اکثراً به رهن و گرو یا شکسته و از کار افتاده بود.

آخراً امر دولتش (منظور شاه سلطان حسین است) چنان به مغلوبیت و مقهوریت و مخذولیت و منکوبیت و ذلت و افتضاح انجامید که ذکر آنها باعث کلال و ملال و غم و هم شنونده گان خواهد شد» (محمدهاشم آصف؛ ۱۳۵۷؛ ص ۹۹)

لاکهارت در کتاب انقراض سلسله صفوی به اتکای محققین سرشناس اروپائی مینویسد:
«... علایم و آثار انحطاط (اقتدار صفوی) به چشم میخورد و مرحله آخر چنان بسرعت نزدیک میشد که فاتحی که لیاقت و کفایت اسکندر کبیر را نداشت، میتواند ضربه نهائی را فرود آورد» (لاکهارت؛ ۱۳۹۳؛ ص ۲۷)

این فاتح، که لیاقت اسکندر را داشت، محمود هوتکی بود!

آن استثنا که واویلا و تعزیه خوانی ایران کنونی به هجوم هوتکیان بعنوان فتنه «افاغانه» نسبت میدهد، بیهوده گوئی است. هم صفویان، و هم قاجاریان، خود شان قبایل «ایرانی» نبوده اند، بل قبایل صحراگرد تورک بوده اند.

از ایننظر، هرگاه صرفاً یک حقیقت را بر جسته کرده باشیم، آن حقیقت این است که رجز خوانی قومی و کنبیتی در مورد جریان تأسیس اقتدارها در حوزه ما، نشانه بی اطلاعی محض، و نشانه بلاهت سیاسی، است. پس آن چه اقتدار هوتکی را به یک استثنای تأریخ مبدل ساخت، در جای دیگری نهفته بوده است. آن استثنا این بود که افغانان، پس از اشغال اصفهان، در کرسی و در نقش امپراتوری صفوی ظاهر شدند. این حقیقت در نامه اشرف افغان به پاشای عثمانی وضاحت دارد.

افغانان از حدود امپراتوری صفوی حراست کردند و در تعاملات منطقه‌ای و جهانی چنان صلاحیتی از خود نشان دادند که تأریخ با حیرت از آن یاد میکند.

افغانان اگر که تجربه و تامل دو قرن امپراتوری صفوی را نداشتند، با منش امپراتوران ظاهر شدند. اقتدار افغانان به رفع فوری مصایب مردم پرداخت، اذیت و مظلوم عاملان اقتدار صفوی بر مردم را متوقف ساخت، به رفاه مردم و بهبود مواصلات و تجارت کوشید؛ این اقدامات باعث رضایت مردم فارس شد.

کندهار را به بعد موکول کردند. عثمانیان که دورتر بودند، بیش تر از زمینه مذهبی بر این برخوردها اثر گذاشتند.

اقتدار میرویس خان هوتک در کندهار، که پسانتر بخشهای از هرات را هم ضمیمه کرد، از مصب همین رقابتهای برخاست. ضعفهای هر سه امپراتوری، مجال برای ظهور اقتدار هوتکی را گشود.

کشمکش در میان سه امپراتوری چارچوب تأریخی قیام میرویس خان را فراهم ساخت، و ناراضایتی شدید مردم کندهار از مظالم گماشته صفوی مبنای داخلی قیام میرویس شد.

برآمد ز هرسو ز افغان فغان
ز جور قزلباش، خواهان امان
بدرد گرگین چو گرگ یله
همه اهل آن مرز را چون گله
(محمدهاشم آصف؛ ۱۳۵۷؛ ص ۱۱۶)

میرویس خان هوتک در ۱۷۰۹ ت.م. اقتدار غیر وابسته هوتکی در کندهار را بنیاد گذاشت و برای ۷ سال حکومت کرد. میرویس خان هوتک هجوم های صفویان را دفع کرد. پیروزی میرویس حاصل حمایت گورگانی نبود، اما وی تفاهم حساب شده گورگانیان هند را داشت؛ هدف میرویس خان سقط اشغال صفوی بر کندهار بود و در این حرکت بر حمایت فعال و مستقیم روحانیون و مردم متکی بود.

تا این زمان حکومت کندهار یک حکومت خود مختار، اما کاملاً محلی بود.

پس از مرگ میرویس خان برادر وی عبدالعزیز خان حاکم کندهار شد. محمود هوتکی، که پسر میرویس خان بود، کاکای خود عبدالعزیز خان را عزل کرد و حاکم کندهار شد؛ محمود بر اصفهان هجوم برد و شاه حسین صفوی در ۱۷۲۲ ت.م. به اختیار خود جیغه شاهنشاهی صفوی را بر سر محمود هوتکی گذاشت.

پیروزی محمود هوتکی بالای اقتدار صفوی، علاوه از رشادت جنگی افغانان، و علاوه از اثر تشجیعی فتوای مذهبی، خاصاً از مدرک فرسوده گی و فروپاشیده گی بیش از حد دستگاه شاه حسین صفوی واقع شد:

«در دستگاه، از بی تمیزی و عدم حساب و احتساب، چنان افراط و تفریطی در امور لشکرآرائی و رعیت پروری روی داد که از تهی دستی، غلامان خاصه سرکار فیض آثار، و عمله جات دیوان عظمت مدار پادشاهی، همه کفش ساگری به پا و بی شلوار و تنبان بوده اند و زانو بر

رومی را دوباره زنده ساخت؛ و از نظر آسیب پذیری نظامی و اقتصادی نظام عثمانی به یک شاخص مهم مبدل شد:

«در ۸ نوامبر ۱۷۲۶ جنگ بین دو سپاه درگرفت در حالی که اشرف ۴۰ هزار و احمدپاشا ۲۰۰ هزار سرباز زیر فرمان داشتند؛ اشرف، ترکان را به سختی درهم شکست در حالی که تنها ۱۴ تن از سپاهیان خود را از دست داده بود؛ اما ترکان در این نبرد ۳۰ هزار تن و مقادیر عظیمی از تجهیزات و وسایل خود را از دست دادند» (ویلهم فلور؛ صص ۱۹ و ۱۸)

و این همه در حالی که صفویان باربار بخشهای از قلمرو خود را به عثمانیان باخته بودند. و باربار شاهان صفوی در مقابل تهدید هجوم عثمانی گفته بودند: «برای ما همین اصفهان بس است»!!

سایه استعمار

• رقابت هالند و انگلیس

استعمار اروپائی از آغاز قرن ۱۶ تقویم مشترک در پیرامون ما وارد شد. پرتگالی ها و بعد هالندی ها و بعد بریتانیائی ها فرا رسیدند. از نیمه دوم قرن ۱۷ تقویم مشترک رقابت در میان این سه نیروی استعماری به جنگها انجامید و به تدریج هالندی ها پرتگالی ها را، و بریتانیائی ها هالندی ها را از میدان خارج ساختند. در نیمه دوم قرن ۱۷ و نیمه اول قرن ۱۸ بریتانیائی ها در همه جا در مقابل هالندی ها ظاهر میشدند و مواضع آنان را اشغال میکردند؛ این مقابله ها در هند حالات حاد جنگی به خود گرفت. کمپنی هند شرقی که هالندی ها را از میدان خارج کرد، به مقصد توسعه ساحت سیطره خود در هند، با تیپوسلطان و ماراها و اورنگ زیب گورگانی شکست خورد. کمپانی هند شرقی نتوانست موانع در راه توسعه سیطره خود به سوی غرب هند را بگشاید. پس از مرگ اورنگ زیب گورگانی در ۱۷۰۷ م، مانع عمده در برابر کمپانی هند شرقی امپراتوری نیرومند ماراها بود.

مقارن غلبه هوتکیان بر صفویان شرکتهای تجاری هالند و بریتانیا در خلیج فارس حضور داشتند و با استفاده از ضعف اقتدار صفوی نفوذ خود در فارس را تقویت میکردند. با ظهور هوتکیان در فارس حرکات هالند و بریتانیا با موانع نو مواجه شد، اما متوقف نشد. رقابت در میان این دو نیروی استعماری در حوزه خلیج، و در بندر عباس از جریاناتی بود که به زودی اقتدار تازه بدوران رسیده هوتکی در فارس را با خود مشغول ساخت.

این جریانات را در نمونه مناسبات هوتکیان با امپراتوری عثمانی به وضوح میبینیم.

این که دوره هوتکی، حقیقتاً دوره ئی بود که یک «مرکز ثقل» نو در مناسبات میان امپراتوری های آسیائی ظهور کرد، بیش از همه در باز شدن میدان برای مقابل شدن هوتکیان با ترکان عثمانی تأیید میشود.

سلطان عثمانی در برابر اشرف هوتکی آشکارا به نمایش قدرت میپردازد، اما همزمان از موضع این تفاهم سخن میگوید که غلبه هوتکیان باعث شد **مقابله صفوی - عثمانی، پایان بیابد که در مقابله شیعه - سنی پیاده شده بود**؛ سلطان عثمانی که ظهور هوتکیان را تحت نام یکدست شدن «جهان اسلام» تجلیل میکند، در اصل در نظر دارد که بی رقیب شدن امپراتوری عثمانی در قلمرو اسلامی را جشن بگیرد، چون هنوز نشانه ها انحطاط امپراتوری عثمانی ظاهر نشده است؛ و استعمار بسیار به آهستگی در عقب امپراتوری عثمانی جای محکم میکند؛ اما اشرف افغان سلطان عثمانی را از خواب و خیال میپراند، و در دفاع از مصلحتهای امپراتوری هوتکی باکی از مقابل شدن با یک اقتدار «سنی» ندارد.

عثمانیان، و اروپائیان، از صراحت و از شهامت هوتکیان حیرت زده میشوند.

مصافهای هوتکیان با امپراتوری عثمانی

• مکاتبات ترکان عثمانی با شاه اشرف هوتکی

پیام احمد پاشای عثمانی به اشرف افغان:

«اشرف شاه تو باید برای تسلیم به سلطان عثمانی به تن خود نزد احمدپاشا آئی و سلطان بعنوان یک سنی همکیش، مقام بیگلربیگی نواحی مفتوحه ایران و جاهای را که تسخیر خواهی کرد، به تو خواهد داد. تو باید بی درنگ تسلیم شوی و سکه و خطبه به نام سلطان عثمانی زده و خوانده شود»

پیام شاه اشرف افغان به احمد پاشای عثمانی:

«اگر سلطان عثمانی مایل نیست که معاهداتی را که با امپراتوران صفوی بسته است، تجدید کند، من هیچ یک از امتیازات سلطانی خود یا سرزمینهای را که به تازه گی مفتوح کرده ام تسلیم نه کرده، با چنگ و دندان و تا آخرین نفس از آنها دفاع خواهم کرد»

و جنگ میان شاه اشرف هوتکی و امپراتور پر آوازه عثمانی به یک حادثه تعیین کننده قرن ۱۸ جهان مبدل شد؛ این جنگ خاطره نبرد میان سورن پارتی و کراسوس

به اینسان از طریق هوتکیان نخستین رویارویی افغانان با استعمار اروپائی صورت گرفت.

کتاب **اشرف افغان بر تختگاه اصفهان**، از قلم ناظر هالندی ویلهلم فلور، از آثار استثنائی است که جریان رقابتها در میان هالندی ها و بریتانیائی ها و موضع و برخورد هوتکیان در برابر هردو را ضبط کرده است. از کتاب چنین برمیآید که بریتانیائی ها کوشش داشته اند تا هوتکیان را با هالندی ها مقابل بسازند و از این طریق هالندی ها را از بندرعباس بیرون برانند، تا خود جای شان را بگیرند:

«...این دو شرکت با یکدیگر همکاری نکرده بلکه میکوشیدند تا آنجا که ممکن است دیگری را از اهدافش بازدارند...کارکنان شرکت هالند مرتکب انواع کارهای خلاف میشدند...زبردست خان دلان شرکت هالند را فراخواند و عموم هالندیان و فرماندار کل و به ویژه اتلام را به باد ناسزا گرفت و گفت من به شما نشان خواهم داد که نوکر افغانان استید انگلیسیان به زبردست خان پنج توپ به غنیمت گرفته را هدیه دادند...

هالندیان خاطر نشان ساختند که دشمنی زبردست خان نسبت به انگلیسها پایان یافته و او هوادار انگلیسیان خواهد شد» (ویلهلم فلور؛ صص ۱۵۹ و ۱۴۷ و ۱۴۱ و ۱۳۹)

و اما مطابق به مندرجات کتاب، افغانان از پشت پرده این بازیهای مکاره خود را آگاه ساخته بودند و خاصاً طی مسابقه سه جانبه یی که در میان افغانان و بریتانیائی ها و هالندی ها بالای تسخیر جزیره هرمز شدت گرفت، کذب بریتانیائی ها برای افغانان را ثابت شد؛

«در حکم شاه اشرف...به هالندیان بیش از همیشه امتیاز داده...افغانان در بندرعباس به ...اینها احترام زیاد روا داشتند...رابطه افغانان با هالندیان چنان خوب شده بود که در می ۱۱۷۲۹ افغانان از ایشان خواستند در اختلاف بین افغانان و پادگان {قرارگاه} قشم، همکاری کنند...» (ویلهلم فلور؛ صص ۲۰۳ و ۲۰۴)

در هند هم بریتانیائی ها کوشیدند از طریق مقابل ساختن افغانان درانی با ماراها، راه خود را به سوی غرب هند بگشایند. در فارس بریتانیائی ها در نقشه خود برای مقابل ساختن افغانان با هالندیان موفق نشدند؛ اما در هند

ماراها را در هم شکست؛ و این در حالی که بریتانیائی ها در مقابله با ماراها ناتوان برآمده بودند و در جنگ ۱۶۸۵ ت.م. شکست سنگینی از ماراها خورده بودند. آنان ۸۰ سال «حوصله» کردند، تا موفق شدند ماراها را به وسیله اقتدار سهمگین درانی در هم بکوبند. زوال امپراتوری ماراها فرا رسید و در ۱۸۲۰ منقرض شد. موانع در راه گسترش سیطره بریتانیائی ها بسوی غرب هند برداشته شدند. و «حکمرانی کمپانی هند شرقی»^۱ فوریت وظایف خود را بر تجزیه و فروپاشی امپراتوری درانی قرار داد.

از مهمترین ملاحظات که تأریخ مطرح میکند، یکی هم این است که افغانان نتوانستند معنی و اهمیت این رقابتها را استعماری و معنای ستراتیژیک اصرار مؤکد بریتانیائی ها برای حفظ و گسترش حضور خود در هند را دریابند؛ و اهمیت سیاسی آنرا برای سرنوشت و آینده سرزمین ما دقیق بررسی و ارزیابی کنند.

این ملاحظات درباره دوره احمدشاه ابدالی و تأریخ قرن ۱۹ و قرن ۲۰ افغانستان، با تأکید بیشتر وارد است.

• حاصل سخن

دوره کوتاه هوتکی (۱۷۰۹ تا ۱۷۲۹) از دوره های جالب و پر افتخار تأریخ متأخر ما افغانان است.

دوره هوتکی را با این مشخصه تعریف می کنیم که با تسخیر «پایتخت» اصفهان به دست افغانان، یک «مرکز ثقل» نو تأسیس شد و اقتدار هوتکی در کرسی و در نقش اقتدار صفوی وارد صحنه بین المللی شد.^۲ اصولاً این جریان از مهمترین وقایع آغاز قرن ۱۸ ت.م. محسوب میشود.

در این احوال این فرضیه را که

«استقلال افغانستان در دوره هوتکیان حاصل آمده است»

چگونه میتواند مستدل ساخته شود؟

در این بیان منظور از «استقلال» چیست؟

«استقلال» افغانستان از کی حاصل شده است؟

آیا این «استقلال» از استعمار گران اروپائی حاصل شده است؟

دقت میکنیم:

طی دوره هوتکی نخستین تماسهای یک اقتدار افغان با استعمار اروپائی صورت میبندد.

میرویس به قیام علیه صفویها که فتوای شرعی از مکه عقبدار آن بود به اقبال عموم مواجه شده و روحانیون و متنفذان و سران و مردم به این دعوت پیوسته اند و قیام به «جهاد» کرده اند. میرویس هوتک موفق شد که مردم کندهار را از یوغ این اجبار مذهبی رهای ببخشد. این رهای مذهبی، و برقرار ساختن اصل شرعی آزادی در انتخاب مذهب، بسیار مهم بود.

اما یک رهای مذهبی را نمیتوان «استقلال» نامید.

و بعد در این بیان منظور از «افغانستان» چیست؟ در اسناد و مکاتبات هوتکیان که همه در دست است-

«هوتکی» و «غلاجی» ذکر است
«افغان» ذکر است
«مملکت افغان» ذکر است
«ممالک افغان» ذکر است

اما در اسناد و مکاتبات هوتکیان کلمه «افغانستان» اصلاً ذکر نیست!
هوتکیان مفهوم «افغانستان» را نمی شناختند!
اقتدار هوتکی شامل قلمروهای اقتدار درانی و حتی شامل تمام قلمرو افغانستان کنونی نبود.

کلمه افغانستان پسانتر، و مقارن اقتدار ابدالی، در متون، و نقشه های اروپائی و انگلیسی ظاهر میشود.
پس

چگونه بنویسیم که هوتکیان استقلال «افغانستان» را حاصل کرده اند؟

پایان سخن اول

استعمار اروپائی هنوز در فارس در شکل شرکتهای کوچک تجاری حضور دارد، از ضعفهای اداره صفوی سود میبرد، اما هنوز این امکان برای آن بوجود نیامده است که نقش و نفوذ قابل ذکری در جریانهای داخلی فارس داشته باشند. مناسبات هوتکیان صاحب اقتدار با فعالان این شرکتهای از موضع آمرانه است:

«زبردست خان دلان شرکت هالند را فراخواند و عموم هالندیان و فرماندار کل و بویژه اتلام را به باد ناسزا گرفت و گفت من به شما نشان خواهم داد که نوکر افغانان استید»

یعنی نسبت /استعمارگر اروپائی و تحت استعمار آسیائی/ هنوز بر قرار نشده است.
پس سؤال گرفتن استقلال از استعمار گران اروپائی هنوز مطرح نیست
این سؤال پسانتر مطرح میشود.

آیا این «استقلال» از اقتدار صفوی حاصل شده است؟ اما هم اشغال کندهار بدست صفویان و متقابلاً هم اشغال اصفهان بدست هوتکیان، هیچ کدام یک استثناء برای تاریخ ما نبوده است. انتقال قدرت از قبیله تورک صفوی به قبیله پنبتون هوتک، یک جریان معمولی بود. قرنهای انتقال اقتدارها در حوزه ما به همین منوال بوده است.

تا آغاز قرن ۲۰، همه میکانیزمهای «داخلی» تحول و انتقال قدرت در حوزه ما، پیوسته میکانیزمهای «قومی» و «قبایلی» بوده اند؛ و مطابق به ظرفیت های «داخل» صورت پذیرفته اند. حدود امپراتوریهای آسیائی پیوسته از همین مبنای قبیله یی و قومی در حال تحول بوده و کم و زیاد میشده است.

چنین انتقال قدرت از دستی به دست دیگر را نمیتوان «استقلال» نامید.

مهمترین مشخصه اشغال صفوی بر کندهار تحمیل اجباری مذهب شیعی بر مردمی بوده که قرنهای اهل تسنن بوده اند. این یک تحمیل خشن بوده و به تمثیل از دوره شاه اسماعیل صفوی، که شیعی ساختن مردم فارس را به ضرب شمشیر تحمیل کرد، تلاش برای شیعی ساختن اجباری مردم کندهار هم با خشونت تمام بر مردم اعمال میشده، و مثلاً ابزارهای در دست است که با آن زبان معترضان را میریخته اند.

چنین جریانی باعث نفرت شدید مردم شده بود. و دعوت

منابع و مآخذ:

- ۱- آصف، محمدهاشم؛ رستم التواریخ؛ تهران ۱۳۵۷
- ۲- حبیبی، عبدالحی؛ هوتکیان؛ تاریخ مختصر افغانستان؛ کابل ۱۳۴۶؛ ج ۲؛ بخش ششم؛
- ۳- ستوده، ابراهیم؛ هوتکیان - کتابشناسی توصیفی؛ کابل ۱۳۵۷؛ پی دی اف.
- ۴- طباطبائی س. ج.؛ سقوط اصفهان به روایت کروسینسکی؛ تهران ۱۳۸۲
- ۵- فلور، ویلهلم؛ اشرف افغان بر تختگاه اصفهان؛ ترجمه ابوالقاسم سری؛ تهران ۱۳۶۷
- ۶- قطبی، سید ضیاءالدین؛ کتابخانه سیار؛ کابل ۱۳۸۹
- ۷- لافو، دیو؛ ایران کلاه و شوش؛ پاریس ۱۸۸۷؛ ترجمه فره وشی؛ تهران ۱۳۷۱
- ۸- لاکهارت، لارنس؛ انقراض سلسله صفویه؛ ترجمه ا. دولتشاهی؛ تهران ۱۳۹۳
- ۹- وارد، محمد شفیع طهرانی؛ مرآت واردات؛ تاریخ سقوط صفویان؛ به کوشش منصور صفت گل؛ تهران ۱۳۸۳

د جرمونو د څېړلو عدلي او قضايي سيستمونه

ډاکټر محمد ظریف علم ستانکزی

ځایونو یا د عوامو په بلنې ترسره کېدو، په دغه سیستم کې تصور دا و چې عمومي محاکمه نه یوازې د قاضیانو په کړنو باندې د خلکو د څارنې سبب ګرځي، بلکې په هغو کسانو باندې چې لاروسه یې جرم نه دی کړی، منعه کوونکي اغېز هم لري.

په جزايي اجرااتو کې مختلف سیستمونه شتون لري چې د خپلو مشخصو ځانګړتیاوو لرونکي دي، دغه سیستمونه په اتهامي، تفتيشي، اسلامي او مختلط ډول ویشل کېږي، چې په لاندې ډول هریو بیل بیل د توضیح وړ دي.

لومړی مطلب: اتهامي سیستم:

دغه سیستم جزايي دعوو ته د رسیده ګۍ ډېر پخوانی او دودیز روش دی، له ډیر پخوا زمانې نه دغه سیستم په ټولنو کې شتون درلود. د اتهامي سیستم ډېرې مهمې ځانګړتیاوې دا دي:

۱. د تعقيبي مقام نه شتون:

په دغه سیستم کې کوم ځانګړی بنسټ یا ځانګړې مرجع د جرمونو د تعقيب چاره پرغاړه نه لري، بلکې د دعوې پر مخ وړل په اصل کې د شکایت کوونکي یا مجني عليه له خوا د دعوې د اقامې غوښتونکي ده.

دغه کار د جرم د خصوصي اړخ او د جرم د عمومي اړخ نه تفکیک پایله ده، ځکه په دغه مهال کې اصل دا و چې جرم مخکې له دې چې دولت ته زیان او تاوان ورسوي، مجني عليه ته یې زیان رسولی دی، دغه ځانګړتیا د اتهامي سیستم په راتلونکو تحولاتو کې له تحول سره مخ شوی دی.

۲. د دعوې پرمخ وړلو شفاهي والی:

د نورو دعوو په څېر د جزايي دعوو پرمخ وړل په لوستلو او لیکلو باندې د ټولنې د وګړو د ناپوهۍ له امله په شفاهي ډول ترسره کېده او شکایت کوونکي او تورن بېله دې چې له لیکونو څخه ګټه واخلي، د دعوې اقامه او دفاع کوله.

۳. د محاکمې علني والی:

په اتهامي سیستم کې د جزايي دعوو پرمخ وړل په عمومي

۴. د دعوو د مخ وړلو ترافعي (پورته والی):

په دغه روش کې شکایت کوونکي او تورن د محاکمې په غونډه کې حاضرېږي او خپلې ادعاګانې او دلیونه وړاندې کوي، په واقعیت کې په اتهامي سیستم کې د شکایت کوونکي او تورن ترمنځ او یا د هغو د قانوني استازو (مدافع وکیل) یو ډول قضائي او حقوقي د استدلال جنګ روان دی او د قاضي رول په اصل د دعوې د پرمخ وړلو د جریان مدیریت او په پای کې د شکایت کوونکي د دلیونو او د تورن د دفاع ګانو د ارزونې له مخې د پریکړې (فیصلې) صادرول دی.

د تورن د اقرار په صورت کې د اتهامي طریقې د جزايي دعوې پرمخ وړلو په سیستم کې قاضي د حکم په صادرولو باندې اقدام کوي، بې له دې نه چې نورو دلیونو او د شاهدانو شهادت ته وار رسېږي، خو د هغو له مخې د غوښتنې وړ تصمیم نیولی شي.

له تاریخي پلوه د اتهامي سیستم پراوړنه:

اتهامی سیستم له تاریخي پلوه څلور پراوړنه وهلی چې عبارت دی له:

۱. د شخصي اتهام عصر؛

۲. د خلکو د اتهام عصر؛

۳. د قضائي اتهام عصر؛

۴. د عمومي اتهام عصر.

فيصله صادروله، د اتهام په دغې طريقه کې زيانمن او د هغه ورته د قضیې له پرمخ وړلو او څېړنو څخه نه خبرېدل، ځکه د محکمې تر حکم پورې ټول اجراءات د محکمې له خوا ترسره کېدل، د اتهام دغې طريقې هم نيمگړتياوې درلودې، محکمه په دوو دندو بوختېده چې د جزائي دعوي له اقامې او پرېکړې څخه عبارت و چې له ځانگړې دندې سرېره محکمو د جزائي دعوي د اقامې صلاحيت هم درلود او همدارنگه د دعوي له تحريک څخه وروسته اجراءات په سري ډول پرمخ وړل کېدل، آن د حق العبد مدعي ته په دعوه کې د داخلېدو چانس نه ورکول کېده.

د تعريف له مخې د قضائي اتهام عصر په خپلو ځينو ځانگړتياوو کې له اتهامي سيستم سره تړاو لري، په دې ډول چې د دعوي د اقامې لپاره ټاکلې مرجع شتون نه درلود، قاضي د پرېکړې سرېره د جزائي دعوي د اقامې صلاحيت هم درلود، مگر د قضائي غونډو د سري والي او په دعوه کې د حق العبد د مدعي د نه مداخلې په ځانگړتيا کې د تفتيشي سيستم په څېر دی، له دې مخې ويلای شو چې د قضائي اتهام په عصر کې نسبي اتهامي او نسبي تفتيشي مختلط سيستم رواج و.

څلورم: د عمومي اتهام عصر:

د عمومي اتهام عصر اوسمهال په زياترو ټولنو او هېوادونو کې رواج دی او له هغه اتهام څخه عبارت دی چې د ټولنې او دولت په استازولي د مدعي العموم يعنې څارنوال له خوا د مجرم پر ضد د محکمو په وړاندې دعوه اقامه کېږي. د عمومي اتهام په عصر کې د تفتيشي سيستم ځانگړتياوې هم موندلای شو او هغه دا چې مشخصه اداره او مشخص کس (څارنوال) د ټولنې په استازيتوب په مجرم باندې عمومي دعوه اقامه کوي.

دويم مطلب: تفتيشي سيستم:

جزائي دعوو ته د رسیده گۍ تفتيشي سيستم په اتهامي سيستم باندې ځينو نيوکو او ردونو ته له پامه وروسته د پام وړ وگرځېد، په اتهامي سيستم کې د دعوي تحريک د شکايت کوونکي حق او واک دی، سره له دې چې ځينې جرمونه او زيانونه د ټولنې د گټو پر ضد پېښېدل، خو د شکايت کوونکي د نه تمايل په صورت کې د جرم د تعقيب په موخه کومې مشخصې مرجع شتون نه درلود، سرېره پر دې په اتهامي طريقه کې د غيرمسلکي قاضيانو شتون د نوو ټولنو پېچلتياوو او اړتياوو ته په پام سره د پام وړ نه و، بلکې د مسلکي قاضيانو د شتون اړتيا اړينه وکښل شوه، همدارنگه په

لومړی: د شخصي اتهام عصر:

د شخصي اتهام عصر د جزائي دعوي د اقامې ډېره پخوانۍ طريقه ده چې په لومړنيو ټولنو کې رواج وه، مجني عليه او د هغه ورثې ته دا اجازه ورکول کېده، خو د غچ اخيستې په موخه د جرم د ترسره کوونکي پر ضد د مجازاتو غوښتنه وکړي، شخصي اتهام تر ډېره د ټولنې د کتنې په پرتله د مجني عليه په گټه و، يعنې د جزائي دعوو په اقامه کې د حق الله د ادعا کوونکي د رول په پرتله د حق العبد مدعي رول ډېر غښتلی و.

دويم: د خلکو د اتهام عصر:

د اتهام په دغه عصر کې د شخصي اتهام د عصر پر خلاف اتهام په زيانمن او د هغه په ورثې پورې منحصر نه و، بلکې ورثې يا د جرم د ترسره کوونکي ځای د سيمې له اوسېدونکو څخه يو کس ته د جزائي دعوي د اقامه حق ورکول کېده، خو د جرم د ترسره کوونکي پر ضد جزائي دعوه اقامه کړي، د اتهام دغه طريقه هم اغېزمنه نه وه، ځکه چې د جرم د ځای د سيمې اوسېدونکو د جزائي دعوي په اقامه کې بې پروايي کوله، يا د رشوت او غچ اخيستې د عواملو له مخې د جرم ترسره کوونکي پر ضد جزائي دعوو ته اقامه کېده، له دې پلوه د اتهام دغې طريقې هم نيمگړتياوې درلودې.

درېيم: د قضائي اتهام عصر:

د قضائي اتهام په عصر کې لکه څرنگه چې له عنوان څخه معلومېږي، قاضي هم اتهام پورې کاوه او هم بې قضائي

جزائي چارو کې د دولت د لاسوهنې پراختيا او د جرم د عمومي اړخ ودې سره جرمونو ته د رسیده کې د سیستم بدلون اړتيا هم د پام وړ وگرځېده، په پایله کې تفتيشی سیستم په ځانگړي ډول په منځنيو پېړيو کې د کليسا د کړنو تر اغېز لاندې جزائي دعوو ته د رسیده کې د برلاسی روش په توگه وده او پراختيا ومونده او د دغه سیستم ډېرې مهمې ځانگړتياوې دا دي:

۱. د قاضيانو مسلکي والی:

په دغه سیستم کې قاضي مسلکي کس دی او د اتهام د سموالی او ناسموالی په څېړنه کې فعال رول په غاړه لري، د اتهامي سیستم پر خلاف چې په هغه کې قاضي انفعالی نقش لري او د هغه اصلي دنده د دلیلونو ارزونه ده.

۲. د قاضي او څارنوال وحدت:

د تفتيشی سیستم په لومړني شکل کې قاضي نه يوازې د دعوې د پرمخ وړلو دنده په غاړه درلوده، بلکې د اتهام د تعقيب د مرجع او مقام په توگه يې هم دنده ترسره کوله، دغه کار د شکایت کوونکي يا مجني عليه د واکونو د کمښت او په پایله کې خصوصي مدعي ته د اوبنتی زیان او تاوان د جبران په موخه د خصوصي دعوې د اقامې د امکان رامنځته کېدو سبب گرځېدلی دی.

۳. د اجرااتو لیکل:

د علم او لیکوالۍ ودې سره د لیکلي محاکمې د ترسره کولو او د هغې د ثبت امکان برابر شو او د همدې په پایله کې د جزائي دعوو د رسیده کې ټول پړاوونه لیکل، ثبت او ضبطېدل.

۴. د محاکمې پټوالی (سری والی):

د تفتيشی سیستم وتلې ځانگړتيا دا ده چې د جزائي دعوې پرمخ وړلو په کړنو باندې د گڼو نیوکو د کموالی سبب گرځي، او عام خلک د محاکمې له اجرااتو ناخبره پریښودل کیږي پدغه طریقي سره قاضیان د عدالت په تطبیق کې یې پروا وی ولی چې د عامه خلکو له نظر نه د قاضي د عدالت تمجید و د بی عدالتی نقد شتون نلري، قاضي د پټو دروازو شاته هرڅه یې چې زړه وغواړي هغه د قضاوت له واک نه په گټه اخیستلو سره کولی شي.

۵. د دعوو د مخ وړلو نه ترافعی (نه پورته والی):

د دعوې پرمخ وړلو نه ترافعی والی د تفتيشی سیستم ډېره مهمه ځانگړتيا ده، په دغه سیستم کې تورن له پورې شوی تور او د هغه پرضد د راټولو شوو دلیلونو له کیفیت څخه خبر نه دی، د تورن د اتهامولو په موخه د مدافع وکیل د اغېزمن حضور امکان پدغه سیستم کې شتون نه درلود، دغې ځانگړتيا د تورن د دفاع حق له سخت گواښ سره مخ کړ او د جزائي عدالت د اجرا په تاریخ کې د گڼو تاریخي نادودو د رامنځته کېدو سبب گرځېدلی دی.

په تفتيشی سیستم کې د متهم اقرار د جرم د اثبات مهم دلیل گڼل کېده او د هغه د ترلاسه کولو لپاره له ځورولو او شکنجه کولو څخه کار اخیستل یو معمول او آن روا او قانونی کار گڼل کېدو، دغې ځانگړتيا د (انگیزسیون) په نوم د عقایدو د تفتيش په محکمو کې په ډېره پیمانه شتون درلود چې کليسا له عیسوی دین څخه د ارتداد په تور د تورنو د محاکمې په موخه ترې گټه اخیسته.

او حتی یو شمېر عقایدو شتون درلود چې د تورن د اقرار او د مجرم د مجازاتو لپاره یې د انساني طاقت نه لوړ مجازات ورکول لکه په صلیب زړول، میخکوبول، په اور کې اچول، تیل داغول او داسې نوري شکنجې او زورونې او کله به چې تورن او یا مجرم د شکنجو او زورونو له کبله چيغې کولی نو ویل کیدل به چې دغه چيغې د دغه تورن او مجرم ندي بلکې د خبیثه ارواح دی چې د مجرم په وجود کې ننوتی او هغه یې د جرم ارتکاب ته هڅولی چې دغه نظریه زیاتر د طبعي حقوقو مکتب د میتافزیک برخه کې په جرمي اړخ کې باور درلود.

درېم مطلب: اسلامي سیستم:

د اسلام حقوقي سیستم د انسانانو د ټولنیز ژوند لپاره یو جامع سیستم دی، په ټولنه کې د عدالت د رامنځته کولو لپاره په حقوقي اړخونو کې جامع حکمونه چې د الله تعالی د وحیې له اصولو څخه سرچینه اخلي، شتون لري، د جزائي اجرااتو د اصولو په برخه کې هم ځانگړي حکمونه لري.

۱. د اجرااتو کښی والی:

قضائي تصمیم په لیکلي ډول د خلفای راشدینو په زمانه کې نه لیکل کېده، ځکه چې قاضیانو په خپله پرېکړه نافذوله او د پرېکړې لیکلو او کتابت ته اړتیا نه احساسېده، مگر کله چې د خلکو انکار ډېر شو، له همدې امله د پرېکړو لیکلو او تدوین ته اړتیا پېښه شوه، خو د هغې یوه نسخه محکوم له ته

کاوه. د قضائې غونډو د علنيت په اړه فقهاء هم نظرونه لري چې په لاندې ډول وړاندې کېږي:

د قضائې غونډو د علنيت موضوع نه يوازې په اوسمهال کې په قوانينو منعکسه شوې ده، بلکې د فقهاوو نظرونو هم په علني ډول د قضائې غونډو په اړه حکم کړی دی او په اسلامي شريعت کې اصل دا دی چې قضائې غونډې بايد علني وي.

د قضائې غونډو په علنيت نه يوازې په اوسمهال کې معاصر فقها تمرکز لري، بلکې د نورو فقهاوو او مجتهدينو مخکې هم په دغه اصل تاکيد کړی دی:

امام شافعي (رح) په خپل کتاب (الام) کې داسې حکم کوي: (بأن الحكم لا يكون ألاً علانية) په يقين سره د قاضي حکم بايد علني وي.

د قضائې غونډو د علنيت نظريه د يو اصل په توګه لومړی په اسلامي فقه کې رامنځته شوې وه، وروسته نور ملتونو هم دغه اصل له اسلام څخه اخيستی دی، لکه څرنګه چې وتلي موضوعه حقوقپوهان لکه (آدم، منز او کانت) په دغه اصل باور درلود چې قضائې غونډې بايد علني وي.

د اسلامي حقوقپوهانو له جملې څخه ډاکټر احمد شبلي وائي: (په اسلامي قضا کې اصل د قضائې غونډو علني والی دی او د عملي کېدو پيلامه يې په اسلامي فقه کې ډېره ليدل کېږي، لکه په جوماتونو او عامو ځايونو کې قضاء، په کور کې د قضاء منعه، د قضاء په غونډه کې د پردې د نيولو منعه).

په ځينو حالتونو کې لکه د کورنۍ، ماشومانو او د عامه نظم په قضيو کې د قضائې غونډو د سري والی په اړه فقه او د افغانستان قوانين د فقهي په پيروي کړي ده چې په دې اړه د ډاکټر محمد عبدالرحمن البکر پخپل کتاب (السلطة القضائية و شخصية القاضي في النظام الاسلامي) داسې وائي:

(د کورنۍ د رازونو د ساتنې او پټېدا او د عامه ادابو د مراعت کولو په څېر ټاکلي حالتونه د قضائې غونډو د سري والی غوښتنه کوي، په دغو حالتونو کې قاضي بايد غونډې په سري ډول دايرې کړي.

په دې اړه د هغې ښځې په قضيه استدلال کوي چې قاضي شريح ته يې وړاندې کړې وه او قاضي ته يې ويلي و چې زه تاته په دعوه راغلې يم، قاضي شريح ورته وفرمايل چې

وزکړی او يوه نسخه له قاضي سره په ديوان کې وساتل شي. د لومړي ځل لپاره د قضائې پرېکړو په تدوين او ليکلو د مصر قاضي سليم بن عتر لاس پورې کړ او د معاويه بن ابي سفیان د خلافت په مهال کې يې د ميراث قضيه فيصله کړه، وروسته محکوم له انکار وکړ او بېرته يې قاضي ته مراجعه وکړه، قاضي دويم ځل پرېکړه وکړه او پرېکړه يې تدوين او وليکله.

ځينې عالمان د قضائې پرېکړو ليکل او تدوين د تکليفي حکم له مخې مستحب او ځينې عالمان يې په هغه صورت کې غوره ګڼي چې مدعي عليه د هغې ليکل او تدوين ونه غواړي.

د امام غزالي (رح) په نظر د پرېکړې ليکل او کتابت دوه حکمونه لري، که د حق خاوند غوښتنه وکړي، د قضائې پرېکړې ليکل او تدوين واجب، که نه مستحب دی، مګر ځينې عالمان لکه سحنون او ابن فرحون د محکوم له د غوښتنې په صورت کې د پرېکړې ليکل او تدوين حتمي واجب ګڼي.

ځينې عالمان وائي چې د ماشومانو، لېونی او غايب په قضيو کې د قضائې پرېکړې ليکل او تدوين حتمي واجب دی. د کنز الدقايق په کتاب کې هم د قاضي د حکم ليکل، تحرير او تسجيل په ډاګه شوی دی او د کنز الدقايق د متن په شرحه کې د بحر الرايق کتاب داسې توضيح کوي: (د قاضي د پرېکړې تسجيل او ليکل هغه دليل دی چې په هغه کې د قاضي حکم ليکل شوی دی).

د اسلامي فقهي د پورتنیو څرګندونو له مخې د قضائې پرېکړو د تسجيل، ليکلو، تدوين، کتابت او تحرير حکم غوره او په ځينو حالتونو کې واجب دی، د افغانستان قوانينو هم د فقهاوو د نظرونو په پيروي د محکمو تصميمونه د ليکلو له مخې په ليکلي ډول تصريح کړي دي او په قاضي يې لازمه ګڼلې ده، څو خپل تصميم وليکي او تدوين کړي، د افغانستان د قوانينو له مخې محکمه خپل تصميم په دوو ډولونو (د قضائې قرار او د قضائې پرېکړې په ډول) نيسي، نو دواړه تصميمونه بايد تسجيل او وليکل شي.

۲. د قضائې غونډو علني والی:

په اسلام کې د عدالت د تامينولو لپاره ډېر پام د قضائې غونډو علنيت ته شوی دی، اسلامي عالمان په دې تاکيد کوي چې د قضاء محل بايد د جوماتونو په څېر په عام ځای کې وي، حضرت محمد صلی الله عليه وسلم هم په نبوي جومات کې د شخړو د حلېدو په اړه د طرفينو ترمنځ حکم

مالکيان، شافعيان، حنبلان او حنفيان د قاضي لپاره دا شرط ګڼي چې هغه بايد مجتهد وي. مګر ډېری احناف د قاضي لپاره اجتهاد شرط نه ګڼي، بلکې دا لازمه ګڼي چې قاضي بايد د قضاء په مسايلو عالم وي، ولو که د بل د اجتهاد او بل مجتهد او مفتي له فتوا څخه تقليد وکړي.

په هر حال ټول فقهاء په دې يوه خوله دي چې قاضي بايد په فقي قضائي مسايلو او معاصرو علومو باندې عالم وي، خو د طرفينو ترمنځ عدالت تامين کړي، که چېرې قاضي په قضائي مسايلو باندې عالم نه وي، نه شي کولای چې د طرفينو ترمنځ عدالت تامين کړي، ځکه چې ناپوهي د عدالت د تامينولو خنډ ګرځي.

د افغانستان د قضائي عدالت په سيستم کې د قاضي لپاره دا لازمه ده، خو په فقهې مسايلو، د افغانستان په نافذو قوانينو او د ټولنې په دودونو باندې پوره پوهه ولري او همدا راز بايد په معاصرو مسايلو هم پوره پوه هم شرط ګڼل کېږي ځکه چې په قضاوت کې له دغو سرچينو څخه د خپلو پرېکړو په صادرولو کې ګټه اخلي.

۴. د دعوا د مخ وړلو ترافعي (پورته والي):

اسلامي شريعت د طرفينو يو حق د قاضي په وړاندې مدافعه ګڼي، اسلامي شريعت د طرفينو د مدافعي په اصل باندې تاکيد کړی دی، لکه څرنګه چې په دې اړه له حضرت علي رضي الله عنه څخه روايت دی چې د اسلام ستر پيغمبر صلي الله عليه وسلم چې کله هغه يمن ته د قضاوت په موخه واستوه، ورته يې وفرمايل: (کله چې ستا مخې ته دوه کسه مخالف کېناستل، د هغوی ترمنځ تر هغو قضاوت مه کوه، څو يوه د بل خبرې اورېدلې نه وي).

همدارنګه ابوموسی اشعري رضي الله عنه ته چې د کوفي قاضي و، د عمر رضي الله عنه په ليک کې په دې تاکيد شوی (اياک الغضب والقلق والضجر) يانې دا چې ځان له غضب او قلق څخه وژغوره.

ستا مدعي عليه چېرته دی، ښځې وفرمايل چې ته زما مدعي عليه يې، قاضي شريح د قضاء غونډه پرېښوده او ښځې ته يې وفرمايل، د خپلې دعوي په اړه خبرې وکړه وروسته له هغه ښځې وويل، په کومه موضوع کې چې هغه راګير ده، دا ده چې هغه شنډه او واده يې کړی دی...)

له پورتنۍ پېښې څخه چې د قاضي شريح په وړاندې مطرح شوې وه، دا په ډاګه کېږي چې ياده قضيه د کورنۍ په اړه وه او قاضي شريح د کورنۍ د راز ساتنې لپاره غونډه سري جوړه کړه.

۳. د قاضيانو مسلکي توب:

په اسلامي سيستم کې د قاضي يو شرط د شرعي قضاوت په علم باندې د قاضي مسلکي توب دی.

د قضاوت په مسايلو کې د قاضي علم د آنحضرت صلي الله عليه وسلم له دغه حديث څخه هم استنباطېږي:

(القضاء ثلاثة: واحد في الجنة و اثنان في النار، فاما الذي في الجنة فرجل عرف الحق، ففقي به و رجل عرف الحق و جار في الحكم فهو في النار، و رجل قضى الناس على جهل فهو في النار). (1)

ژباړه: (پيغمبر صلي الله عليه وسلم فرمائي: قاضيان درې ډوله دي: يوه ډله يې په جنت کې ده او دوه ډله يې په دوزخ کې، هغه قاضي چې په جنت کې دی، هغه څوک دی چې په حق پوهېږي او په حقه قضاوت کوي او کوم کس چې په حق پوهېږي او په حقه پرېکړه نه کوي، دغه قاضي په دوزخ کې دی او څوک چې د خلکو په منځ کې د ناپوهۍ او جهل له مخې قضاوت کوي، نو دغه قاضي هم په دوزخ کې دی).

د حديث په متن کې ژغورل شوی قاضي هغه قاضي دی چې په حق پوهېږي او په حقه پرېکړه کوي، يعنې د قضاء په مسايلو باندې عالم دی، همدارنګه هغه قاضي يې راپېژندلای دی چې ناپوه دی او د قضاء علم نه لري، د دغسې قاضيانو لپاره هم سخت ګواښ دوزخ دی، نو د قاضي لپاره لازمه ده چې عالم وي.

د فقهاوو په منځ کې د غور او اختلاف وړ ټکي د قاضي لپاره د اجتهاد شرط دی.

د عدالت د تطبيق لپاره اړين ده تر څو د لوړ والي خصوصيت چې هر اړخ د دعوي غواړي تر څو په قضيه کې لوړ والي په قانوني استدلال سره د محكمه پر وړاندې حاصل كړي موجود شي.

څلورم مطلب: مختلط سيستم:

مختلط سيستم له هغه سيستم څخه عبارت دی چې د يادو درې سيستمونو له انتخابونو څخه ځينې د جزائي اجرائتو اصول انتخاب او په يو سيستم کې گډپېری چې دغه سيستم ته مختلط سيستم وائي.

لکه څرنګه چې ځينې هېوادونه د افغانستان په ګډون د جزائي اجرائتو په اصولو کې له مختلط سيستم څخه پېروي کوي.

هغه ځانګړنې چې له پورتيو سيستمونو څخه د افغانستان د جزائي اجرائتو په اصولو کې رواج دی، دا دي:

۱. د جزائي دعوي د اقامې لپاره مشخصه مرجع شتون درلود چې هغه لويه څارنوالۍ وه چې اوس متاسفانه د دولت له تشکيلاتو څخه حذف شوی ده او ما په يوې بلي مقالې کې د څارنوالۍ ضرورت د اسلامي شريعت له احکامو سره رانغاړي ده.

دغه ځانګړنه له تفتيشي سيستم څخه د افغانستان د جزائي اجرائتو د اصولو سيستم ته داخله شوې ده.

لکه څرنګه چې د افغانستان اساسي قانون (۱۳۴) ماده په دې اړه صراحت لري.

۲. د اجرائتو کتبي والي، دغه ځانګړتيا د اسلامي حقوقو له سيستم او له تفتيشي سيستم څخه د افغانستان د جزائي اجرائتو د اصولو سيستم ته داخله شوې ده، لکه څرنګه چې د جرم د کشف په پړاو کې د احضارولو، د استطاق د طريقې، د تحقيق په پړاو او د تحقيق په پای کې د ليکلي استجواب په اړه، د جرم د اثبات په صورت کې، د تحقيق د څارنوال له خوا د اتهامنامې د جوړولو، ورپسې د محکمې په وړاندې د څارنوال له خوا د صورت دعوي د برابرولو، بيا د قضې په اړه د درې وارو محکمو د پريکړو د صادرولو په برخه کې د جزائي اجرائتو د قانون زياتره حکمونه ليکلي او کتبي دي، په ټوله کې جزائي دوسيه د جرم د کشف له پړاو د جزائي اجرائتو د پروسې ترپايه پورې ټول په ليکلي او کتبي ډول ترتيبېږي.

۳. ترافعي او يا تدافعي والي د اسلام د حقوقي سيستم او د اتهام سيستم د ترافعي والي او تدافعي والي ځانګړتيا د افغانستان د جزائي اجرائتو په اصولو کې ننوتې ده، د دغې

افتم سرخسي قلق په طرفينو باندې محدوديت ژباړلي دي همدارنګه د طرفينو په وړاندې د خپل غږ له لوړوالي څخه ډډه وکړه، همداراز قاضي بايد په طرفينو باندې د په بيره خبرو کولو تاکيد ونه کړي، هسې نه هغوی د عجلې له امله د خپل دليل او حجت له راوړلو څخه بېوسه شي.

فقهاوو په قضائي غونډه کې د طرفينو د خبرو په اړه ډېر تاکيد کړی دی، تر هغويې قاضي ته د پريکړې کولو اجازه نه ده ورکړې، خو له مقابل لوري څخه دا پوښتنه ونه کړې (الک بينة) ايا له تا سره شاهدان شته يا ورته دا وويل شي: (بقيت لک حجة) ايا له تا سره بل دليل شته که مخالف وويل، هو، له ما سره بل دليل هم شته، نو قاضي مکلف دی، خو د هغه نظر او دليل واورى.

د پورتيو دليلونو له مخې فقه هم په دې تاکيد لری چې قاضي بايد مخالفينو ته دا اجازه ورکړي، خو د يو بل د دليلونو په وړاندې نظر څرګندونه او مدافعه وکړي.

ام سلمه رضی الله عنه له رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه روايت کوي: (قال انما انا بشر و انکم تختصمون الی فاعل بعضکم ان یکون بحجته من بعض فأقضى له، و انما أقضى علی نحو ما أسمع منه فمن قضيت له بشيء من حق أخيه، فلا يأخذن منه شيئاً فانما أقطع له قطعة من النار) (2) ژباړه: (پيغمبر (ص) فرمائي: زه هم بشر یم او هرکله چې تاسو ماته د شخړې په اړه راغلي، شايد په تاسو کې ځينې له ځينو نورو څخه په خپله لهجه کې ډېر خوله وروی او زه د هغه لپاره حکم وکړم چې لهجه يې تېزه ده او زه په هغه څه حکم کوم چې اورېدلی مې دی، نو که ما ستاسو د ورور له حق څخه په کوم شي حکم وکړ، نو تاسو هغه شي مه اخلي، ځکه چې هغه په باور سره د اور ټوټه ده).

فقها په دې اړه دا وائي چې قاضي نه شي کولای، په خپل علم قضاوت او حکم وکړي، نو د قاضي لپاره په خپل قضاوت کې دا لازمه ده، خو په هغو دليلونو باور او تکيه وکړي چې د طرفينو له خوا ورته وړاندې او مطرح کېږي. همدا راز په جزائي قضيو کې په اسلامي فقه کې د مدافع وکیل شتون چې په حقوقي او قانوني علومو سمبال او پوه وي هم جواز لري د دعوي دواړه اړخه حق لري چې د خپلې قضيه د مخکې وړلو لپاره مدافع وکیل ونيسي په ځانګړي ډول تورن کولی شي چې د ځان لپاره مدافع وکیل د قضيه په مختلفو پړاونو کې ولري، ولې چې د محکمې يو اړخ څارنوال وي او بلخوا کچيري تورن وي او په حقوقي او قانوني مواردو باخبر نه وي او يا د تور له وجهې په خپلواک ډول دفاع نشي کولی پس د مدافع وکیل شتون

این نظام برای سالیان طولانی در جمهوری آفریقای جنوبی توسط حکومت نژادپرست علیه اکثریت سیاه پوست و سایر گروه های بومی، به اجرا درآمد. ریشه لغوی آن «تفکیک» و «جداسازی» است و در عمل به معنای تقسیم اجباری جمعیت بر اساس نژاد و محروم ساختن آنان از حقوق سیاسی، آزادیهای مدنی، فرصتهای آموزشی و امکانات اجتماعی بود.

اجرای آپارتاید شامل اجبار گروه های غیرسفید به سکونت در مناطق مشخص و ممنوعیت خروج از آنها، همراه با ایجاد محدودیتهای گسترده در آموزش، اشتغال و مشارکت سیاسی بود. این نظام بطور گسترده بعنوان نقض صریح و ساختاریافته حقوق بشر شناخته شد و تحت تأثیر مبارزات داخلی، حمایت کشورهای آسیائی و دولتهای سوسیالیستی و نیز مجموعه از قطعنامه های سازمان ملل متحد، سرانجام رسماً غیرقانونی اعلام گردید. با وجود این، آپارتاید نمادی پایدار از سیاستهای امپریالیستی، استعمار کلاسیک و استعمار نو در تأریخ معاصر محسوب میشود.

ځانګړتیا مصداق د افغانستان اساسی قانون او د جزائی اجرائو په قانون کې لیدل کېږي، نو د محاکمې د دوو بنسټیزو رکنونو په توګه د څارنوال او د مدافع وکیل شته والی او د هغوی ترمنځ د دعوي د اقامې جړو بحث او د دعوي دفعه دا ثابتوي چې د تدافعي والی او ترافعي والی ځانګړتیا د افغانستان د جزائی اجرائو په اصولو کې شتون لري.

۴. د قضائی غونډو علني والی هم هغه ځانګړتیا ده چې د افغانستان د جزائی اجرائو اصولو هغه د اسلام له حقوقي سیستم او اتهامي سیستم څخه د جزائی اجرائو په اصولو کې ځای ورکړې ده.

په دې اړه د افغانستان د اساسی قانون (۱۲۸) ماده د قضائی غونډو علنیت په ډاګه کوي.

۵. د قاضیانو مسلکي والی هم د جزائی اجرائو په اصولو کې د اسلام له حقوقي سیستم او له تفتیشي سیستم څخه د افغانستان د جزائی اجرائو په اصولو کې ځای شوی دی، په دې اړه اسلامي شریعت ډېر تاکید کړی او د افغانستان قوانینو له اسلامي شریعت څخه په دې اړه ډېر تاکید کړی دی، لکه څرنګه چې مخکې ورته اشاره وشوه، د دغې ځانګړتیا په اړه د افغانستان قوانین د قاضي سلک ته د داخلیدو یو شرط د شریعاتو او حقوقو له پوهنځیو څخه د فراغت د سند لرل او همدا راز د ستاړ مسلکي دوری پای ته رسول شرط ګڼلی دی.

قاموس سیاسی

اصطلاح آپارتاید چه معنی میدهد؟

افریانرز لهجه هالیندی افریقای جنوبی است. افریقای جنوبی مستعمره هالیندیها بود که بعداً انگلیسها مانند نیویارک آنرا از هالیندیها گرفتند. apart یعنی جدا و -heid پسوند است معادل -ness در انگلیسی یعنی در کل معادل segregation انگلیسی است که جدائی در تفوقگرائی و سیاست رسمی نظام سیاسی افریقای جنوبی بود.

پیشینه نهضتها، حزب ها، سازمان ها و تنظیمهای سیاسی در افغانستان

صدیق وفا

۱) موقعیت جیوپولیتیک افغانستان

افغانستان کشوری است در قاره آسیا که از لحاظ قدامت تاریخی، یکی از کهن ترین کشورهای جهان به شمار می رود، نظر به کاوشهای باستانشناسی از مندیگ کندهار و لشکرگاه هلمند و آزمایش کاربنی مجسمه های بدست آمده، بخصوص پیکره هیکل زیبای زنان که برخی مویهای آرایش شده و نگاه پُر اثر دارند، حد اقل قدامت ۴۰۰۰ سال پیش از عیسیای مسیح را نشان میدهد (۱). این کاوش موقعیت جیوپولیتیک و جیواستراتیژیک افغانستان را با داشتن قدامت تاریخی بیش از ۶ هزار ساله در ردیف دومین کانون تمدن جهانی بعد از بین النهرین (۲) و سرزمین کلدیه قرار داده است.

اثرهای بدست آمده از مندیگ کندهار (۳)

۲) افغانستان نوین

افغانستان امروزی در نتیجه رشادت هوتکیان در ۱۷۰۹ و اصالت ابدالیان در ۱۷۴۷ با روی کارآمدن احمد شاه ابدالی در کندهار ظهور نمود، پایتخت آن در سال ۱۷۷۶ به کابل منتقل شد و بخشی از قلمرو آن در سال ۱۸۹۳ با عقد معاهده معروف "دیورند" به امپراتوریهای همسایه واگذار شد. در اواخر سده نوزدهم تقویم مشترک، افغانستان به یک دولت حایل (بوفر) در «بازی بزرگ» بین امپراتوریهای بریتانیا و روسیه تبدیل شد.

مشاهیر افغانستان

- میرویس هوتکی (۱۶۷۳-۱۷۱۵) مشهور به میرویس نیکه شخصیت ملی و اساس گذار دولت مستقل ملی در سال ۱۷۰۹
- احمد خان مشهور به احمد شاه درّانی (آبدالی) ۱۷۲۲-۱۷۷۳ بنیانگذار افغانستان نوین در سال ۱۷۴۷
- شاه امان الله مشهور به غازی ۱۸۹۲-۱۹۶۰ ؛ محصل استقلال سیاسی افغانستان در سال ۱۹۱۹

تا زمان اعلان استقلال آن توسط شاه امان الله در (۱۹۱۹) سیاست خارجی افغانستان زیر نظر مستقیم امپراتوری بریتانیا بود. در ۱۹ اگست ۱۹۱۹، پس از

یکی از مشخصات تاریخی افغانستان آن است که با بیشترین مدنیتهای جهان آشنا وبا مدنیتهای هندو چین داخل دادوستد مدنی و اقتصادی بوده است.

رهبران جهادی - طالبان

الف: ملایان

حضرت صیغت الله مجددی / استاد برهان الدین ربانی / ملا محمد عمر آخند

ب: جهادی ، تکنوکرات و بازهم طالب متحجر

حامد کرزی / داکتر اشرف غنی / ملا هبیت الله آخند

تنظیم طالبان در ۱۵ اگست ۲۰۲۱ با زعامت ملا هبیت الله آخند برای بار دوم قدرت سیاسی را در نتیجه تفاهمنامه دوحه بدست گرفتند.

(۳) تشکلهای سیاسی نا منظم و نهضتهای مقاومت ملی در افغانستان

نخستین جرقه ها: دسته های مقاومت و قیام ۲ نوامبر ۱۸۴۱ که معروف به قیام کابل در برابر تجاوز انگلیس میباشد. (۵) در آن هزاران تن مبارزان ملی تحت قیادت و رهبری نایب امین الله خان یوسفزی لوگری و همراهی ۹۸ تن رهبران ملی و سیاسی متشکل شده و قیام کابل را رهبری نمودند. این قیام ضربه مهلکی به متجاوزین زد و نخستین حرکتهای سیاسی را به شکل دسته ها و تدویر جلسات بنا گذاشت.

جنگ سوم افغان و انگلیس (معروف به جنگ تل) و امضای معاهده راولپندی ۸ اگست ۱۹۱۹ ، این کشور دوباره کنترل امور خارجه خود را از بریتانیا استرداد نمود . (۴)

یک دوره کوتاه که به نام دهه دموکراسی نامیده میشود که در ده سال پایانی دوره پادشاهی محمد ظاهرشاه به وجود آمد و با کودتای سال ۱۹۷۳ محمد داوود به پایان رسید. محمد داوود نخستین رئیسجمهور افغانستان پسر کاکای محمد ظاهر آخرین پادشاه افغانستان بود.

• محمد نادر شاه پادشاه افغانستان ۱۹۲۹ الی ۱۰۳۲

• محمد ظاهرشاه پادشاه افغانستان ۱۹۳۲ الی ۱۹۷۲

• محمد داوود ۱۹۷۸-۱۹۰۹ نخستین رئیس جمهور افغانستان در سال ۱۹۷۳

عصر دیگر مرحله حکومتمداری حزب دموکراتیک خلق افغانستان است که به ۴ دوره (نورمحمد تره کی، حفیظ الله امین، ببرک کارمل و داکتر نجیب الله) تقسیمبندی میشود و از ۱۹۷۸ تا ۱۹۹۲ را احتوا میکند، این مرحله با انتقال حکومت مجاهدین از پشاور به کابل پایان یافت و عصر جهادیهها تا طالبان و بعد حکومت مؤقت و به میان آمدن حامد کرزی و حکومت وحدت ملی - داکتر محمد اشرف غنی ادامه یافت.

رهبران حزب دموکراتیک خلق افغانستان که بعد از قیام مسلحانه ۱۹۷۹ به قدرت تکیه زدند.

نور محمد تره کی / حفیظ الله امین / ببرک کارمل / داکتر نجیب الله

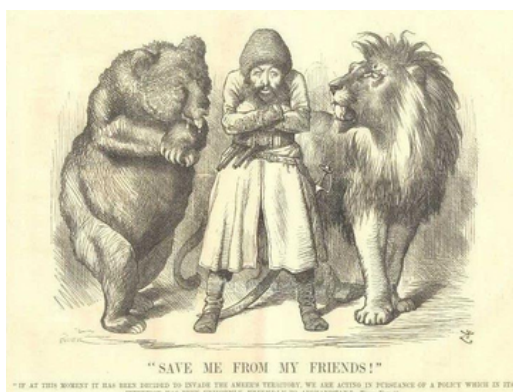
سلطنت امیر شیرعلیخان با تهدید دو قدرت بزرگ آنزمان (بریتانیا در لباس شیر و روسیه تزاری در لباس خرس) روبه رو بود، اما تا سال ۱۸۷۹ بیطرفی افغانستان را حفظ کرد.

امیر شیرعلیخان

سید جمال الدین افغان

کارتون به تعبیر همان زمان (امیر شیرعلیخان پادشاه افغانستان بین دو قدرت که مصونیت از دوستان را خواسته است)

جنبش مشروطیت در افغانستان: مشروطه خواهان اول در زمان امیر حبیب الله خان که یک شخص مطلق العنان، زن باره و بر خفقان تکیه داشت، از انجمن سراج الاخبار پا به عرصه وجود گذاشتند. آنها قیمومیت انگلیسی را ننگ و مطلقیت نظام ملوک الطوایفی - فئودالی را حلقه یی بر گلو ی تمدن و پیشرفت میدانستند. مولوی محمد سرور واصف شاعر شیرین کلام و مبارز شناخته شده در راه مشروطیت به جمعی از نویسندگان و سیاستمداران نامدار چون: میر سید قاسم خان، کاکا سید احمد لودین کندهاری، تاج محمد خان بلوچ پغمانی، مولوی عبدالواسع آخند زاده کندهاری و حداقل ۵۰ تن مبارزان و آگاهان دیگر جنبش مشروطیت را با اهداف آزادیخواهانه و ترقیپسندانه که فشرده آن چنین بود بنیاد گذاشتند. (۹)

نایب امین الله خان یوسفزی لوگری رهبر قیام ۱۸۴۱ کابل علیه تجاوز انگلیس (نقاشی)

نهضت دموکراسی جهانی و تأثیر آن بالای افغانستان: طوریکه میدانیم مقدمات نهضت دموکراسی در غرب با پیدایش اقتصاد سرمایه داری رونق گرفت، " منشور کبیر" (۶) و قوانین اکسفورد که در قرن ۱۷ تهداب مشروطیت را در انگلستان گذاشت و یا انقلاب فرانسه در قرن ۱۸ منجر به اعلام حقوق بشر گردید. همچنان در سایر کشورهای شرقی مانند ترکیه، ایران، مصر، عراق و سوریه ریفورمهای مشروطه خواهی از ۱۹۰۷ تا ۱۹۲۸ ظهور نمود.

در افغانستان پروگرام اصلاحی سید جمال الدین افغان و امیر شیرعلیخان بین سالهای ۱۸۶۲ تا ۱۸۷۸ رویدست گرفته شد اما تعرض نظامی انگلیس طومار این ریفورمها را درهم پیچید و تا آغاز قرن بیست همانطور باقی ماند. یکی از پیشگامان ریفورمهای عصر امیر شیرعلیخان در افغانستان سید جمال الدین افغان بود که در سال ۱۸۳۸ در اسعد آباد ولایت کنر افغانستان تولد و در سال ۱۸۵۷ به در بار امیر دوست محمد خان پیوست، پس از مرگ امیر دوست محمد به دربار امیر شیرعلیخان باقی ماند. (۷)

فشرده پروگرام اصلاحی آن دوره چنین بود.

- ایجاد دولت قوی مرکزی
- اتحاد اسلام (پان اسلامیزم) (۸)

امیر شیرعلیخان بعد از استقرار سلطنت در صدد تحقق پروگرام اصلاحی سید جمال الدین شد، و در ده سال به انکشاف اقتصادی و فرهنگی توجه نمود. فراهم نمودن زمینه رشد سرمایه داری در بطن جامعه ملوک الطوایفی و نیمه فئودالی و استحکام دولت با ایجاد مکتبهای نظامی و مکی، مطبوعه لیتوگرافی، نشر نخستین نشریه بنام شمس النهار و ایجاد پوسته خانه از مهمترینهای آن بود.

- - حصول استقلال افغانستان از انگلیس
- - تجدد و ترقی و تکیه بر وحدت ملی
- - تعویض نظام از شاهی مطلقه (امیر حبیب الله فرزند امیر عبدالرحمن) به شاهی مشروطه

در رابطه به حزب بودن و نبودن مشروطیت اول و دوم میان مؤرخان داخلی و خارجی اتفاق نظر وجود ندارد، اما رویهمرفته جنبش مشروطیت و مشروطه خواهی نخستین گام ترقیخواهان در راه حصول استقلال و کلیه حرکت‌های سیاسی بعدی افغانستان محسوب میشود. مشروطیت اول به وسیله امیر سفاک حبیب الله خان سرکوب و چند نفر به شمول مولوی سرور واصف اعدام و شماری زندانی شدند. سرور واصف پیش از آنکه به توپ پرانده شود چنین سرود:

ترک مال و ترک جان و ترک سر

در ره مشروطه اول منزل است

تأریخ قصه های تهیجی فراوان از این نهضت به یاد دارد. عثمان خان پروانی یکتن از مشروطه خواهان مشهور هنگام استنطاق در برابر امیر غضبناک چنین گفت: " زحمت مرگ ما لحظه ئی بیش نیست، اما محاسبه ملت با شما شکنجه ئی ست ابدی!" (۱۰)

با کسب استقلال و استقرار دولت امانی در سال ۱۹۱۹ مشروطه خواهان اول از زندان رها و برای پیاده نمودن ریفورمهای مشروطیت جانفشانی نمودند.

چنانچه بین سالهای ۱۹۰۱ تا ۱۹۱۸ شماری از روشنفکران به دور سه مرکز سیاسی میچرخیدند، یکی لیبرالهای دربار که خواهان ریفورم در داخل رژیم موجود بودند، محمد ولی خان دروازی این گروه را رهبری مینمود، دسته دیگر جوانان خون گرم و مرکز دیگر حلقه سیاسی دموکراتهای خارج دربار بود.

داکتر عبدالغنی رئیس حزب جمعیت سری ملی

محمد ولیخان دروازی رهبر لیبرالهای دربار و معاون شاه امان الله

مشروطه خواهان دوم مانند: محمد ولیخان دروازی، غلام نبی خان چرخ، عبدالرحمن لودین، ملا فیض محمد، محمود طرزی، محی الدین انیس، میر غلام محمد غبار، شجاع الدوله خان غوربندی و عبدالهادی داوی (۱۱)، در راه تحقق مشروطیت فداکاری و جانهای شان را فدا نمودند، جهالت سقوی (دوره حبیب الله کلکانی) وبعد استبداد نادر شاه مشهور به سفاک مشروطه خواهان را به خون و آتش کشانید و برای مدتی فریادهای آزادی خواهی خفه شد.

حزب "جمعیت سری ملی":

این جمعیت که متشکل از روشنفکران دموکرات بود دارای اهداف: تبدیل حکومت مطلقه به حکومت مشروطه، حصول استقلال سیاسی، نشر تمدن و فرهنگ جدید در افغانستان بود. حزب در حلقه های ده نفری زیر رهبری یک نفر از مؤسسان پارتنی منقسم بود و بعضاً اعضای حلقه ها همدیگر را نمیشناختند. مسئول یکی از حلقه های عمده حزب تاج محمد خان یغمانی و یکی از اعضای مشهور حلقه جوهر شاه خان غوربندی و منشی حزب میر قاسم خان لغمانی معلم مکتب حبیبیه بود. رئیس حزب داکتر عبدالغنی خان و هیأت رهبری آن تا ۴۵ نفر از مرکز و ولایتها میرسید که اکثر آن معلمین مکتب حبیبیه بودند. (۱۲)

این نخستین جنبشی بود که به شکل حزب سیاسی تبارز کرد و میخواست دموکراسی را گسترش دهد اما در اثر توطئه درونی و نفوذ دربار با حبس و اعدام آزادیخواهان درهم کوبیده شد و در سال ۱۹۰۹ از هم پاشید.

بعد از آن جنبشهای فکری سری و علنی توسط اصلاح طلبان لیبرال درباری که از روش امیر حبیب الله منزجر بودند نیز تبارز یافت که شماری لیبرالها به دور سردار نصر الله خان برادر شاه و معاون سلطنت که مرد ضد استعمار و خواهان استقلال افغانستان بود تجمع نموده بودند، اما نصر الله خان که همزمان معین سلطنت بود به سلطنت مطلق العنان علاقمندی داشت، نمیتوانست پاسخگوی مطالبات این جمعیت باشد. پس یگانه شخصی که مورد توجه لیبرالهای دربار قرار گرفت، شهزاده امان الله ملقب به عین الدوله بود، امان الله خان بنابر صفاتی که داشت به زودی در رأس یک حلقه درباری به نام " جوانان افغان" قرار گرفت، در کنار امان الله خان اشخاص ملکی و نظامی چون: محمد ولی خان دروازی و شجاع الدوله خان غوربندی نیز بود.

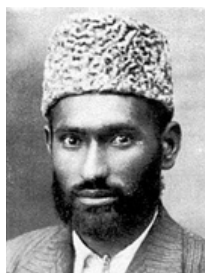
این جمعیت تحت رهبری شاه امان الله به کسب استقلال سیاسی افغانستان نایل آمد و توانست ریفورمهای را پیاده سازند، از جمله: برگزاری لویه جرگه و تصویب نخستین قانون اساسی افغانستان، اعلام نظام

طریق اعانه اعضا تکافو میشد، ارگان نشراتی این حزب نخست جریده "انگار" به مدیریت فیض محمد انگار و سپس جریده "ولس" بود که امتیاز آنرا گل پاچا الفت داشت.

از مفردات برنامه ئی این حرکت بر میآید که مؤسسان این حزب تا اینکه عالمان سیاسی بوده باشند، مصلحت اندیشان اجتماعی بوده اند. (۱۴)

پوهاند عبدالشکور رشاد

گل پاچا الفت

عبدالرؤف بینوا رئیس
حزب ویش زلمیان

شاهی مشروطه

آزمایش دموکراسی:

ظاهر شاه نخواست که رسماً دموکراسی را اعلام و قوانین دموکراتیک را وضع کند، اما یک دوره آزمایشی انتخابات شورای ملی، انتخابات شاروالی را رویدست گرفتند. حکومت میخواست از جنبشهای سیاسی به نفع خود و استحکام خانواده سلطنتی استفاده کند و یا این جنبشها را سرکوب و منحرف کند.

۴) حزبهای سیاسی شناخته شده پیش از قانون اساسی ۱۹۶۴

بعد از استعفای سردار محمد هاشم صدراعظم وقت در سال ۱۹۴۷ کاکای دیگر پادشاه شاه محمود به مقام صدارت افغانستان منصوب شد، در این دور که آنرا دهه دموکراسی هم مینامند، در عرصه های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اصلاحاتی بمیان آمد. از جمله آزادی مطبوعات و آزادی حزبهای سیاسی و به رسمیت شناختن آن بود. بر مبنای آن شماری حزبهای وابسته دولت و مستقل ظهور نمودند.

حزب دموکرات ملی:

در سال ۱۹۵۰ سردار محمد داؤد وزیر دفاع به امر مستقیم و کتبی شاه حزب دموکرات ملی را تأسیس نمود، در رهبری آن عبدالمجید زابلی وزیر اقتصاد و سرمایه دار معروف، سردار فیض محمد خان ذکریا وزیر معارف و ممثل اریستوکراسی، علی محمد خان بدخشی معاون صدراعظم و سمبول محافظه کاری قرار داشتند. اهداف این حزب حفظ نظام سلطنت مشروطه، وفاداری به شاه، استقلال و حاکمیت ملی بود. اما همینکه شورای انتخابی تأسیس یافت، حزبهای سیاسی تشکیل و جراید حزبی نشر شد، این حزب تبارز بیشتر نیافت. (۱۳)

حزب ویش زلمیان (جوانان بیدار):

این حزب با اهدافی چون: تنویر افکار عامه، مجادله با ظلم و خیانت ملی، اصلاح رسوم و عادات خرافی و ناپسند، همسوئی با حق و عدالت، ایجاد وحدت ملی در سال ۱۹۴۷ از نخبه گان سیاسی و فرهنگی وقت مانند: عبدالرؤف بینوا، گل پاچا الفت، فیض محمد انگار، نورمحمد تره کی (از پایه گذاران حزب دموکراتیک خلق افغانستان)، پوهاند عبدالشکور رشاد، عبدالهادی توخی، محمد انور اچکزائی، قاضی بهرام و بیش از (۳۰) تن دیگر از نویسندگان و شخصیتهای سیاسی تشکیل یافت.

در ابتدا منشی آن عبدالرؤف بینوا بود و سپس عبدالرزاق فراهی این سمت را به عهده گرفت. مصارف حزب از

بهرحال حزب ویش زلمیان در دوره هفت شورای ملی افغانستان نقش متبازر داشت. چنانچه همه روشنفکران صرفنظر از اختلافات سیاسی شان همه به گل پاچا الفت رای دادند تا منشی دوم شورا انتخاب شد.

بعد این پیروزیها توجه ارتجاع و حکومت را جلب و رهبری حزب در کابل و کندهار مورد پیگرد قرار گرفتند تا اینکه در دوره صدارت سردار محمد داؤد در سال ۱۹۵۳ از صحنه سیاسی بیرون شد و فقط برخی حلقه های آن باقی ماند.

حزب وطن:

حزب وطن در سال ۱۹۵۰ با ترکیب میر غلام محمد غبار) شخصیت سیاسی و ملی و مؤرخ شهیر) ، سرور جویا، میر محمد صدیق فرهنگ، فتح محمد میرزاد، نورالحق هیرمند، براتعلی تاج و عبدالحی عزیز با اهداف: حفظ تمامیت خاک و استقلال افغانستان، تعمیم اصول دموکراسی در کلیه شئون اجتماعی، تقویة وحدت ملی، صرف مساعی در راه معارف، بهداشت و اقتصاد عمومی، تامین عدالت اجتماعی، احترام و پابندی به صلح و سلم جهان.

حکومت وقت نتوانست فعالیت سیاسی این حزب را تحمل کند، همان بود که به بهانه های گوناگون منجمله اخلاص امنیت رهبری حزب را تارومار و با به زندان افگندن و تبعید آنان فعالیت حزب را غیر قانونی اعلام داشت. (۱۵)

هدف آنان تشکیل جمهوریت بود و هنوز برنامه انسجام یافته نداشتند. که در مارچ ۱۹۵۰ تصمیم گرفتند که صدراعظم در حین مراسم نوروز از پا در آورده شود و دامنه کودتا را وسعت بخشند، قبل از عمل قضیه از درون حزب افشا و منجر به دستگیری و به زندان افگندن رهبران این حزب میشود، هریک مدت درازی تا ۱۵ سال حبس را سپری نمودند. (۱۷)

محمد اسماعیل بلخی عبدالرحمان محمودی غلام محمد غبار

۵) حزبهای سیاسی در پرتو قانون اساسی ۱۹۶۴ افغانستان

به رغم عدم توشیح قانون حزبهای سیاسی توسط پادشاه، در پرتو ماده ۳۲ قانون اساسی سال ۱۹۶۴ شماری حزبها فعالیت داشتند. مظاهرات و اجتماعات دایر میشد. در یک صف حزبهای چپگرا مانند: حزب دموکراتیک خلق افغانستان، جریان دموکراتیک نوین، شاخه های گروه ستم ملی - و از سوی دیگر میانه روان و راستگرایان مانند: مساواتیها، افغان ملتیه، صدای عوامیها و همچنان ساختارهای راست افراطی تحت عنوان " نهضت اسلامی" چون حزب اسلامی، جمعیت اسلامی، اتحاد اسلامی وغیره مخفیانه قرار داشتند.

چپگرایان

- حزب دموکراتیک خلق افغانستان:

این حزب با تدویر کنگره مؤسس آن به تاریخ اول جنوری ۱۹۶۵ تأسیس یافت. در کنگره مؤسس ۳۰ نماینده از حوزه های حزبی دعوت شده بودند که عملاً ۲۷ نفر اشتراک داشت. اینان عبارت بودند از: نور محمد تره کی (منشی اول حزب)، ببرک کارمل (منشی دوم حزب)، محمد طاهر بدخشی، دستگیر پنجشیری، شهر الله شهپر، سلطانعلی کشتمند، صالح محمد زیری، عبدالکریم میثاق، داکتر شاه ولی، محمد ظاهر خُدران، عبدالوهاب صافی، سلیمان لایق، نور احمد نور، محمد حسن بارق شفیعی، ملا عیسی کارگر، عبدالهادی کریم، محمد ظاهر افق، عبدالحکیم شرعی جوزجانی، عبدالحکیم هلالی، محمد اکرم کارگر، عبدالله خاخی، نور الله کلالی، آدم خان خاخی، غلام محی الدین زرمتمی، عطا محمد شیرزی، عبدالقیوم قویم و خان محمد خالیار.

جریده (خلق) تحت عنوان ناشر افکار دموکراتیک خلق با امتیاز نور محمد تره کی و مدیریت مسئول بارق شفیعی

حزب خلق:

این حزب در سال ۱۹۵۰ تحت ریاست داکتر عبدالرحمن محمودی (شخصیت ملی و سیاسی و داکتر طب) در کابل تأسیس شد. در جمله مشاهیر این حزب میتوان از: محمد نعیم شایان (منشی حزب)، مولوی خال محمد خسته، مولوی فضل ربی، عبدالحمید مبارز، داکتر عبدالله واحدی، محمد یوسف آئینه، غلام احمد رحمانی، محمد یونس مهدی زاده، داکتر نصر الله یوسفی و چند نفر دیگر یاد کرد. ارگان نشراتی حزب جریده ندای خلق به امتیاز خود داکتر محمودی و مدیریت مسئول ولی محمد عطائی که داماد او بود، چند شماره محدود نشرات داشت که بعد از طرف حکومت توقیف شد.

در مرامنامه حزب خلق ((۱۶ نکات آتی را فشرده میتوانیم:

حزب خلق یک حزب ملی بود که بر اساسات دموکراسی بنا یافته بود، تبلیغ و تعمیم دین اسلام، اشاعه دموکراسی بسوی (حکومت خلق، توسط خلق و برای خلق)، مبارزه در راه انتخابات آزاد و شورای ملی آزاد، تأمین عدالت اجتماعی، تحکیم وحدت ملی، حفظ تمامیت خاک، دفاع از حقوق و آزادیهای فردی، حمایت از مشروطیت، حفظ روابط حسنه بین المللی اهداف آنرا تشکیل میداد.

آنگاهی که حکومت وقت برای متلاشی ساختن حزبهای چپگرایانه اقدام کرد، رهبری حزب خلق نیز مورد پیگرد قرار گرفته و توقیف شدند. شخص داکتر عبدالرحمن محمودی ۹ سال در زندان بماند تا مریض و از پا افتاد، بعد او را به خانه اش فرستادند و بعد دو ماه چشم از جهان پوشید و یک فصل ناتمام ماند.

حزب سری اتحاد:

هسته حزب سری ملی توسط خواجه محمد نعیم کابلی قوماندان امنیه ولایت بلخ (دوره صدارت سردار شاه محمود) و سید اسمعیل بلخی رهبر مذهبی در یک حلقه سری به مقصد ترور و کودتا علیه سلطنت بنا یافت.

بهرحال حزب دموکراتیک خلق افغانستان در نتیجه قیام مسلحانه ۲۷ اپریل ۱۹۸۷ جمهوری محمد داؤد را ساقط و قدرت سیاسی را کسب نمود. بعد از احراز قدرت سیاسی و بمیان آمدن دولت جدید، بنابر تکررهای جناح خلق بخصوص نقش ماجراجویانه حفیظ الله امین بازهم اختلافات تازه در موارد گوناگون ظهور نمود.

این اختلافات سبب شد که شیرازه وحدت حزب برهم بخورد و در اداره کشور نارسائیهای جدی بمیان آید. زندانی ساختن روشنفکران و اهل علم و دانش، تبعید رهبران جناح پرچم حزب پیآمدهای ناگوار آن بود.

رهبران و نماینده گان این حزب هریک نورمحمد تره کی از اپریل ۱۹۷۸ تا سپتمبر ۱۹۷۹، حفیظ الله امین از سپتمبر ۱۹۷۹ تا ۲۷ دسامبر ۱۹۷۹، ببرک کارمل از ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۶ و داکتر نجیب الله از ۱۹۷۹ تا اپریل ۱۹۹۲ زمام افغانستان را منحیث صدر و رئیسجمهور بعهدہ داشتند.

- حزب (جریان) دموکراتیک نوین:

این حزب در نتیجه کنفرانس سازمان جوانان مترقی تحت رهبری اکرم یاری و گروهی از روشنفکران چپ اندیش بویژه برادران محمودی (رحیم وهادی) در سال ۱۹۶۵ بنیان گذاشته شد. این جریان اندیشه های مارکسیستی-لنینیستی با پیروی از خط چین و مائوتسه دونگ را در میان روشنفکران، کارگران و سایر زحمتکشان تبلیغ و ترویج مینمود. این گروه طرفدار مبارزه توده ئی طولانی و محاصر شهرها از طریق دهات بود.

این جریان جریده شعله جاوید را در سال ۱۹۶۸ با ادبیات انقلابی منتشر ساخت. این جریده تا شماره یازدهم توفیق انتشار یافت. نام شعله جاوید معرف این جریان شد و سرلوحه جمعیت دموکراتیک نوین قرار گرفت. (۱۹)

این جریان مانند حزب دموکراتیک خلق دچار چندین انشعاب گردید، در نتیجه " گروه انقلابی خلقهای افغانستان" به رهبری داکتر فیض و همچنان سازمان آزادیبخش مردم افغانستان (ساما) و گروههای دیگری به نام " اخگر" (طرفدار خط انور خوجه رهبر البانیا و پیرو خط چین) از بدنه جریان دموکراتیک نوین جدا شدند. همچنان حزب کمونیست مارکسیست، لینیست و مائویست افغانستان خود را وفادار به آرمانهای نخستین این جریان و کنفرانس سازمان جوانان مترقی میداند.

این جریان به نام مائویستها شهرت داشت و دارد. مائویستها طرفدار خط مائوتسه تونگ ((زاده ۱۸۹۳- درگذشته ۱۹۷۶) رهبر انقلابی چین میباشند. مائوئیزم به نقش برجسته دهقانان و روستائیان در انقلاب کارگری و

به مثابه نخستین ارگان نشراتی حزب به تأریخ ۱۱ اپریل ۱۹۶۶ با پخش مرام حزب در شماره های یکم دوم به نشرات خود آغاز نمود. در مرامنامه حزب که حاوی یک مقدمه بود در عرصه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استدلال تئوریک مورد بررسی قرار گرفت. در مرام حزب مظهر اراده آرمانهای خلق زحمتکش خوانده شد.

طرد نظام فئودالی، استبداد، ارتجاع و ریشه کن کردن بقایای استعمار و نفوذ امپریالیزم، سیاست بیطرفی مثبت و فعال، تمرکز قدرت بدست مردم، ایجاد پارلمان ملی، حل عادلانه مسأله ملی، تأمین استقلال اقتصادی و حاکمیت ملی، دموکراتیزه ساختن سیستم قضائی، تأمین حقوق و آزادیهای مردم و بسا مطالب دیگر به تفصیل پیرامون نجات رشد و ترقی افغانستان گنجانیده شده بود. اما به کمال تأسف حزب بعد از کسب قدرت سیاسی بنابر عوامل گوناگون نتوانست به همه این اهداف نایل آید.

جریده پرچم بعنوان ناشر اندیشه های دموکراتیک خلق به امتیاز و مدیریت مسئول سلیمان لایق و بعد مدیریت مسئول میر اکبر خیبر به تأریخ ۱۴ فبروری ۱۹۶۹ تا شماره ۹۹ سال ۱۹۷۰ به نشرات خود ادامه داد.

جریده پرچم ارکان نشراتی حزب اهداف اساسی آتی را در نشرات خود دنبال نمود:

حمایت از مفردات مرام حزب دموکراتیک خلق افغانستان، بازتاب دشواریهای زحمتکشان، بیان خواستههای طبقات و اقشار روشنفکر جامعه، بیدار سازی و روشنگری، حمایت از دموکراسی و جنبشهای آزادیبخش و نهضتهای کارگری، دفاع از ضرورت تشکیل جبهه واحد نیروهای مترقی و بسا مطالب مربوط حیات درون حزبی در آن بازتاب یافت. اما پیش از آنکه صدمین شماره آن از مطبعه خارج شود، نسبت پارچه شعری که در آن واژه " درود به لینن" خلاف ارزشهای اسلامی خوانده شد، جریده توقیف گردید.

این حزب از بدو تأسیس انشعابها، دوگانگیها و اختلافات درونی را پشت سر گذاشت تا اینکه در جون ۱۹۷۷ در نتیجه کنفرانس وحدت هردو جناح (خلق به رهبری نورمحمد تره کی) و (پرچم به رهبری ببرک کارمل) وحدت مجدد حزب را اعلام داشتند. (۱۸)

پرچم جریان سیاسی نی بلکه نام مروج یکی از شاخه های منشعب حزب دموکراتیک خلق افغانستان بود.

جمعیت عوام برای تبلیغ اهداف خود جریده ئی بنام " صدای عوام" انتشار نمود، بعد مانند اکثر حزبها بنام جریده شان (صدای عوام) یاد شدند. (۲۲)

ملیگرایان

افغان ملت (حزب سوسیال دموکرات افغانستان):

این حزب بیشتر بنام افغان ملت شناخته شده و در سال ۱۹۶۶ توسط انجنیر غلام محمد مشهور به پایا ایجاد شده است. فرهاد تا ۱۹۸۶ رهبری این حزب را بعهده داشت، جریده "ملت" را هم منتشر ساخت، سپس قدرت الله حداد برادر فرهاد، همچنان یوسف میرنی، انور الحق احدی و آستانه گل شیرزاد رهبری این حزب را به عهده داشتند و دارند، فدا محمد فدائی داکتر امین واکمن، شمس الهدا شمس از رهبران شاخص این حزب بودند. (۲۳)

این حزب دارای انگیزه های حاد قوم خواهی و اصلاح طلبی بوده و ادعا نموده است که بعضی قسمتهای پاکستان امروزی، ایران و کشورهای همجوار (اتحاد شوروی سابق) جزء خاک افغانستان میباشد. این حزب در شماره ۳ جون سال ۱۹۶۹ جریده افغان ملت از ماسکو تقاضا نمود تا پنجه را به افغانستان مسترد کند (منطقه پنجه در سال ۱۸۸۵ از طرف ماسکو از خاک افغانستان تجزیه وبا خاک روسیه تزاری مدغم ساخته شد). حزب سوسیال دموکرات را اکثر حلقه های سیاسی یک حزب طرفدار برتری جوئی قومی میشناختند.

جمعیت دموکرات مترقی:

نام مشهور این حزب از روی جریده شان مساوات بود، این حزب در سال ۱۹۶۶ هنگام صدارت محمدهاشم میوندوال ظهور نمود. جریده مساوات ارگان نشراتی آن بود. این حزب خواهان سوسیالیسم تکاملی از طریق دموکراسی پارلمانی بود. (۲۴)

اتحاد ملی:

اتحاد ملی یا حزب وحدت ملی توسط خلیل الله خلیلی تحت عنوان حزب زرنگار تشکیل شد. این حزب خود را طرفدار شاه میدانست. در این حزب معمولاً کارمندان عالیرتبه دولت عضویت داشتند، ارگان نشراتی شان هم "اتحادملی" نام داشت. در یک مرحله یی رهبر حزب عبدالحمید مبارز بود (۲۵)

بر اهمیت فرهنگ بعنوان عنصری که میتواند بر اقتصاد سوسیالیستی تأثیر گذارد تأکید میکرد. (۲۰)

اما مارکسیزم مشتق از نام کارل مارکس ۱۸۱۸-۱۸۸۳ بنیانگذار کمونیزم، رهبر و آموزگار زحمتکشان جهان است. مارکسیزم مجموعه تعالیم و نظریات او و رفیق همرمزش فرید ریش انگلس ۱۸۹۵-۱۸۲۰ در قرن نهم شالوده مبارزه سیاسی طرفداران سوسیالیسم و کمونیزم را تشکیل میداد. هنوز هم این تئوری در اکناف جهان طرفداران و حامیان خود را دارد.

رویهمرفته، شاخه های مختلف (شعله جاوید) قرابتها و شباهتهای باهم دارند. همه آن علیه حزب دموکراتیک خلق، قیام مسلحانه ۷ ثور و تجاوز شوروی و عوامل آن قرار گرفتند.

"در میان گروههای منشعب از شعله جاوید "ساما" به رهبری مجید کلکانی یکی از بنیانگذاران جنگهای چریکی پایدارتر باقی ماند." (۲۱)

نظام و تشکیلات جریان دموکراتیک نوین تا حدودی بیری باقی ماند. در یک مرحله فرض میشد که رهبری حزب را یک استاد فاکولته ساینس پوهنتون کابل، انجنیر محمد عثمان مشهور به "لندی" بعهده داشت، اما شاد روان انجنیر عثمان در مرکز تحقیقات ریاضی -آکادمی علوم افغانستان که من رئیس فرهنگی آن بودم و با ما همکاری در رشته ریاضی داشت. ضمن صحبتهای دوستانه از رهبری مستقیم جریان دموکراتیک نوین انکار، اما گفت که در تربیه نسل جوان با اندیشه های مترقی و سخنرانیهای پرشور به حمایت از این جریان مبادرت ورزیده و آنرا جز رسالت خود میدانست. در کنار آن خانواده های محمودی و یاری در تدویر امور این جریان سهم بارزتر داشتند.

جمعیت عوام:

این جریان در سال ۱۹۶۵ به رهبری عبدالکریم فرزاد نماینده ولسوالی زنده جان (نام واحد اداری) هرات در پارلمان با اندیشه های چپگرایانه با حمایت از کارگر و بزرگوار ایجاد شد، از جمله اعضای برجسته آن ذبیح الله عصمتی رئیس اتحادیه محصلان پوهنتون کابل و خواهرش معصومه عصمتی وردک وکیل ولسوالی معروف ولایت کندهار بود، شوهر معصومه عصمتی داکتر عبدالقیوم وزیر معادن، صنایع و بعد وزیر معارف در ریاست جمهوری داؤد خان بود.

ستم ملی:

ستم ملی حزب مشخص نبود، اما به طرفداران طاهر بدخشی و هواخواهان فدرالیزم و مبارزان علیه ستم ملی همین نام معروف بود و است. اینان مدعی استند که ستم ملی بایست پیش از ستم طبقاتی ریشه کن شود، این حلقه ها معتقد اند که مبارزه بر ضد استیلای پشتونها رکن اول مبارزه سیاسی میباشد. تا کنون حزب مستقل و ارگان نشراتی مستقل به نام ستم ملی ندارند، اما شاخه و ریشه ها آن تا حال در جامعه تبارز دارند. (۲۶)

سیر فکری طاهر بدخشی شخصیت مهم این جریان از عضویت کنگره مؤسس حزب دموکراتیک خلق افغانستان با اندیشه های سوسیالیستی تا ملیگرایی در نوسان بود.

اسلامگرایان**اسلامیستها کیها اند:**

مبدای جنبش اسلامی در افغانستان به دهه ۵۰ و فاکولته شرعیات پوهنتون کابل برمیکرد، برخی از استادان این فاکولته مانند: غلام محمد نیازی و برهان الدین ربانی (۲۷) تحت تأثیر افکار اخوان المسلمین مصر قرار گرفته بودند، در شجره نامه های جهاد افغانستان آمده است: "اخوان المسلمین یک جنبش فراملی اسلام گرای اهل سنت است که در بسیاری از کشورهای عربی طرفدار دارد. اخوان المسلمین را میتوان بزرگترین گروه سیاسی سنی در جهان به شمار آورد (۲۸). این جنبش در سال ۱۹۶۰ حلقه های مخفی دانشجویان را تشکیل داده، اقدام به ترویج مذهبی نمودند. اینان هم غربگرایی (استفاده از مشروبات الکلی، بی حجابی زنان ...) و هم وابسته گی دولت به اتحاد شوروی وقت را مورد حمله قرار دادند. به نفوذ مارکسسیزم در میان دیگر دانشجویان اعتراض داشتند و به تظاهرات چپگرایان حمله میکردند. این جمع، که مخالفان آنها را «اخوانها» مینامیدند، در میان «جنبش جوانان مسلمان» فعالیت داشتند و در محیطهای دانشگاهی حمایت از آنها به حدی بود که توانستند انتخابات دانشجویی سال ۱۹۷۰ را ببرند.

بیشترین نویسنده گان که در باره نهضت اسلامی و بخصوص نهضت جوانان مسلمان که آغاز گر بود، چگونه گی ایجاد هسته های اسلامیستی و مؤسسان آن پرداخته اند، چون خود در سلک بنیاد گرایان اسلامی بوده وبا تعلق فکری و سیاسی به یکی از احزاب اسلامی برخاسته اند، به لحاظ همین تعلقات سیاسی به تعریف و تمجید از گروه وهم تنظیم خود پرداخته و مخالفان را در یک صف قرار داده و با چماق اتهام و برجسب مسئول ناکامیهای

حاکمیت مجاهدین در افغانستان دانسته و نامیده اند. بناً پیرامون چگونه گی پیدایش نهضت اسلامی در افغانستان اختلاف نظر خاص وجود دارد.

حزب اسلامی و جمعیت اسلامی هریک پیشتازی این نهضت را به خود نسبت میدهند:

احمد شاه مسعود به چنین طبقه بندی پیشگامان نهضت اسلامی میپردازد: " طبقه نخست و پیشاهنگ در نهضت اسلامی از استادانی چون: غلام محمد نیازی، استاد برهان الدین ربانی، استاد عبدالرب رسول سیاف، غلام ربانی عطیش و مولوی حبیب الرحمن تشکیل یافته بود، طبقه بعدی آنرا عبدالرحیم نیازی، انجنیر حبیب الرحمن، گلبدین حکمتیار، سیف الدین نصرت یار، داکتر عمر، عبدالقادر توانا و سید نورالله عماد تشکیل میدادند" (۲۹).

اما گلبدین حکمتیار که خود را یکی از بنیانگذاران نهضت اسلامی در افغانستان معرفی میکند در کتاب خود زیر عنوان " دسایس پنهان و چهره های عریان" به این موضوع چنین اشاره میکند:

" ... بیست و هفت سال قبل (نظر به سال ۱۳۷۴ / ۱۹۹۵) و به مقایسه امروز ۵۷ سال پیش اساس نهضت اسلامی گذاشته شد. در آن زمان ۱۱ نفر بودند که ازجمله آنها ۱۰ نفر شهید شدند و به وعده ئی که به خدای خویش کرده بودند وفا نمودند و به بقالله پیوستند، تنها من زنده مانده ام که تاکنون به این فیض نرسیده ام. (۳۰)

در اوایل دهه ۷۰ اسلامیستها تصمیم گرفتند خارج از دانشگاهها و مکتبها هم فعالیت کنند. به تقلید چپها کوشیدند در سیستم اداری دولتی نفوذ کنند، خصوصاً در بخش آموزشی و نظامی و برای اولینبار، برداشت خود از اسلام را بر خلاف میل رهبران سنتی مذهبی، به مناطق روستائی بردند. ازینرو برای اولینبار دچار سرکوب دولتی شدند، سرکوبی که پس از کودتای داؤد خان (۱۹۷۳) تشدید یافت. اسلامیستها در پاسخ به این سرکوب و با حمایت پاکستان، در ۱۹۷۵ کوشش کردند قیامهای نظامی در مناطق روستائی مانند ولایت کنر و غیره را سازمان دهند. این قیامها همه به علت عدم حمایت مردم با شکست روبرو شد. جنبش اسلامی از بالا نتوانست در میان دهقانان و قریه ها حامیان بیشتری بدست آورند. رهبران این دسته ها در دوران جمهوری داؤد خان که محکوم به اعدام و شماری زندانی شده بود فرار و در پاکستان پناه بردند.

اختلافات قدیمی میان فعالین جنبش باعث انشعاب و شکستگی دو سازمان جدا از هم شد. گلبدین حکمتیار(رهبر کنونی حزب اسلامی افغانستان)، یکی از فعالین

جنبش دانشجویی بود که از قیامهای نظامی شکست خورده به شدت دفاع میکرد. او حزب اسلامی را تشکیل داد. این حزب که در میان پشتونها قوی بود یکی از نیروهای عمده جنبش مقاومت اسلامیشد و حکمتیار از مشهورترین جنگسالاران افغانستان است. برهان الدین ربانی که معتدلتر بود بعدها رئیسجمهور افغانستان شد و رهبر «اتحاد شمال» بحساب میآمد. او نام (جمعیت اسلامی) را برای گروه خود حفظ کرد و عمدتاً از فارسی زبانان غیر پشتون عضوگیری کرد. هردو جریان در تبعید و در انزوا بودند اما کودتای نظامی ثور ۱۹۷۸ و بعد حمله ارتش خارجی موقعیتشان را دگرگون ساخت و به اپوزیسیون جمهوری دموکراتیک افغانستان مبدل شدند و با دریافت کمکهای مالی و نظامی سرشار توانستند در سقوط رژیم وقت در سال ۱۹۹۲ نایل آیند.

مجاهدین و حزب دموکراتیک خلق افغانستان:

بعد از رویکارآمدن رژیم دموکراتیک خلق افغانستان طرفدار شوروی وقت در سال ۱۹۷۸ مجاهدین در مخالفت و جنگ مسلحانه علیه آن پرداختند. این جنگ با ورود ارتش شوروی ابعاد گسترده یافت که مداخلات خارجی به نفع رژیم و یا نیروهای مقاومت را در قبال داشت.

در آنطرف مرز پاکستان و همچنان ایران روحانیون مذهبی را علیه حکومت طرفدار شوروی تشویق میکردند تا رفته رفته تنظیمهای جهادی از بطن روحانیون، روشنفکران مذهبی و مهاجرین برخاستند. " در پاکستان ۷ گروه که بعد ائتلاف هفتگانه را ساختند و در ایران هم تنظیمهای هشتگانه را ایجاد نمودند" (۳۱)

مجاهدین با حمایت امریکا، پاکستان و سایر کشورهای غربی بعد از درگیریهای طولانی و گوناگون در سال ۱۹۹۲ وارد کابل شدند. ورود مجاهدین در کابل همراه با جنگهای داخلی بود.

تا امروز به رغم حضور جامعه جهانی کماکان افغانستان آرامش ندارد.

۶) حزبهای سیاسی که مجوز فعالیت وزارت عدلیه جمهوری اسلامی افغانستان را داشتند:

در افغانستان بعد از توافقنامه بن در سال ۲۰۰۱ شمار زیاد حزبهای سیاسی به وزارت عدلیه وقت این کشور ثبت گردیدند، حتی تعداد آنها به ۱۱۰ حزب رسیده بود، اما اکثر این حزبهای موسمی و دارای تشکیلات منظم نبودند که رو به اضمحلال گذاشتند. کرکتر سیاسی در افغانستان طوری است که به استثنای چند حزب بزرگ دیگران چندان نقشی در حیات سیاسی کشور ندارند.

بازهم از این حزبهای میتوان نامبرد:

نامهای حزبهای را ولو که به طرز فعالیت شان کمتر تطابق دارد، اما طوریکه در منبع آمده است مینویسم. مگر تشخیص و بیان طرز ایدیالوژی شان برداشت من و عامه مردم است (۳۲)

۱- حزب ترقی افغانستان (اسلام الدین معارج) دارای ایدیالوژی ملیگرا

۲- حزب نهضت ملیگرائی افغانستان (سید احمد شکیب منتظری) میانه و حامی تیم دولت ساز وقت

۳- حزب اجماع روشنگران ملی افغانستان (محمد صبور فرملی) پلورالیزم سیاسی و همبسته گی ملی

۴- حزب متحد ملی افغانستان (نورالحق علومی) چپگرا - دموکراتیک

۵- حزب نهضت همبستگی ملی افغانستان (سید اسحاق گیلانی) میانه و اسلامی

۶- حزب پیوند ملی افغانستان (سید منصور نادری) معتدل وحدتگرا

۷- حزب وحدت اسلامی افغانستان (محمد کریم خلیلی) قومی و شاخص ملیت هزاره

۸- حزب جمهوریخواهان افغانستان (حبیب الله سنجر) دموکرات و جمهوریخواه

۹- حزب ملی وطن (شیر الله جبار خیل) چپ گرا - پیرو خط مصالحه ملی

۱۰- حزب انصاف ملی اسلامی افغانستان (احمد شاه خدران) در بیان ایدیالوژی و مرام آن معلومات در دسترس نیست

۱۱- تنظیم دعوت اسلامی افغانستان (عبدالرب رسول سیاف) بنیادگرا و پیرو وهابیت

۱۲- حزب محاذ ملی اسلامی افغانستان (سید حامد گیلانی) اسلامگرا و میانه رو

۱۳- حزب توحید مردم افغانستان (فضل احمد رشتیا) وحدتخواه

۱۴- د افغانستان دملی وحدت ولسی تحریک گوند (عبدالحکیم نوری) میانه رو

۱۵- حزب وحدت ملی افغانستان (عبدالرحیم سالاری زی) ملی و چپگرا

۱۶- حزب سوسیال دموکرات افغانستان (آستانه گل شیر زاد) ملیگرایی افراطی متمایل به چپ

۱۷- د افغانستان دسولی غورځنگ گوند (شهنواز تینی) چپگرا - ملیتگرا

۱۸- حزب انسجام ملی افغانستان (نجیب الله صادق مدبر) وحدت خواه و طرفدار دموکراسی.

۱۹- حزب صلح ملی اسلامی افغانستان (شاه محمود پوپل) میانه رو.

- ۴۱- حزب اقتدار ملی افغانستان (سید مصطفی و سید علی برادران کاظمیها) میانه - سیکولار طرفدار دموکراسی لیبرال
- ۴۲- حزب حرکت ملی افغانستان (وحید الله ناصری) میانه رو
- ۴۳- حزب نهضت اسلامی افغانستان (محمد مختار مفلح) بنیاد گرا
- ۴۴- حزب ملت افغانستان (جعفر مهدوی) میانه رو اهل تشیع
- ۴۵- حزب عصرما (عبدالرحمن رحمانی) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۴۶- حزب آزادیخواهان مردم افغانستان (محمد ظریف ناصری) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۴۷- د افغانستان متحد ملت گوند (عبدالرحیم ابوبی) میانه رو
- ۴۸- حزب صدای مردم (شیرولی وردک) میانه رو
- ۴۹- حزب نخبه گان مردم افغانستان (عبدالحمید جواد) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۵۰- حزب اجماع ملی جوانان (میر حیدر افغان زاده) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۵۱- حزب قیام ملی مردم افغانستان (زمیریالی احدی) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۵۲- حزب افغانستان واحد (محمد عمر عیار) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۵۳- حزب رفاه ملی افغانستان (محمد حسن جعفری) امنیت و بازسازی
- ۵۴- حزب حراست اسلامی افغانستان (محمد اکبری) شاخه انشعایی حزب وحدت و شاخص ملیت هزاره
- ۵۵- حزب عدالت افغانستان (عبدالرشید ایوبی) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۵۶- دافغانستان دوحده المسلمین تحریک گوند (وزبر محمد وحدت) بنیاد گرا
- ۵۷- حزب حرکت اسلامی ملت افغانستان (سید محمد هادی) بنیاد گرا
- ۵۸- حزب تحول و رفاه افغانستان (محمد اشرف احمدزی) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۵۹- حزب آبادی مردم افغانستان (پروفیسور محمد داؤد راوش) چپگرا-دموکرات و ترقیخواه.
- ۶۰- د افغانستان ولسی حرکت گوند (صدیق الله فهمیم) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۶۱- د افغانستان نوی بنست گوند (احمد الله علیزی) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۶۲- حزب بیداری ملت افغانستان (عبدالمقصود حسن زاد) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۲۰- حزب نهضت بیداری ملی- فلاح افغانستان (محمد یاسین حبیب) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۲۱- حزب اقتدار اسلامی افغانستان (احمد شاه احمدزی) شاخه حرکت اسلامی
- ۲۲- حزب الله افغانستان (حاجی احمد) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۲۳- حزب همبستگی افغانستان (محمد داؤد رزمک) چپگرا-دموکرات
- ۲۴- حزب وحدت اسلامی مردم افغانستان (محمد محقق) بنیادگرای اسلامی - شاخص قوم هزاره
- ۲۵- حزب رسالت مردم افغانستان (نور آقا روشن) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۲۶- جنبش ملی اسلامی افغانستان (عبدالرشید دوستم، سید نور الله سادات) سازمان نظامی سیاسی چپگرا و ملیگرا شاخص ملیتهای اوزبیک و ترکمن
- ۲۷- حزب کنگره ملی افغانستان (عبدالطیف پدرام) فدرالیستی، لیبرالیست، سکولاریست سکتاریست و ظاهراً چپ
- ۲۸- حزب اسلامی افغانستان (عبدالهادی ارغندیوال) بنیاد گرا اسلامی
- ۲۹- حزب حرکت اسلامی افغانستان (عبدالحکیم منیب) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۳۰- حزب حرکت انقلاب اسلامی افغانستان (مولوی قلم الدین) بنیادگرا اسلامی
- ۳۱- حزب حقیقت (شاه ولی کریم زوی) طرز دید شان در دسترس نیست.
- ۳۲- حزب حرکت اسلامی افغانستان (آصف محسنی- عبدالعلی کاظمی) بنیاد گرا اسلامی شاخص اهل تشیع
- ۳۳- جبهه نجات ملی افغانستان (ذبیح الله مجددی) اسلامی، روحانی و معتدل
- ۳۴- حزب اسلامی متحد افغانستان (وحید الله سباوون) بنیاد گرای اسلامی
- ۳۵- حزب ثبات ملی افغانستان (احمد هوتک) میانه رو
- ۳۶- حزب اعتدال ملی (محمد جمیل). میانه رو
- ۳۷- حزب حق و عدالت (سردار محمد روشن) تکنوکرات و میانه رو
- ۳۸- حزب عدالت و توسعه افغانستان (محمد جواد) میانه رو
- ۳۹- حزب حرکت اسلامی افغانستان (سید خلیل الله انوری) بنیادگرا
- ۴۰- حزب جمعیت اسلامی افغانستان (برهان الدین پدر و صلاح الدین پسر ربانیها) بنیاد گرای اسلامی شاخص قوم تاجیک.

نتیجه گیری:

از سپیده دم فریادهای آزادی خواهی مردم افغانستان از قید استعمار انگلیس و در بحبوحه جنگ اول افغان و انگلیس بخصوص هنگام قیام دوم نوامبر ۱۸۴۱ کابل نهضتهای سیاسی به شکل نیمه سازمان یافته آن تحت تأثیر نهضت دموکراسی غرب ظهور و قد علم نمود.

بنابر فقدان تشکیلات منظم و عدم موجودیت رهبران کار آگاه این جنبش در حالی که ضربه مهلکی به دشمن زد، اما نتوانست پایدار باقی بماند. ریفورم دوران امیر شیرعلی خان از سال ۱۸۶۲-۱۸۷۸ که از بالا رویدست گرفته شده بود با تعرض دوم نظامی انگلیس درهم پیچید و تا آغاز قرن بیست پیچیده ماند. در سال ۱۹۰۱ تا ۱۹۱۸ اصلاحاتی در افغانستان رونما و از زمان امیر عبدالرحمان خان به بعد تا دور امیر حبیب الله با نشر جراید و روزنامه ها مانند شمس النهار فضا برای استقلالخواهی بوجود آمد. در چنین اوضاع مشروطه خواهان اول ظهور نمودند، کسب استقلال، تجدد، ترقی و جاگزینی نظام مشروطه به جای نظام شاهی مطلقه هدف آنان قرار گرفت.

حزب (جمعیت سری ملی) را بنا گذاشتند اما این تشکل به زودی از درون متلاشی و در سال ۱۹۰۹ سرکوب گردید، شماری از رهبران آن اعدام و دستگیر شدند. این نخستین حزب سیاسی افغانستان شمرده میشود که مرام و اعضا داشت.

جمعیت جوانان افغان تحت رهبری شاه امان الله دومین تشکل سیاسی بود که توانست در سال ۱۹۱۹ به کسب استقلال سیاسی افغانستان نایل آید.

در دوره های اختناق امارت حبیب الله کلکانی (جنوری تا اکتوبر ۱۹۲۹- ۹ ماه) و پادشاهی محمد نادر (۱۹۲۹ تا ۱۹۳۳) نهضتهای سیاسی به رکود مطلق مواجه شد.

محمد ظاهر شاه که بعد از ترور پدرش از ۱۹۳۳ تا ۱۹۷۳ برای مدت چهار سال زمام امور افغانستان را به عهده داشت، نخواست که رسماً دموکراسی را اعلام و قوانین دموکراتیک را وضع کند، اما یک دوره آزمایشی انتخابات شورای ملی، انتخابات شهرداری را رویدست گرفت. او میخواست از جنبشهای سیاسی به نفع خود و استحکام خانواده سلطنتی استفاده کند و یا این جنبشها را سرکوب و منحرف کند.

با آنهم از سال ۱۹۴۷ تا ۱۹۵۷ در عرصه سیاسی اصلاحات بمیان آمد. برخی احزاب سیاسی مانند حزب دموکرات ملی به رهبری محمد داؤد وزیر دفاع و پسر کاکای شاه در سال ۱۹۵۰ به حمایت سلطنت، حزب وینس زلمبان (جوانان بیدار) به رهبری عبدالرؤف بینوا در سال ۱۹۴۷ که اپوزیسیون دولت و مشتمل بر روشنفکران ترقی پسند بود بوجود آمدند. حزب جوانان بیدار در نشر و اشاعه

۶۳- حزب حرکت اسلامی آزاد افغانستان (سید محمد علی جاوید) اسلامگرا و شاخص اهل تشیع

۶۴- حزب توسعه افغانستان (مهدی حسنی) طرز دید شان دردسترس نیست.

۶۵- حزب اعتدال افغانستان (سید حسن صفائی) حامی تیم دولت ساز

۶۶- حزب حرکت انقلاب اسلامی سعادت افغانستان(محمد عثمان سالک زاده) طرز دید شان دردسترس نیست.

۶۷- حزب مشارکت ملی افغانستان (حاجی نجیب الله کابلی) ملیگرا و چپنا

۶۸- حزب حرکت اسلامی متحد افغانستان (ابوالحسن یاسر) طرز دید شان دردسترس نیست.

۶۹- حزب حمایت نظام اسلامی افغانستان (امین الله امین) اسلامگرا

۷۰- حزب خدمتگار مردم افغانستان(سید مخدوم رهین) رهبر حزب تکنوکرات اما طرز دید حزب شان دردسترس نیست.

۷۱- حزب برابری مردم افغانستان (داؤد علی نجفی) میانه رو شیعه

۷۲- حزب همبستگی مردم سعادت مند افغانستان (خواجه محمد صدیقی) میانه رو

۷۳- حزب عدالت اسلامی افغانستان(عبدالقاهر شریعتی) اسلامگرا

ازجمله (۱۱۰) حزب قبلاً راجستر شده وزارت عدلیه بعد از یک تصفیه همین (۷۳) حزب باقیمانده بود.

از این هفتاد و سه حزب به تعداد (۳۴) آن خط مشی سیاسی و برنامه ندارند و یا در مطبوعات نشر نشده است. بقیه ۳۹ حزب دیگر داری تمایلات گوناگون اند که درمقابل آن نشانی شده است.

حزبهای سیاسی منحل شده و راجستر نشده هم وجود دارند که در داخل و خارج کشور مصروف فعالیت سیاسی میباشند.

بعد از روی کار آمدن دور دوم طالبان بعد از ۱۵ اگست ۲۰۲۱ طبق دستور ملا هیت الله رهبر طالبان از سوی وزارت عدلیه اعلام شد: " چون احزاب سیاسی اساس شرعی ندارند و منافع ملت در موجودیت آنها محافظت نمیشود، فعالیت آنها در افغانستان به گونه مطلق ممنوع است."

به این ترتیب بلا استثنا همه احزاب سیاسی در افغانستان لغو اعلان شد.

مذهبی میان همه یی این تشکله بود که افغانستان را در بحران کشانید.

در صدوپنجاه سال اخیر مردم افغانستان قادر نشدند تا یک الی دو حزب سیاسی مقتدر، سراسری و فراگیر طور مثال: دموکرات، جمهوری خواه، ملیگرا و حتی اسلامیت را بمیان بیاورند تا افغانستان را از مهلکه کنونی نجات دهند.

آگاهان مسائل سیاسی به این باور استند که اعلام احزاب در بیرون از کشور اثری در بهبود اوضاع افغانستان ندارد. طالبان پس از برگشت به قدرت در سال ۲۰۲۱ فعالیت تمام مخالفان خود را ممنوع قرار داد.

"وزارت عدلیه هرگونه فعالیت زیر نام حزب سیاسی در افغانستان را غیرقانونی میداند و هشدار میدهد که هرگونه فعالیت سیاسی تحت این نام را مورد پیگرد قانونی قرار میدهد. وزارت عدلیه در چند سال گذشته برخی دفاتر احزاب سیاسی را شناسائی کرده و جلو فعالیت آنها را گرفته است و این روند همچنان ادامه دارد" (۳۳)

کتابشناسی و منابع:

- ۱- کتاب باستانشناسی افغانستان از کهن ترین روزگار تا دوران تیموریان نوشته فرانک ریاموند الیسن The archaeology of Afghanistan : from earliest times to the Timurid period / Frank Raymond Allchin; Norman Hammond London [u.a.] : Academic Pr., ۱۹۷۸
- ۲- افغانستان در مسیر تاریخ صفحه ۳۲ جلد اول چاپ ۱۹۶۹ موسسه نشرات کتب شماره مسلسل ۳۲ مطبعه دولتی افغانستان (میر غلام محمد غبار).
- ۳- باستانشناسی افغانستان از کهن ترین روزگار تا دوران تیموریان نوشته فرانک ریاموند الیسن ۱۹۸۷
- ۴- افغانستان در مسیر تاریخ صفحه ۷۷۴ جلد اول چاپ ۱۹۶۹ موسسه نشرات کتب شماره مسلسل ۳۲ مطبعه دولتی افغانستان (میر غلام محمد غبار)
- ۵- همانجا صفحه ۵۴۸
- ۶- منشور کبیر یا مگنا کارتا (به لاتین: Magna Carta) منشور قانونی انگلیسی است که به طور رسمی در سال ۱۲۱۵ به تصویب رسید. این منشور به زبان لاتین نوشته شده و به نام لاتین آن شناخته میشود. ترجمه متداول مگنا کارتا. منشور کبیر است. ویکیپدیا - دانشنامه آزاد
- ۷- افغانستان در مسیر تاریخ صفحه ۵۹۲ جلد اول چاپ ۱۹۶۹ موسسه نشرات کتب شماره مسلسل ۳۲ مطبعه دولتی افغانستان (میر غلام محمد غبار)
- ۸- افغانستان در مسیر تاریخ صفحه ۵۹۹ جلد اول چاپ ۱۹۶۹ موسسه نشرات کتب شماره مسلسل ۳۲ مطبعه دولتی افغانستان (میر غلام محمد غبار)
- ۹- ظهور مشروطیت و قربانیان استبداد در افغانستان / سید مسعود پوهنیار - پشاور سال ۱۹۹۵ ص ۱۴ و فهرست ۵۰ نفر از صفحه ۴۵ تا ۴۵ همین کتاب.
- ۱۰- یاد مانده ها و یادداشتهای شخصی ام از بیانات ببرک کارمل رهبر شاخه پرچم حزب د.خ.ا. وکیل دوره دوازدهم ولسی جرگه افغانستان سال ۱۹۶۷.
- ۱۱- ظهور مشروطیت و قربانیان استبداد در افغانستان / سید مسعود پوهنیار پشاور سال ۱۹۹۵ صفحه ۳۰۵
- ۱۲- افغانستان در مسیر تاریخ جلد اول ص ۷۱۷ جلد اول چاپ ۱۹۶۹ موسسه نشرات کتب شماره مسلسل ۳۲ مطبعه دولتی افغانستان (میر غلام محمد غبار)
- ۱۳- افغانستان در مسیر تاریخ جلد دوم (تشکیل احزاب سیاسی و مبارزات پارلمانی) جون ۱۹۹۹ ویرجینای ایالات متحده امریکا (حشمت خلیل غبار) ص ۲۳۷ و ۲۳۸
- ۱۴- افغانستان در مسیر تاریخ جلد دوم (تشکیل احزاب سیاسی و مبارزات پارلمانی) جون ۱۹۹۹ ویرجینای ایالات متحده امریکا (حشمت خلیل غبار) ص ۲۳۹
- ۱۵- افغانستان در مسیر تاریخ جلد دوم (تشکیل احزاب سیاسی و مبارزات پارلمانی) جون ۱۹۹۹ ویرجینای ایالات متحده امریکا (حشمت خلیل غبار) ص ۲۴۴
- ۱۶- افغانستان در مسیر تاریخ جلد دوم (تشکیل احزاب سیاسی و مبارزات پارلمانی) جون ۱۹۹۹ ویرجینای ایالات متحده امریکا (حشمت خلیل غبار) ص ۲۵۵
- ۱۷- همانجا ص ۲۵۸
- ۱۸- کتاب یادداشتهای سیاسی و رویدادهای تاریخی- بخش دوم تشکیل و تکامل حزب دموکراتیک خلق افغانستان سال ۲۰۰۱ مطبعه Jacket print لندن- انگلستان ص ۱۸۸. سلطانعلی کشتمند.
- ۱۹- نشریه انترنیتی شعله جاوید (ارکان مرکزی حزب کمونیست " مائویست افغانستان) شماره نهم جولای ۲۰۰۸
- ۲۰- ویکیپدیا - دانشنامه آزاد انترنیتی
- ۲۱- کتاب دهه قانون اساسی نوشته صباح الدین کشکی صفحه ۱۵۲ چاپ شورای ثقافتی جهاد افغانستان سال ۱۹۸۷ پشاور - پاکستان
- ۲۲- کتاب دهه قانون اساسی نوشته صباح الدین کشکی صفحه ۱۵۳ چاپ شورای ثقافتی جهاد افغانستان سال ۱۹۸۷ پشاور - پاکستان
- ۲۳- د افغان ملت ملی مترقی گوند ویسپات Website : www.afghanmillat.org
- ۲۴- کتاب دهه قانون اساسی نوشته صباح الدین کشکی صفحه ۱۵۳ و ۱۵۴ چاپ شورای ثقافتی جهاد افغانستان سال ۱۹۸۷ پشاور - پاکستان
- ۲۵- جریده یا روزنامه کاروان شماره ۱۸ سال ۱۹۷۲
- ۲۶- کتاب دهه قانون اساسی نوشته صباح الدین کشکی صفحه ۱۵۵ چاپ شورای ثقافتی جهاد افغانستان سال ۱۹۸۷ پشاور - پاکستان
- ۲۷- عبدالوکیل وزیر خارجه افغانستان از ۱۹۸۶ تا ۱۹۹۲ کتاب (از پادشاهی مطلقه الی سقوط جمهوری دموکراتیک افغانستان).

- ۲۸- شجره نامه های جهاد افغانستان ، انتشارات دانشگاه کالیفرنیا امریکا ، ۲۰۰۲
- ۲۹- Genealogies of the Afghan Jihad, University of California Press, ۲۰۰۲
- ۳۰- شماره ۲۸ سال ۱۳۷۲ / ۱۹۹۵ نامه خبری حزب وحدت اسلامی در اروپا . مصاحبه گلبدین حکمتیار امیر حزب اسلامی افغانستان
- ۳۱- ویکیپدیا - دانشنامه آزاد
- ۳۲- نشرات وزارت عدلیه جمهوری اسلامی افغانستان و دانشنامه آزاد ۲۰۱۹
- ۳۳- رادیوی آزادی

مطبوعات مترقی و مبارزات پارلمانی بخصوص در دوره هفتم شورای ملی افغانستان سهم بارز داشت. همزمان حزب وطن به رهبری میر غلام محمد غبار، حزب خلق به رهبری داکتر عبدالرحمن محمودی ، حزب سری اتحاد به رهبری خواجه محمد نعیم در سال ۱۹۵۰ با اهداف گوناگون اما با تمایل چپی ظهور نمودند.

این وضعیت ادامه یافت، تا در پرتو ماده ۳۲ قانون اساسی ۱۹۶۴ افغانستان شماری از حزبهای سیاسی مانند: حزب دموکراتیک خلق افغانستان به رهبری نورمحمد تره کی ، حزب دموکراتیک نوین به رهبری اکرم یاری و جمعیت عوام به رهبری عبدالکریم فرزاد در سال ۱۹۶۵ با اهداف و برنامه چپ ایجاد شدند.

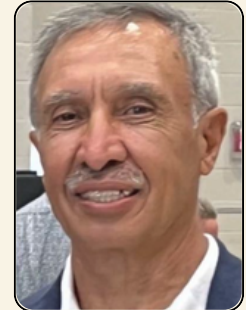
همچنان حزبهای ملیگرا و ناسیونالیست مانند: حزب (سوسیال دموکرات افغانستان مشهور به افغان ملت) به رهبری انجنیر غلام محمد مشهور به پاپا در سال ۱۹۶۶، جمعیت دموکرات مترقی به رهبری محمدهاشم میوند وال (صدراعظم وقت) در سال ۱۹۶۶ ، حزب اتحاد ملی به رهبری خلیل الله خلیلی در سال ۱۹۷۰ و گروه ستم ملی به رهبری محمد طاهر بدخشی به میان آمدند.

حلقه های وابسته به نهضت اسلامی که در دهه ۵۰ تقویم مشترک در دو شاخه حزب اسلامی به رهبری گلبدین حکمتیار و جمعیت اسلامی به رهبری برهان الدین ربانی ظهور نموده بودند. در سال ۱۹۷۳ هنگام ریاست جمهوری محمد داؤد (نخستین نظام جمهوری در افغانستان) به بهانه مقابله با کمونیزم به فعالیت سیاسی و تروریسی علیه رژیم نو بنیاد جمهوری پرداختند.

بعد از توافقنامه بن در سال ۲۰۰۱ شمار زیاد حزبهای سیاسی به وزارت عدلیه این کشور ثبت گردیدند، حتی تعداد آنها به ۱۱۰ حزب رسیده بود، اما چون تعداد آن موسومی و بدون برنامه و تشکیلات بودند، صرف ۷۳ حزب آن در وزارت عدلیه افغانستان ثبت و راجستر شدند.

بنابر موقعیت جیوپولیتیک وجیواستراتیژیک افغانستان در جریان صد و پنجاه سال اخیر که در پرتو مقدمات نهضت دموکراسی در غرب ، پیدایش اقتصاد سرمایه داری، ظهور انقلاب کبیر فرانسه در قرن ۱۸ که منجر به اعلام حقوق بشر گردید و یا انقلاب کبیر سوسیالیستی اکتوبر ۱۹۱۷ روسیه که جهان را تکان داد، هیچ یک از حزبهای سیاسی افغانستان به استثنای کسب استقلال سیاسی ویکی دوبار کودتای های کامیاب و ناکام و رویکار آمدن نظامهای شکن، نتوانستند تبارز نیرومند در عرصه سیاسی و نوسازی افغانستان ایفای نمایند. برهان عمده آن انقطابهایی قومی، زبانی و محلی و ایدیالوژیک و

له میلاده مخکې په دریمه پېړۍ کې لرغونی اراکوزیا یا (نننی کندهار)

عتیق ځاځی

۴۰۰۰ پیاده او ۶۰۰ سپاره پوځیان د (مېمنون) په نوم د یو یوناني ساتراپ په مشري پریښودل. د سکندر دا تصمیم دا هم ښیي چې ده پخپله هم لرغونی کندهار یو مهم ښار باله، نو ځکه یې د یو ساتراپي د مرکز په صفت پېژندلی وو. د کندهار د نوم په هکله د نورو ډیرو نظریاتو ترڅنګ ځینې منابع دا هم وایي چې د (کندهار) نوم هم د سکندر سره ارتباط لري. ځکه چې په افغانستان او په ټوله جنوبي آسیا کې الکساندر په سکندریادېري او د سکندر په لاس جوړو شوو ښارګوټو یا نظامي هډو ته الکساندریا ویل کېږي. داسې ویل کېږي چې دا د الکساندریا نوم پدې سیمه په سکندریا بدل شوی او تکرار تکرار سکندریا په کندهار او کندهار یا (کندهار) بدل شوی دی. مګر د اسلام له راتلو وروسته، لکه د نورو محلي نومونو په شان یې معرب شکل نیولی، چې (ک) په (ق) بدل شوی، لکه ګندز چې یوه ترکي کلیمه ده په قندز، کندهار په قندهار، کلات په قلات او داسې نور. په سیمه کې د یونانیانو د اقتدار په وروستیو کلونو کې چې کله اراکوزیا د یوې موافقې په اساس یوناني شاه سلیوکوس، په هند کې د موريا د کورنۍ امپراطور چندراګوپتا ته پریښود، بیا وروسته د هماغه موريا د کورنۍ د مقتدرترین شاه اشوکا په زمانه کې لاهم اراکوزیا (کندهار) د موريا د امپراطورۍ د ادارې لاندې وو. په کندهار کې د اشوکا ځینې فرمانونه یا کتیبې چې د تیګو په لوحو کې حک شوي وو لاس ته راغلي. دا فرمانونه اکثره په یوناني ژبه لیکل شوي وو، چې دا ددې ښکارندوی دی چې د اشوکا په زمانه کې چې لوی هند د پراکتیک په ژبه غږېده، مګر اراکوزیا یا لرغونی کندهار لا هم د یونانیانو یو ایالت وو او یوناني په کندهار کې د لیک لوست رسمي ژبه وه.^۱

اراکوزیا یا کندهار له میلاده مخکې په دریمه او څلورمه پېړۍ کې د سیمې یو ډیر مهم ستراتیژیک او سیاسي مرکز وو. اراکوزیا د ننني افغانستان په سیمه کې هغه ځای هم وو چې هلته مقدوني سکندر د خپل نظامي کمپاین په لړ کې د (آریا) یا هرات وروسته یوه نظامي هډه (ښارګوټی یا سکندریه) جوړه کړه. دا سکندریه لکه د سکندر په لاس د نورو جوړو شوو ښارګوټو یا سکندریو په شان د دوو سیندونو د یوځای کیدلو په موقعیت کې جوړه شوې وه، چې هغه د هلمند او د ارغنداب سیندونه دي چې اوس هغې ساحې ته زوړ کندهار وایي. دا ځای یوه طبیعي غني سیمه هم ده چې زراعتي تولیدات یې تر ډیرو نورو ځایونو زیات دي. اراکوزیا ځکه یوه ډیره مهمه ستراتیژیکي سیاسي او اقتصادي سیمه وه، چې په غرب کې د فارس او په شرق کې د هند په لاره کې پرته وه. په ننني افغانستان کې د ننه د هرات (آریا) وروسته دا ښار مقدوني سکندر په کال ۳۳۰ ق م کې یې له کوم مقاومت څخه ونیوو. دا چې ولې سکندر وغوښتل هلته یوه سکندریه جوړه کړي، دا پخپله ددې ښکارندوی دی چې دا سیمه یا ښار په ستراتیژیکي لحاظ سکندر ته هم ډیر مهم وو.

لرغونی کندهار حتی د هخامنشیانو په پراخه امپراطوري کې هم یو مهم ښار یا ساتراپي کنټل کیده. د کوروش او داریوش په دربار او پوځ کې د اراکوزیا څخه د ځینو افسرانو او جنګیالیو یادونه هم شوې ده. سکندر په لرغوني کندهار کې د یو نوي ښارګوټي بنسټ کېښود او هغه یې په اراکوزیا سکندریه یاده کړه. مخکې لدې چې د شرق په لور خپل نظامي کمپاین ته ادامه ورکړي، په اراکوزیا کې یې

د کندهار دوه ژبنۍ ډبرینه لیکنه (د آشوکا فرمان):

دا ډبرینه لیکنه په ۱۹۵۸م کال کې د کندهار د (چهل زینې) په سیمه کې وموندل شوه. دا یو دوه ژبنی فرمان دی چې په یوناني او آرامي ژبو لیکل شوی، او د هند د موريا امپراتورۍ د واکمن د اشوکا د اقتدار په زمانې ارتباط لري، کوم چېله ۲۶۹ ق م څخه نه تر ۲۳۳ ق م پورې پې حکومت کاوه.

دا د اشوکا تر ټولو زوړ پېژندل شوی فرمان دی، چې د هغه د سلطنت د لسم کال ۲۶۰ ق م پورې اړه لري. دا یوازینی فرمان دی چې په کلاسیکه یوناني او آرامي ژبو لیکل شوی دی. د دې فرمان اعلان په کندهار کې معمولا ددې ثبوت گڼل کېږي چې اشوکا په هغه وخت کې د افغانستان په دې برخه واک درلود. ښایي دا وروسته له هغې وي چې سیلوکوس دا سیمه چاندراکپتا موريا ته د سولې په یوه هوکړه کې په ۳۰۵ ق م کال کې وسپارله.

دغه فرمان دا هم څرگندوي چې پدې سیمه کې د یونانیانو د پام وړ ټولنه موجوده وه، خو له بلې خوا دا هم ثابتوي چې د هخامنشي امپراتورۍ له سقوط څخه څو لسیزې وروسته لا هم د آرامي ژبې هلته اهمیت درلود، یعنې دواړه ژبې معمولې وې.

د پورتي ډبرلیک د یوناني ژباړې پښتو ژباړه:

"د شاه د سلطنت څخه لس کاله تېر شوي دي. پاچا پېوداس اشوکا خلکو ته د تقوا تعلیم ورکړی دی، او له هماغه وخته په خلکو کې لا زیاته پرهیزگاري پیدا شوې ده، او هر څه په ټوله حکمراني کې وده کړې ده.

پاچا د ژوندي موجوداتو له وژلو څخه ډډه کوي او نورو کسانو لکه ښکارچیان او ماهیگیران هم له ښکار کولو لاس اخیستی دی. که څینې خلک لا هم ښکار کوي، نو هغوی هم د خپلې وسې په اندازه له افراط څخه کار نه اخلي. خلک د خپل مور او پلار او مشرانو اطاعت کوي. د تیر وخت او راتلونکي کې به د دغه عمل له امله به دوی په هر حالت کې ښه او خوشاله ژوند ولري."

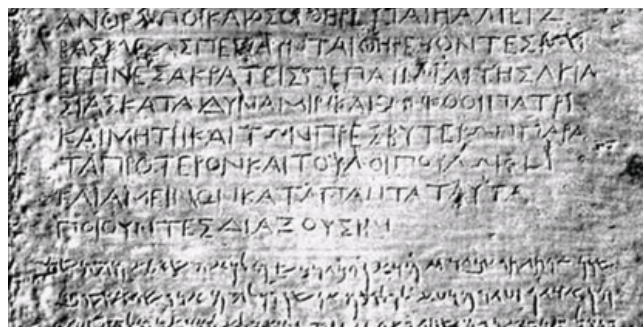
د پورتي ډبرلیک د آرامي ژباړې پښتو ژباړه:

"د شاه لس کاله تېر شول. زموږ سردار او پاچا پېوداسین، د حقیقت بنسټ ایښودونکی شو. له هماغه وخت راهیسې د ټولو انسانانو په منځ کې شر کم شوی دی، ټولې بدبختۍ له منځه تللي دي او سوله او خوښي په ټوله ځمکه کې خپره شوې.

د آشوکا له څوارلسو فرمانونو څخه دوه په ارامايک (Aramaic) ژبه ترجمه شوي وو، کوم چې دا د پارس د امپراطورۍ رسمي ژبه وه. نو داسې ښکاري چې دا ترجمې به پدې سیمه کې هغه چا کړي وي چې هم په دواړو ژبو پوهیدل او هم پې فلسفې او سیاسي پوهه درلوده. آشوکا د موريا د کورنۍ لومړنی شاه وو چې بودیزم پې ومانه، ډیر عقیده مند بودیست وو او بودیزم ته پې ډیر خدمت وکړ. دده په اقتدار کې بودیزم تقریبا په ټول هند کې خپور شو. ده به بودیست راهبان لیرې سیمو ته لیرل چه د بودیزم دین او د بودا ارشادات نورو خلکو ته تبلیغ کړي. داسې ویل شوي دي چې کله به د آشوکا له خوا بودیست راهبان د مدیترانې سیمې ته د تبلیغ لپاره تلل، ددوی سره به د لرغوني کندهار څخه ترجمانان تلل، کوم چې په دواړو ژبو پوهیدل. په کال ۱۹۰ ق م کې اراکوزیا بیرته د هند له حاکمیت څخه خلاص شو او د باختري یونانیانو له خوا ونیول شو، چې پاچا پې (لومړی دیمتریوس) وو.

دا عکس په ۱۸۸۰ کې اخیستل شوی چې په کندهار کې د انگریزانو نظامي هډه وه. داسې ویل کېږي چې پخوانی سکندریه د همدغه نظامي هډې په موقعیت کې وه.

د آشوکا یوه لوحه چې په کندهار کې کشف شوې او په یوناني او آرامي ژبو لیکل شوې. دا ددې څرگندوي دی چې ددې سیمې خلک په دواړو ژبو پوهیدل.

ښکارندوی هم دی. او د آرامي ژبې موجودیت د پارس کلتوري وجود وو. په ټوله کې دا ددې ښکارندوی هم دی چې لرغونی کندهار د مختلفو کلتورونو زانگو وه. ددې کتیبې د کشف څخه مخکې باور داوو چې د آشوکا اقتدار یوازې د هند په سیمه کې وه، مگر دی کتیبې دا ثابته کړه چې د اراکوزیا سیمه هم دده د ولکې لاندې وه، او لرغونی کندهار په هغه زمانه کې یو ډیر مهم ستراتیژیک ځای وو چې د هند، پارس او د یوناني نړۍ ترمنځ د تلک او راتلک مرکز بلل کیده.

1- Bernard, "Hellenistic Arachosia", 17.

2- Bernard, 18.

ده. برسېره پر دې، دا خبره د خوراک په برخه کې هم صدق کوي: زموږ د سردار، پاچا لپاره یوازې یو څو محدود حیوانات وژل کېږي. کله چې خلکو دا ولیدل، نو ټولو انسانانو د حیواناتو له وژنې لاس اخیستی، حتی هغه کسان چې کبان نیسي یعنې د کبانو نیونکي هم تر دې بندیز لاندې راغلي دي. په همدې ډول، هغه کسان چې پخوا یې قیده وو، نور یې قیده نه دي پاتې.

او د مور او پلار او مشرانو اطاعت کوي، د هغو مکلفیتونو پر بنسټ چې تقدیر هر انسان ته ټاکلي، حاکم شوی دی. او د پرهیزکار خلکو لپاره هېڅ ډول سزا یا محکمه نشته. دغه عمل، یعنې د قانون تطبیق، ټولو انسانانو ته ګټور ثابت شوی، او په راتلونکي کې به لا ډېر ګټور وي.

د کندهار دوه ژبني کتیبې هغه ځانګړۍ سند دی چې په سیمه کې د آشوکا د جغرافیایي نفوذ، د سیمې د ژبو او کلتوري تنوع او د موریو د حکومت د اخلاقي او اجتماعي اهدافو او په سیمه کې د یونان او پارس د کلتور د موجودیت د حقیقت ښکارندوی دی. دا هغه ځانګړې پاڼه ده چې په هغه کې یوازې په یوه سیمه کې د بودیزم، هیلنیزم او د پارس کلتور سره یوځای شوي دي. دا سند داهم ښیي چې کندهار په هغه زمانه کې د هند، پارس او د هیلن د کلتور تر منځ یوه ستراتیژیکه څلور لاره وه او په سیمه کې ددې درېو کلتورونو د ادغام منطقه وه.

د کتیبې ژبني اهمیت دادی چې دا کتیبې د هغې زمانې په دوو ډیرو مهمو ژبو لیکل شوی دی. د یوناني حاکمانو اداري ژبه کلاسیکه یوناني وه او د هخامنشیانو د امپراتوري په غربي سیمو کې رسمي ژبه آرامي وه. دا د آشوکا یوازنی فرمان دی چې په بشپړه توګه په کلاسیکه یوناني ژبه لیکل شوې ده چې د ژبپوهانو له نظره ځانګړې ده. په لیکنه کې د آرامي ژبه ددې ښکارندوی دی چې د هخامنشیانو د امپراتورۍ له سقوط څخه لا څو لسیزې وروسته هم آرامي ژبه په اداري او ټولنیزو چارو کې کارول کیده.

د کتیبې اخلاقي پیغام، تقوا، له تشدد څخه پرهیز، د والدينو اطاعت او پر حیواناتو ترحم دی. دا هغه ارشادات دي چې د آشوکا په نورو ترلاسه شوو فرمانونو کې هم په واضحه توګه لیدل کېږي، کوم چې دا د آشوکا لخوا د بودیزم د (دهما) د اخلاقي او معنوي قانون خپرول وو.

په کندهار کې د یوناني ژبې موجودیت د یوناني مهاجرو یا د سکندر له زمانې څخه د پاته عسکرو د لمسیانو د موجودیت

چتر گسترده دفاع از حقوق زنان افغانستان: چگونه؟

ناهید علومی

پس برای آزادی و رهائی زنان چه میتوان کرد؟

مسأله آزادی و رهائی زن از قید مناسبات کهن و مرد سالارانه گذشته، وابسته به آن است که خود زنان تا چه حد برای زدودن این مناسبات آماده گی و تلاش دارند. یکی استقلال اقتصادی زنان و دوری آنها از اشتغال و بهره کشی تحت نام تدبیر منزل است و دیگری رهای کل جامعه از مناسبات بهره کشی که گام اولی همانا راهیابی زنان به عرصه تولید و کار اقتصادی است که آزادی اجتماعی را هم در قبال دارد.

اما تا آنکه نتوانیم یک **چتر گسترده** برای انسجام روند دفاع از حق زن و حق بشر ایجاد نکنیم، فعالیت‌های پراکنده مؤثر خواهند بود، اما به نتیجه مطلوب نمی رسند.

در این رابطه گفتگوها و تبادل نظرهای فراوان ادامه دارد، چنانچه در یکی از میزهای مدور تلویزیونی که با شرکت شماری از زنان آگاه و همزمان مسئول یکی دو نهاد زنان داشتم، مسأله ایجاد و گسترش چتر گسترده انسجام زنان را مطرح نموده و پیرامون آن بحث نمودیم، بعد از آن هریک پی کار خود رفتند و نتوانستیم آنرا دنبال نمائیم. مگر امید برده میشود تا در آینده به نتایج و سنتزهای نایل آئیم.

از نگاه آگاهان هرگاه برای ایجاد چنین چتر به این مرحله ها و نکات توجه شود، بهتر خواهد بود:

پُر واضح است که حقوق زن جزء لاینفک حقوق بشری و رکن عمده آن است، زیرا زنان پیکر اساسی جامعه بوده و بدون موجودیت شان، جامعه نه تنها ناقص بل تشکیل نمیافت.

همانطوریکه اعلامیه جهانی حقوق بشر به مثابه یک پیمان بین المللی حقوق یکسان انسانها را تسجیل و گفته است که: **"تمام انبای بشر آزاد زاده شده و در حرمت و حقوق با هم برابرند"** و همچنان در هیچ سند معتبر جهانی مرد وزن را تفکیک نی، بل خطاب اعلامیه ها، کنوانسیونها، فیصله ها و تصامیم جهان مدرن به همه انسانهاست. روی این برهان در ماهیت امر پرسشی باقی نمی ماند که میان مرد و زن تمایز قایل شویم.

زنان به مثابه پیکر اساسی جامعه از بدو پیدایش و خلقت انسان تا کنون در تشکیل جامعه بشری رول مهم و نقش تعیین کننده را ایفاء نموده است.

تأریخ شاهد آن است که زنان دوشادوش مردان زیسته و کار و تلاش نموده اند و در آینده نیز چنین خواهد بود. تأثیر و نقش زنان تنها در همسری با مردان خلاصه نمیشود، بلکه این زنان بودند که مردان را اهلی و زنده گی نمودن را به آنان آموختاندند. **زنان با کشفیات خود زنده گی را متحول کرده و نفس کشیدن را برای مردان آسان ساخته اند.** زنان حقیقت زنده گی و لازمه حیات بوده و اینان اند که جهان را به سوی دیگرگونیهای شگرف کشانیده و تحولات اساسی را بمیان آورده اند.

اما با دریغ که در جامعه های مرد سالار و مذهبی بنابر برخوردهای ایدیالوژیک و سلیقه ئی زنان در موقف پایانتز قرار داشته و حتی گاهی به انسان درجه دوم تنزیل یافته اند.

همچنان در بعضی کشورهای آسیا، افریقا و امریکای لاتین که هنوز پله های ترقی و مدرنیزاسیون را نیپیموده اند، وضعیت مشابه با تفاوت‌های اندک وجود دارد، لذا نه تنها در جوامع مردسالار مذهبی بلکه در کشورهای عقب نگهداشته شده نیز زنان در قید مناسبات فرتوت مرد سالاری و سنتی دست و پا میزنند.

اما، درسهای تلخ تاریخی نشان میدهد که تا آن گاهی که مسأله‌ی بی به نام حق زن، در اعماق جامعه و به وسیله خود زنان راه باز ننماید و نهادینه نگردد، ما شاهد این فرودونشیبهای بیشتر خواهیم بود.

این کار جز به وسیله گسترش آگاهی به وسیله خود زن، در خط روشنگری صورت گرفته نمیتواند.

این بر زنان آگاه است تا چراغ خرافه زدائی را با دستهای بلند خویش ده به ده، قریه به قریه، شهر به شهر و حتی خانه به خانه ببرند تا این اهریمن را به دست نابودی بسپارند.

بدون شک این همه بدون همبسته گی و هماهنگی زنان میسر نیست، هرگاه چنین همبسته گی وجود نداشته باشد اهریمن مرد سالاری مانند گذشته فرمانروائی بی رقیب خواهد بود.

امید برده میشود که نهادهای مدعی دفاع از حقوق زنان برنامه ها، خط مش ها و دستور کار شان را بازنگری نموده و در رابطه به چتر گسترده ئی که در آن صرف حقوق زنان و منافع ملی افغانستان مطرح باشد، به اندیشمند و راههای عملی آنرا جستوجو نمایند.

- انسجام نسبی زنان در نهادها و جمعیت‌های مدافع حقوق شان یکی از شاخصهای مبرم در ایجاد چتر انسجام زنان است، این مجتمعه‌ها کمک میکند تا از پراکنده گی نیروها و امکانات جلودگیری گردد.

- پیش کش و رده بندی عینی مطالبات اساسی زنان که در رأس آن شناسائی حقوق یکسان آنها با مردان مطرح و میتواند یک حلقه اتصال مستحکم باشد.

- توجه به آگاهی دهی زنان و مردان (**روشنگری**)، این مشخصه یکی از لازمه های مبرم و اجتناب پذیر است، زیرا بدون روشنگری نمیتوان به هیچ یک از آرمانها متوسل شد.

- رهائی زن از مصروفیت تدبیر منزل و وارد شدن آنان به جامعه و کار اقتصادی و تولیدی، زیرا تجربه ثابت نموده که اشتغال به امور منزل رمز موقعیت ثانوی زن در تولید اجتماعی است. یعنی سهم پائین تر زنان در تولید باعث برتری موقف مردان در جامعه است. اگر این تحلیل را بپذیریم، باید بگوئیم که رهائی زن از **چنبه استثمار اجتماعی در آزاد ساختن وی از امور منزل** نهفته است. نهادهای مدافع حقوق زنان میتوانند که با ابتکارهای شان زمینه جلب و جذب زنان را در بازار کار، تولید و در عرصه تشبث خصوصی فراهم سازند. این کار را میتوان از صنایع دستی آغاز و به عرصه های پیچیده تر تولیدی، تجاری و اقتصادی انکشاف داد. زیرا تا زمانی که زن از قفس منزل رهائی نیابد نمیتواند به آزادی اجتماعی برسد.

راه بیرون رفت از آنجا آغاز مییابد که برای زنان زمینه کار تولیدی و یا حداقل تشبث خصوصی فراهم گردد.

آنعهده زنانی که در داخل کشور توانسته اند منحص نان آور خانه تبارز کنند، موقعیت اجتماعی شان نیز گاهی برتر و حداقل مساوی با مردان است. این که زنان طی چهار سال حاکمیت طالبان با محدودیتهای شدیدی روبه رو بوده اند، مجال کار بیرون از خانه را کمتر دارند، این معضله ایجاب مبارزه و تلاش دیگری را مینماید که مربوط به تحول در نظام سیاسی و حقوقی کشور مییابد.

- شاخص دیگر عبارت از: زدودن و کاهش اندیشه های مردسالارانه که مانع پیشرفت و ارتقای زنان شده است.

- در مرحله بعدی طرح حقوقی مانند: حق و اختیار زن بر تنش، حق ملکیت اقتصادی زن، حق تساوی زن و مرد به فرزندان شان، حق مزد مساوی با مردان و سایر حقوق انسانی زن میتواند مطرح شود.

- همچنان، هنگام رده بندیها، رد پدیده خشونت خانواده گی، رد تجاوز و خشونت جنسی و انواع خشونت مطرح میشود.

زبان دری، زبان گورکانی ها / بابری ها و شاهان افغان در هند

داکتر محمد حلیم تنویر

زبان دری بیش از هشت قرن زبان رسمی دربارها، دستگاه اداری، ادبیات و فرهنگ هند بود. هم شاهان افغان (غزنوی، غوری، لودی، سوری) و هم مغولان (بابری ها) این زبان را، زبان دولت و فرهنگ ساختند. تأثیر زبان دری هنوز هم در زبانهای هند (اردو، هندی، پنجابی) و در شعر و ادب آن محسوس است. زبان دری نه تنها زبان ادبی و فرهنگی افغانستان بود، بلکه در هند نیز بعنوان زبان دربار، دیوان سالاری، فرهنگ و شعر برای چندین قرن رواج داشت.

ورود زبان دری به هند

پس از فتح نامه ها و لشکرکشیهای محمود غزنوی (۱۱ تقویم مشترک)، زبان دری که زبان دربار غزنویان بود، به هند انتقال یافت. در غزنه شاعران بزرگی چون فرخی سیستانی، عنصری و منوچهری به دری شعر میگفتند و این سنت همراه با لشکرکشیها به لاهور و پنجاب رفت. با سلطنت دهلی (غوریان و مماليک) زبان دری رسماً وارد ادارات دیوانی و ادبی هند شد.

در دوران شاهان بابری افغان در هند، نقش زبان دری در سراسر هند باعث یک تحول بنیاد در فرهنگ هند شده بود. مغولها (بابری ها = گورکانیان) که ریشه از امیر تیمور و بابر شاه داشتند، دری را زبان رسمی و اداری دربار ساختند.

دربار مغولی در دهلی، آگرا و لاهور، پر از شاعران و نویسندگان دری زبان بود. شخصیت‌های چون امیر خسرو دهلوی، که اصلش از بلخ بود، در هند مکتب تازه‌ئی از شعر دری-هندی را پایه گذاشتند.

در زمان اکبرشاه (جلال الدین محمد اکبر)، جهانگیر، شاه جهان و اورنگ زیب، زبان دری زبان رسمی مکاتبات دولتی، تاریخ‌نویسی، و ادبیات بود.

تأریخ نامه های مانند اکبرنامه (ابوالفضل علامی)، توزک جهانگیری و هزاران اثر دیگر به زبان دری نوشته شدند.

همچنان جایگاه زبان دری در فرهنگ و اجتماع هند یکی از ابعاد پیشرفته دیگر علاوه از لشکری کشیهای افغانستان، زبان دری در هند بعنوان زبان فرهنگ عالی (High Culture) شناخته میشد. و در مکتبها، خانقاه ها، و دربارها دری آموزش داده میشد. اصطلاحات حقوقی، فلسفی، علمی و اداری همه از طریق دری به زبانهای محلی هند (اردو، هندی، پنجابی، بنگالی) نفوذ کردند.

دری و پیدایش زبان اردو

زبان دری همراه با زبانهای محلی هندوستان ترکیب شد و در نتیجه یکی از بزرگترین زبانهای هند یعنی اردو شکل گرفت.

اردو اساساً زبانی است با دستور (Grammar) هندی اما کلمات و سبک شعری و ادبی آن از دری و ترکی تأثیر گرفته است. بسیاری از شاعران اردو (غالب، اقبال) در اصل به سنت شعر دری وابسته اند. سلسله مغول خود ادامه امپراتوری تیموریان از افغانستان (هرات) یا سلسله گورکانی بود. یکی از برجسته ترین سلسله های جهان اسلام که قرنهای متمادی (۱۳۷۰-۱۸۵۷ تقویم مشترک) نفوذ داشت. زبان شخصی سلسله تیموریان و سیاست دولتی زبان دری بود که در مسیر تاریخ و ادامه تجاوزات بیگانه ها (صفویها) دچار بحران و تعصب های مذهبی شده بود. نادیده گرفتن زبان تیموریان قبل از تأسیس امپراتوری مغول، کار زشتی خواهد بود. باید از امیر تیمور یا تیمور گورکانی، زاده خاندان سلطنتی شروع کنیم.

دری و پیدایش زبان اردو: زبان دری همراه با زبانهای محلی هندوستان ترکیب شد و در نتیجه یکی از بزرگترین زبانهای هند یعنی اردو شکل گرفت.

ورود و گسترش زبان دری در هند

زبان دری همراه با مهاجرتها و فتوحات غزنویان و غوریان در قرن ۱۱ و ۱۲ وارد هند شد. در دوره سلطنت دهلی (سلجوقیان و مملوکیها)، زبان دری زبان رسمی دربار، اداره و فرهنگ شد.

اوج نفوذ دری در دوران گورکانیان (مغولان هند) بود، که این زبان به حیث زبان علم، شعر، فلسفه و تأریخننگاری به کار میرفت. در این دوران، دری نه تنها زبان اشراف، بلکه زبان مشترک فرهنگی و ادبی تمام شبه قاره شد.

زبان دری در تقابل با زبانهای محلی

زبان دری در شبه قاره با زبانهای پراکرت، هندی محلی و ترکی درآمیخت. این آمیزش منجر به پیدایش یک زبان میانجی (lingua franca) میان مسلمانان و هندوها شد. کلمات اصلی زبان اردو، ریشه هندی-سانسکریتی داشتند؛ اما ساختار نحوی

و کلمات درباری و علمی از دری گرفته شد. به این دلیل است که امروز حدود ۷۰٪ کلمات اردو ریشه در زبانهای دری و عربی دارند.

زبان دری در ارتقای زبان اردو

دری نقش قالبساز داشت: یعنی دستور زبان و سبک بیان رسمی اردو از دری گرفته شد. شاعران و نویسندگان دری زبان افغانستان چون امیر خسرو دهلوی نقش بنیادی در شکلهی به زبان اردو داشتند. او نخستین کسی بود که هندی محلی را با دری در شعر درآمیخت. در قرنهای ۱۷ و ۱۸، اردو به زبان اصلی شعر در دربار مغول (دهلی و لکهنو) تبدیل شد، اما ادبیات و معیارهای زیبایی شناختی آن همچنان بر اساس زبان دری بود. در حوزه های شعر غزل، قصیده، مثنوی، قالبها کاملاً از دری گرفته شد و اردو در حقیقت فرزند ادبی دری گردید. (۱ و ۲)

جان ملکم (John Malcom History of Persia) و ریچارد فرای (The Heritage of Central Asia) دری را "زبان فرهنگ مشترک هند و افغانستان" میدانند. شمس الرحمان فاروقی، محقق معاصر هندی، در کتاب Early Urdu Literary Culture and History (2001) نشان میدهد که اردو به مثابه "دری هندوستانی" شکل گرفت. زبان اردو محصول مستقیم آمیزش دری + هندی محلی + عربی + ترکی است. دری نه تنها به زبان اردو سبک شعری داد، بلکه هویت ادبی و درباری اردو را بنیاد گذاشت. "اردو فرزند دری است، همان گونه که دری مادر فرهنگ اسلامی در شبه قاره شد" (۳)

تیمور لنگ به چه زبانی سخن میزد؟

امیر تیمور یا تیمور لنگ، بنیانگذار امپراتوری تیموری (۱۳۷۰ - ۱۴۰۵ تقویم مشترک) و زاده خاندان تیمور (سلسله تیموری یا گورکانی).

امیر تیمور در واقع شخصاً به سه زبان مختلف صحبت میکرد: چغتای (ترکی)، دری (زبان خراسان - افغانستان باستان) و مغولی (مغول). زبان چغتایی زبان اصلی یا زبان مادری تیمور بود، زیرا زبان ترک - مغولهای Turko-Mongols چغتای اولاس Chagatai Ulus بود. عربشاه یکی از مؤرخین مینویسد که: «تیمور زبان عربی را نمیدانست.

تیمور در فرهنگ اسلامی و اداره افغانستان باستان (خراسان قدیم) شکل گرفته بود. دوره سلطنت تیموریان شاهد آغاز رنسانس تیموری بود که شاهد ظهور فرهنگ پر از ابهت آریائی افغانستان باستان از جمله حمایت از زبان دری بود. این امر پس از حکومت شاهرخ میرزا، زمانی که تیموریان بیش از پیش در فرهنگ تأریخ افغانستان باستان و روشهای اسلامی کاوش کردند، صادق بودند.

زبان چغتائی

زبان Chagatai زبان نخبگان ترک-مغول Chagatai Uslu خواهد بود. این زبان بر شاخه نظامی ولایات و چشم انداز سیاسی قومی و عشایری تسلط داشت، زیرا این زبان اقوام مغول/گورکانی در منطقه بود. چغتائی همچنین بعنوان زبان سلسله تیموری عمل میکرد. یعنی زبان دری که به آن افتخار زیادی میکردند. آثار شخصی میرزا تیموری اغلب به زبان چغتائی نوشته میشد. توزک بابری بابر و شعر سلطان حسین بایقرا میرزا هردو نمونه هستند. این به آن معنی است که این زبان مادری خانواده تیموری ها بوده و همچنان زبان چغتائی نیز در عصر تیموری بعنوان زبان ادبی (شعر و تأریخ) همزمان زبان ادبی دری بعنوان زبان دوم مطرح شد. بعنوان نمونه میتوان به آثار چغتائی امیر علیشیر نوائی وزیر دانشمند و دوره گوهر شاد بیگم و میرزا محمد حیدر دغلت اشاره کرد.

هنر تیموری که دربار غیاث الدین بایسنقر میرزا را به تصویر میکشد. یکی از فرزندان شاهرخ میرزا که مسئول برخی از بزرگترین آثار ادبی و هنری رنسانس تیموری بود. در دوره تیموری ها به شاهزاده گان تیموری چندین زبان آموزش و درس داده میشد (چغتائی، دری و عربی) بعنوان بخشی از آموزش دوران کودکی آنها. به نظر میرسد که تمامی تیموریان اولیه زبانهای چغتائی، دری و مغولی را میدانستند. به عنوان مثال گفته میشود که الغ بیگ میرزا به پنج زبان مختلف صحبت میکرد: چغتائی، دری، مغولی، عربی و برخی چینی. برادرانش بایسنقرمیرزا و ابراهیم سلطان میرزا که به زبانهای چغتائی، دری و عربی آگاهی داشتند. دانش زبان مغولی با توجه به ارتباط چنگیزیان و ارتباط نزدیک با خانواده های

شواهد بیشتر آنرا میتوان در این واقعیت مشاهده کرد که گفتگوی تیمور با ابن خلدون نیاز به مترجم داشت.

اعتقاد براین است که تیمور بیسواد بوده است، بنابراین ما هیچ اثر ادبی نوشته از خود تیمور نداریم. کتاب ملفوظات تیموری Malfuzat-i-Timuri یا تذکرات تیموری Tuzakurt-i-Timuri نسخه اصلی آن به زبان Chagatai بوده است

در واقع (تیمور) بیسواد بود، به زبان عربی نمخواند، مینوشت و چیزی نمیفهمید، اما زبان دری را که زبان افغانستان باستان (خراسانیان) بود و او پایتخت را در شهر هرات و روابط خود را با سمرقند، بلخ و بخارا و کابل داشت، و زبان ترکی قدیم (چغتائی) و زبان مغولی (مغولی) به اندازه درست میفهمید، اما زبان دری را بیشتر میدانست.

زبان امپراتوری تیموری

امپراتوری تیموری، مانند اکثر دولتهای اسلامی در قرون وسطی، از زبانهای متعددی استفاده میکرد که به هر زبان نقش خاصی در دولت و جامعه اعطا میشد. مفهومی که شاید امروز برای ما کاملاً غریب به نظر برسد.

دستگاه دولتی و جامعه اولیه تیموری همان دوگانگی را نشان میدهد که در کنفدراسیونهای کوچیها متعدد (مثلاً سلجوقیان) در شرق جهان اسلام مشاهده کردیم. یک جناح نظامی (دیوان تواچیها) که تحت تسلط ترکان مغول بود و یک بوروکراسی یا اداره غیرنظامی (دیوان اعلاء) که تحت تسلط نفوس آنها وجود داشت. معنای این امر از نظر خط مشی زبانی این بود که زبانهای مختلف بر چشم انداز شاخه های مختلف تسلط داشتند.

زبان دری در شاخه اداری بعنوان زبان رسمی دولت مسلط بود. این زبان بعنوان زبان رسمی محاکم، اداره، اهداف رسمی دولت (مانند دیپلماسی با سایر کشورها) و فرهنگ عالی در بین جامعه و مقامات عالیرتبه دولت عمل میکرد. فرهنگ عالی در اینجا به برجستگی آن در ادبیات (شعر)، آثار علوم و تأریخ اشاره دارد که شامل تحقیقات، اشعار، تذکره ها و متون ادبی در محور ادبیات زبان دری بود. عشایر چغتائی اولوس یا اولاس پیش از بقدرت رسیدن

دربار شاهان افغان در هند دانسته و تمام مناسبات اداری آنزمان به زبان دری افغانستان بود.

دربار شاهان افغان در هند دانسته و تمام مناسبات اداری آنزمان به زبان دری افغانستان بود. این احتمال وجود دارد که بابر زبان مغولی را نیز تا حدودی میدانستند. یادآور باید شد که روابط از جانب مادر خانواده او مغول بودند و مادرش شاهزاده خانم مغول خاندان چغتائی بود. بابر به زبان هندوستانی (هندی) صحبت نمیکرد. این امر از آنجا مشهود است که بابر برای ارتباط با دولت خان لودی به یک مترجم هندی نیاز داشت. زبان هندوستانی پیش درآمدی برای اردو (و هندی) امروزی است.

اندیجانی ها تا هم اکنون همه ترک اند، اهل شهر و بازار نیستند، بلکه ترکی (چغتائی) میدانند. گفتار مردم برای قلم صحیح است؛ از اینرو نوشته های امیرعلیشیر نوائی، اگرچه در هری (هرات) پرورش یافته و بزرگ شده است، با لهجه آنها (ترکی لهجه یی اندیجانی) در ازبکستان کنونی یکی است.

هنر عصر مغول که ظهیرالدین محمد بابر، پادشاه تیموری کابل (1504 - 1526) تقویم مشترک و بعداً اولین امپراتور دولت مغول (1526 - 1530) را باید دانست. سلسله مغول پس از بقدرت رسیدن همایون فرزند بابرشاه در پادشاهی بابری ها در کابل شد. این تغییرات را در دوران حکومت محمد جلال

سنتی شرقی خود در مغولستان (خانات چغتائی شرقی) که هنوز زبان مغولی را تا قرن شانزدهم حفظ کرده بودند، منطقی بود که در محاوره باهم، مغولی نیز صحبت نمایند. ما نباید ارتباط تاریخی با مغولستان را فراموش کنیم، زیرا برلاسها در ابتدا قبیله مغولی آسیای مرکزی و در زمان رهبری سوقو سچن و قاراچار برلاس بودند. با اینحال، زبان مغولی در امپراتوری تیموری هیچ جایگاه رسمی نداشت.

زبان عربی در دولت تیموری نیز جایگاه رسمی داشت. مانند بسیاری از کشورهای اسلامی دیگر در آن زمان، زبان عربی بعنوان زبان دین، الهیات و مطالعات دینی از جایگاه خاصی برخوردار بود. زبان عربی نیز در مورد علوم (فلسفه، نجوم و غیره) جایگاه برازنده ئی خواهد داشت. بنظر میرسد که بخش قابل توجهی از کارهای علمی تحت رهبری الغ بیگ بعنوان مثال به زبان عربی بوده است. ابراهیم سلطان که به خوشنویسی و هنر شهرت داشت، شخصاً چند نسخه از قرآن مینوشت که نشان از تسلط او بر زبان عربی دارد. یکی از معدود نسخ قرآنی که به دست ابراهیم سلطان میرزا هنوز حفظ شده است. زیبایی خط و هنر آن حکایت از مهارت میرزا تیموری دارد. مغولها که ادامه سلسله تیموریان از طریق بابر (یعنی بابری ها) بودند، وقتی صحبت از زبان شد، شاهد یک سری تحولات در طول قرنهای بودند.

بابر شاه کابلی

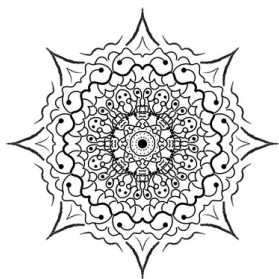
بابر خود یک میرزا تیموری بود - ترکان چغتائی که در فرهنگ افغانی (خراسانی) اسلامی غوطه ور بودند - از دوران تیموری متأخر (قرن پانزدهم). میدانیم که بابر به دو زبان صحبت میکرد: چغتائی و دری. زبان Chagatai، همانطور که در آن زمان زبان سلسله تیموری بود، زبان اصلی او بود. این زبانی بود که بنظر میرسید با آن راحتتر بود، با توجه به اینکه خاطراتش (توزک بابری) را به این زبان نوشت. بابر زبان دری را نیز روان صحبت میکرد و مینوشت و به هردو زبان شعر سروده بود. به جرأت میتوان حدس زد که همایون با استفاده از این دو زبان در وضعیتی مشابه بابر شاه قرار داشته است. کابل مهد پرورش و تربیت اولاده بابر شاه بود که بعد زبان دری را زبان

تاتار خان را منصوب کرد تا به شاه جهان ترکی بیاموزد.

شواهد ما از تعلیم و تحصیل چند زبانه مغولها را میتوان از نگاه اورنگ زیب بدست آورد. اعتقاد بر این است که اورنگ زیب به چهار زبان مختلف صحبت میکرد: زبان دری، چغتائی، هندی و عربی. زبان دری بازهم زبان دربار و امور رسمی کشور هند گزیده شده بود و زبانهای اردو و هندی بطور عامیانه در محاوره و یا بین مردم هم مروج بود و پادشاه این دو زبان را نیز میدانست. شواهد مبنی به آگاهی و دانستن زبان چغتائی نیز وجود دارد و زمانی که وی نامه رسمی و فرمانی را عنوانی سمن مالنکوف نماینده تزار روسیه در سال ۱۷۰۱ ت.م. (۱۰۰۸ ش.) میفرستد. (۵) این تنها فرمان ترکی اورنگزیب بوده و بقیه فرمانهای دولت مغولی هند به زبان دری نوشته شده است.

زبان دری هنوز جایگاه مهمی داشت که آخرین امپراتور گورکانی بهادر شاه ظفر به زبانهای دری، هندی و عربی تحصیل کرده است. این احتمال وجود دارد که مغولها تا آخر زمان دیگر زبان چغتائی را نمیدانستند. بهادر شاه شاعری بود که به زبانهای اردو و دری شعر مینوشت و بیشتر آثارش به زبان اردو بود. بنظر میرسد که اردو در این زمان جایگزین زبان دری بعنوان زبان اصلی مغولها (و دیگر نخبگان مسلمان) شده بود.

غازیوں میں بُو رہے گی جب تلک ایمان کی
تا زمانی که بوی ایمان در دل قاضی ما باقی است
تخت لندن تک چله گی تیغ هندوستان کی
تا مدتها شمشیر هندوستان در مقابل تاج و تخت
لندن چشمک خواهد زد
شعر بهادر شاه ظفر

الدین اکبر میبینیم. خانواده بابری عمیق تر در فرهنگ افغانی تحقیقات و روشهای داشتند که شامل پذیرش زبان دری بود که با زبان اکبر بعنوان زبان اصلی (به جای چغتائی) که توسط مغولها صحبت میشد شروع شد. جلال الدین محمد اکبر زبان چغتائی و هندی را نیز میدانست. جلال الدین محمد اکبر با توجه به بیسواد بودنش قادر به خواندن و نوشتن به هیچ یک از این زبانها نبود.

سیستم تعلیمی شاهزادگان و شاهزاده خانمهای مغول که توسط جلال الدین محمد اکبر مطرح شد شامل آموزش چندین زبان بود. زبانهای رایجی که به همه تعلیم داده میشد دری، چغتائی، عربی و هندوستانی است.

جهانگیر به سه زبان دری، چغتائی و هندوستانی میدانست. به عنوان مثال میدانیم که جهانگیر با زبان دری راحت تر بود، زیرا او برخلاف آنچه قبلاً بابر از چغتائی استفاده میکرد، خاطرات خود (توزک جهانگیری) را به زبان دری بنویسد. با این حال، ما همچنین میدانیم که جهانگیر با توجه به اظهارات خود در خاطراتش که تسلط بر زبان سلسله قدیم از جمله زبان دری را نشانه افتخار میدانست، وی به زبان چغتائی نیز صحبت میکرد.

"چرا که من در هندوستان بزرگ شدم، اما از نحوه خواندن و نوشتن ترکی (چغتای) بی اطلاع نیستم. (۴) عده یی معتقدند که زبان چغتائی در زمان شاه جهان از بین رفته است، و تنها چند کلمه از زبان چغتائی میدانسته است. باید اشاره کنم که عدم علاقه به زبان چغتائی در کودکی مختص شاه جهان بود. او بیشتر به زبان دری و هندوستانی علاقه داشت. نمونه نامه یی از شاه جهان به شاه شجاع (پسرش) به زبان هندوستانی داریم. اکبر و جهانگیر هر دو تلاش کردند این نقص را در زبان چغتائی اصلاح کنند. (به آرشیف ملی افغانستان مراجعه کنید)

(شاه جهان) به زودی زبان دری کابلی را فرا گرفت و بر بیان آن تسلط یافت، اما علاقه چندانی به ترکی (چغتائی) نداشت. گزارش شده است که جهانگیر یک بار به رقیه بیگم از بی علاقه گی شاهزاده به زبان اجدادی شکایت کرده است. و بنظر میرسد که جلال الدین محمد اکبر سعی در رفع این نقص داشته است. جلال الدین در سال ۱۶۰۱ ت.م. (۹۸۰ ش.) او

زبان امپراتوری مغول

امپراتوری گورکانیان، بسیار شبیه به دولتهای تیموری قبلی، از زبانهای متعددی استفاده میکرد که به هر زبان نقش خاصی در دولت و جامعه اعطا میشد. با این حال، نقش دقیق هر زبان متفاوت بود.

در دوران سلطنت بابر و همایون، از جمله از نظر سیاست زبانی، تفاوت چندانی با ایالات قبلی تیموری داشت. زبان Chagatai زبان سلسله امپراتوران و همچنین زبانی بود که توسط طبقه حاکم ترکان Chagatai صحبت میشد. زبان دری در داخل افغانستان و بعداً در هند جایگاه خاصی داشت. این زبان دربار، اداره/بوروکراسی، اهداف رسمی دولت (مانند دیپلماسی با سایر کشورها) و فرهنگ عالی بود. زبان عربی زبان امور دینی و علوم دینی بود.

بابر اردوی نظامی خود را به جنگ هدایت میکند. اشراف تورانی (ترک، مغول، ترک مغول) که عمدتاً نخبه گان حاکم را در مراحل اولیه دولت مغول تشکیل میدادند، عموماً به زبان Chagatai صحبت میکردند. در نتیجه، قوای نظامی اولیه ولایات دوره تیموری اولیه اغلب تحت سلطه زبان چغتائی بود.

در زمان پادشاهی و قدرت جلال الدین محمد اکبر که دوره تکامل دولت بابری ها از کابل به دهلی شمرده میشود، زبان دری که زبان محاوره و ادبیات خانواده سلطنتی بود و اکثر حکام و اراکین دولت از افغانستان با داشتن و زبان دری به دهلی رفتند تا همانند خواسته های همایون در سرزمین گرم هند بیشتر بسر ببرند و مرکز تسلط و قدرت نظامی خود را در دهلی انتقال دادند، زبان دری در اداره و امور دولتی جایگاه اصلی خود را نگهداشت. البته کلمات و اصطلاحات چغتائی در زبان دری نیز از گذشته (دوره تسلط چنگیز و بعداً تیمور لنگ در بلخ و هرات و کابل در زبان دری مورد استفاده بوده) و تاکنون نیز این اصطلاحات در زبان دری مروج است.

امپراتوری تیموریان و مرکزیت آن در هرات و روابط فرهنگی - اسلامی تیموریان از هرات تا کابل و دهلی نیز نقش اساسی بین نخبه گان مسلمان شبه قاره هند (یعنی سلطان نشین دهلی) و نیز گرایش

ایدئولوژیک خود جلال الدین محمد اکبر به فرهنگ و اصالت زبان دری و افغانستان باستان داشت. تمام خانواده ظهیر الدین محمد بابر اهل کابل بودند و به از آنجمله (حمیده بانو بیگم) همسر بابر شاه در تکوین و رشد زبان و ادبیات دری در بین فرزندان و اراکین دولت نیز میرهن است.

زبان دری جایگزین زبان چغتائی بعنوان زبان اصلی دربار شد. زبان دری زبان رسمی دولت بابری ها / گورکانیان مغول بوده. در مؤسسات تعلیمی هند نیز تدریس میشد تا در تمام مؤسسات و نظام اداری سیستم حکومتداری بر اساس زبان دری ایجاد شود. لازم به ذکر است که استفاده از زبان دری که برخاسته از ارزشهای ادبی و فرهنگی هرات و کابل در افغانستان بود و سلسله خانواده های تیموری و بابری طی زمامداریهایشان، خدمات شایسته ئی نمودند، ماحصل این زحمات همان است که شاهان افغان تبار در تسلط سرزمین هند نیز توانستند زبان دری را زبان دربار و اداره بسازند و بعنوان زبان رسمی درج قوانین شده بود. برای مقاصد اداری از برارنده گی های قبلی سلطنت دهلی نیز بوده است. احتمالاً توسعه این سیستم از قبل هم در تسلط شاهان افغانستان در سرزمین هند موجود بود. نتیجه نهائی این سیاستهای شاهان افغان یکی هم این بود که زبان دری به زبان واقعی دیپلماسی نخبه گان حاکم شبه قاره هند تبدیل شود. چه در داخل و چه در خارج از دولت مغول. و هم مسلمان و هم غیر مسلمان. نمونه های از دومی ها راجپوت ها، سیکها یا ماراها در ارتباطات دیپلماتیک خود با سایر کشورها نیز از پیوند و استفاده زبان دری بعنوان راهی برای متحد

زن سومی جهانگیر که فنا نام داشت و از شاعران
بینظیر بود، از جایش برخاسته گفت:

جهان و حیات همه بی وفاست فنا را طلب کن که آخر فناست

و زن چهارمی جهانگیر دلارام (آرام) نام داشت و تا
آزمان خاموش بود و ببازی شطرنج شوهرش نیز
دقیق میدید و گفت:

شاه! دو رخ بده و دلارام را مده پیل و پیاده پیش کن از اسپ، کشت و مات

و با این مطلع شعری دلارام، جهانگیر از باختن بازی
شطرنج نجات پیدا کرد. (۶)

نمونه کلام شعر در زبان دری از آرام:

به آه و ناله کردم صید خود وحشی نگاهان را بزور عجز کردم رام خود این کج کلاهان را ***

محو از دل خود ساز همه نقش عدم را
منزلگه اغیار مکن فرش حرم را

سرمایه عقبا به کف آور که مبادا
تقدیر کند بر سر تو تیغ دو دم را

بنوشیدم سحرگه چون شراب ارغوانی را
گرو کردم به جام می لباس پارسائی را

شدم همدم به میخواران به خلوتخانه حیرت
شکستم ساغر و پیمانه زهد ریائی را

گرفتم دامن صحرا شدم هم پیشه مجنون
سبق آموز گشتم درس عشق بی نوائی را

کردن امپراتوریه و تسلط سلطنتهای متنوع که از
هندوکش در غرب، تا بنگال در شرق و دکن در
جنوب امتداد داشت، استفاده نمایند.

زبان دری در حقیقت بعنوان زبان دربار شاهنشاهی
های افغانان در سرزمین هند میتواند تمثیل یک
فرهنگ عالی را در تاریخ کشورهای منطقه بیان
نماید. فرهنگ عالی عبارت از برجستگی آن در
ادبیات (شعر)، آثار علوم و تاریخ است. دولت مغول
فعالانه به دنبال جذب (با حمایت) بزرگترین شاعران،
نویسندگان دری و پشتو زبان، از افغانستان بزرگ و
باستانی بوده که پهنه قدرت شان تا آسیای مرکزی،
آذربایجان و فارس بود. بعنوان نمونه میتوان به اکثر
آثار ادبی عصر مغول نگاه کرد. بیشترین سهم به
زبان/ادبیات دری در این عصر از درون امپراتوری
مغول بود.

زنان در خانواده های سلطنتی بایری ها /مغولهای
افغان در هند از زمان بابر شاه، اولین سلسله قوم
(ظهیرالدین محمد بابر، شخصیت های ادیب سخنوران
ادبیات و شعر دری بودند). یکی از قصه های زنان
جهانگیر که آرام نام داشت را چنین نوشته اند:

« نامش دلارام و یکی از چهار زن نکاحی جهانگیر
پادشاه مغول است. در مورد زندگانی وی اطلاعات
کافی در مآخذ وجود ندارد. تنها روایتی که از وی ذکر
کرده اند که روزی جهانگیر با یکی از شهزاده گان
شطرنج بازی میکرد. و قرار براین گذاشتند که هرکه
این بازی را ببازد یکی از زنان خود را طلاق دهد تا در
نکاح طرف مقابل درآید. جهانگیر که در حال باختن
بازی بود، از شهزاده رقیب خود اجازه خواست تا
قبل از ختم بازی یکبار با زنان خود مشوره نماید.

زن اول او نورجهان بیگم که مشهور به جهان است و
از شعرائی بدیهه سرائی زمان خود نیز شمرده
میشود، به جواب گفت:

تو پادشاه جهانی، جهان ز دست مده که پادشاه جهان را جهان به کار آید

زن دومی جهانگیر که حیات نام داشت و نیز شاعر
توانائی بود در پاسخ به درخواست شاه چنین گفت:

جهان خوشست ولیکن حیات میباید اگر حیات نباشد جهان چه کار آید

آفاق جلایر بیگی هروی

آفاق جلایر بیگی هروی یکی از شاعران معروف هرات در ادبیات دری است که در عهد سلطنت سلطان حسین بایقرا یکی از شاهان با درایت سلسله تیموریان میزیست. وی دختر امیر علی جلایر است که با درویش علی برادر امیر علی شیر نوائی وزیر دانشمند تیموریان - که سمت کتابدار دربار را نیز داشت - ازدواج نمود. آفاق سالهای را همچنان در بلخ که مهد تمدن افغانستان کهن بود نیز سپری نمود، زیرا شوهرش در آن سالها در بلخ کار میکرد. آفاق به تخلص "بیگی" و یا "بیگی هروی" در همه جا شهرت داشت و از زنان ثروتمند عهد خود نیز بشمار میرفت. وی علاقه زیادی به شعر و ادب و شاعران و ادیبهای زمان خود داشته و برای اکثر دانشمندان و اهل ادب با پیروی از شیوه زنده گی اجتماعی گوهر شاد بیگم، معاش مقرر نموده بود و از سرمایه خود آنرا میپرداخت. یکی از کارهای اساسی آفاق برگزاری محافل شعر و ادب بود که غالباً □ در هرات باستانی شعرا و ادیب ها شرکت میکردند. آفاق در همه این محافل میبود.

روزی در مجلس شهزاده بدیع الزمان فرزند سلطان حسین بایقرا حضور داشت و در آن مجلس همه دیگران مستی کردند و شراب نوشیدند. او که ازین حالت سخت متأثر شده بود، بیت زیر را سرود:

چند نمونه کلام آفاق جلایر هروی

آبی که فلک به لب چکاند ما را
سرگشته به بحر و بر دواند ما را
ای کاش به منزلی رساند ما را
کز هستی خود باز رهاند ما را

آه از آن زلفی که دارد رشته جان تاب از او
وای از آن لعلی که هر دم میخورم خوناب از او

اشکی که سر ز گوشه چشم بیرون کند
بر روی من نشیند و دعوی خون کند

نتوان دید رخ ماه تو را ماه به ماه
زانکه آسان نتوان کرد به خورشید نگاه

بزرگی

یکی از شعرای دری زبان در اوائل قرن یازدهم هجری قمری، بزرگی نام دارد که در عهد جهانگیر شاه مغول (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷ق. / ۹۸۴ - ۱۰۰۶ش. / ۱۶۰۵ - ۱۶۲۷ت.م.) میزیست. او در جوانی اش از سرودخوانان و رقاصه های مشهور بود که بعداً ازاین کار دست کشید و تنها به سرودن اشعار پرداخت. او در کشمیر - که یکی از ولایات آنزمان افغانستان شمرده میشد - تولد یافته و در شهرهای مختلفه زنده نموده است. چون اشعار خوبی میسرود مورد احترام و ستایش مردم همیشه قرار میگرفت

گویند: "روزی چهار تن از شعرا به دیدنش رفتند. ولی بزرگی آنان را نپذیرفت. زمانی که از نزد خانه اش دور میشدند، عرب بچه ئی را دیدند که داخل خانه شاعر شد. آنان سخت ازاین بی لطفی او رنجیدند و رباعی زیر را برایش نوشته و فرستادند:

این شیوه کفر و دین به هم ساخته ئی
غم را بوجود خود عدم ساخته ئی

آثار بزرگی ز جبینت پیداست
که با عرب و گه با عجم ساخته ئی

بزرگی به جواب آنان دوباره نوشت:

روزی که نهادیم در این دیر قدم را
گفتیم صلاح است عرب را و عجم را

بیتی از نمونه کلامش:

مو به مو در ناله ام گوئی که استاد ازل
رشته جانم به جای تار در طنبور بست

مآخذ: ۵۳، ص: ۸۹ / با، شماره ۴، سال ۱۰، ص: ۵۲ / ت، ص: ۴۳ / ح، ص: ۵۷ / ز، ص: ۳۳۶.

جهان ملک

یکی از برازنده گی های جدید دولت مغول، بر خلاف دولتهای قبلی تیموری، ظهور زبان هندی بود. میتوان فرض کرد که ورود نخبه گان محلی (مسلمانان هندی، راجپوتها، و بعداً نخبگان دکن) به گروه مغول در اینجا نقش داشته است. زبان هندی، درحالیکه به همه شاهزاده گان مغول آموزش داده میشد، هیچ جایگاه رسمی در امپراتوری مغول نداشت. زبان اردو با الفبای عرب- دری و لهجه هندی نیز در بین زبانهای دری و زبان هندی جایگاهی خود را پیدا نمود. زبانهای هندی و اردو را بعنوان زبانی که برای ارتباط در میان نفوس محلی استفاده میشود، در نظر بگیریم. با توجه به ازدواج مغولها با شاهزاده خانمهای محلی (راجپوتها) که اغلب مادران جانشین حاکمان بودند.

اهمیت و تأثیر زبان اردو / هندی در اواسط قرن هفدهم (یعنی سلطنت شاه جهان و اورنگ زیب) در داخل دولت مغول افزایش یافت. بنظر میرسد که گسترش دولت مغول به منطقه دکن - ادغام بخش بزرگی از نخبه گان هندی - نقش داشته است. علیرغم فقدان جایگاه رسمی یا ارتقاء در قرن هفدهم، نشان میدهد زبان هندی به صورت محاوره ئی یا غیر رسمی توسط نخبه گان مسلمان امپراتوری مغول در اواخر قرن هفدهم صحبت میشد. که در طول قرنهای بعدی به شدت تحت تأثیر زبان دری بوده است که بنظر میرسد به نوعی از لهجه های هندوها متمایز بوده است. لهجه های مختلف زبان هندی احتمالاً زبان بومی بسیاری از جمعیت ایالت مغول نیز بوده است.

امپراتوران مغول از اواسط قرن هجدهم، حمایت دولتی و ترویج زبان هندوستانی را آغاز کرده اند. لهجه ئی از نخبه گان مسلمان (رختا یا اردو زبان) که به شدت تحت تأثیر زبان دری بوده و به خط دری - عربی نوشته شده است.

اولین نمونه های ما از این امر مربوط به دوران سلطنت امپراتور مغول محمد شاه رنجیلا (1719-1748) (۱۱۳۹-۱۱۶۸ش. است. این زبان که قبلاً به صورت محاوره ئی مورد استفاده قرار میگرفت، از نظر شعر، ادبیات و زبان غیررسمی دربار مورد حمایت دولت قرار گرفت. شاهی بر این امر از زنده

یکی از شعرای قرن هشتم در دوره تیموریان هرات در افغانستان، جهان ملک از خانواده اینجوهایی مغول بوده و دختر جلال الدین مسعود شاه بن شرف الدین محمود شاه است. این خانواده در کندهار و هرات میزیسته و تا سال ۷۵۸ ق. / ۱۳۷۷ش. / ۱۳۵۸م. در حوالی شیراز و اصفهان حاکمان محلی امپراتوری تیموریان افغانستان بودند. زمانی که اختلافات بین پدر جهان ملک و کاکایش کیخسرو بروز نمود، جهان ملک ترک شهر کرده و به بغداد مهاجرت کرد. اسناد زیادی در مورد زنده گی نامه جهان ملک وجود ندارد ولی او را از جمله شعرای شیرین زبان دری شمرده و غزلیات زیادی را بیادگار مانده است که بعنوان نمونه چند غزل او را در اینجا ذکر مینمایم:

یار من با من وفاداری نکرد دل ببرد از دست و دلداری نکرد از سحاب اشک در دریای چشم غرغه گشتم هیچ غمخواری نکرد

جالب است بدانید که در حالی که زبانهای چغتائی و عربی هنوز در امپراتوری مغول نقش داشتند، زیرا همه شاهزاده گان مغول هردو زبان را آموزش میدادند. اهمیت این زبانها بر خلاف دولتهای تیموری قبلی کاهش یافته بود. سازمان نظامی جدید دیگر به همان اندازه به ترکهای کوچ نشین قدیمی متکی نبود، بنابراین چغتائی دیگر زبان نخبگان نظامی یا خود نظامیان نبود. کاهش نفوذ این اشراف تورانی در دوران سلطنت اکبر نیز احتمالاً عاملی بوده است. به همین ترتیب، زبان عربی زمانی جایگاه برجسته ئی هم در دین و هم در علوم داشت. دولت مغول فقط از این زبان برای مقاصد مذهبی (مطالعات مذهبی/تئوکراتیک، اعمال مذهبی/مراسم و غیره)، افتخارات/عناوین، و قانونی (که با قوانین حنفی مرتبط است) استفاده میکرد. زبان دری بر چشم انداز تعلیم و علم تسلط خواهد داشت.

دربار شاهنشاهی (دربار) امپراتور مغول شاه جهان. زبان دری زبان رسمی دربار مغول بود. همچنین بعنوان زبان اداری و زبان فرهنگ عالی عمل خواهد کرد.

در دربار بهادر شاه ظفر آخرین امپراتور مغول (1837 - 1857) حضور داشتند که خود شاعران هردو زبان میدانستند.

قانون جدید در مورد زبانها که در سال ۱۸۳۷م تصویب شد. با این حال، با ظهور زبان هندوستانی/ اردو، استفاده از آن بعنوان زبان روزمره - زبان غیر رسمی یا محاوره ئی - خانواده مغول و نخبه گان رو به زوال بود. پس از سال ۱۸۳۷م. (۱۲۱۶ش)، استفاده از زبان دری در دربار و ادارات دولتی هند برای مقاصد اداری یا رسمی متوقف شد. در عوض با زبانهای محلی شبه قاره هند، که اغلب به لهجه های مدرن زبان هندوستانی (اردو و هندی) میرسید، جایگزین شد.

دربار امپراتور مغول اکبر شاه دوم (۱۸۰۶ - ۱۸۳۷م). بنظر میرسد که زبان اردو تقریباً در تمام ظرفیتهای تا این زمان در دولت مغول، جایگزین زبان دری شده بود. استثنای اصلی در سمت اداری یا رسمی است.

منابع و مآخذ:

- John Malcom, History of Persian
- Richard Frye, The Heritage of Central Asia
- Faruqi Shamsurahman, Early Urdu Literary Culture and History (2001)
- جهانگیر در توزک جهانگیری (خاطرات جهانگیر)، نورالدین محمد جهانگیر گورگانی، ۱۳۵۹ش.
- هندولوژی Hindology، ن. ام. گلدبرگ N.M.Goldberg،
- کارشناس هندولوژی، THE ARYAN PROBLEM
- زنان سخنور و نامور افغانستان، داکتر محمد حلیم تنویر،

منابع سودمند دیگر:

- Alam, M. & Subrahmanyam, S. (2012). Writing the Mughal World: Studies on Culture and Politics.
- Faruqi, S.R. (2013). The Emergence of Urdu: Some Preliminary Thoughts.
- Rahman, Tariq (2017). Language and Politics in Pakistan.
- Ali, A. (2020). Persianate Cultures in the Indo-Muslim World.

گی نامه (ذکر میر) میر تقی میر میبینیم که به وضوح نشان میدهد که زبان هندی در دوران کودکی او رو به افزایش بوده است، زیرا به او توصیه شده است که شعر هندی بیاموزد. به قول خودش: «بعد از مدتی با آقای به نام سعادت علی امروهی آشنا شدم که به من توصیه کرد که به زبان رختا (اردو) شعر بنویسم». ظهور شاعران هندوستانی در محافل دربار مغول در اوایل هجدهم مؤید این امر است. از جمله میتوان به ولی دختی، خان ارزو و شاه مبارک اشاره کرد.

در دوره سلطنت امپراتور مغول شاه علم دوم (۱۷۶۰ - ۱۸۰۶م.) هندی شروع به جایگزینی زبان دری بعنوان زبان ادبی دربار مغول کرد. همچنین در این دوره زمانی (دهه ۱۷۷۰م.) است که ما برای اولینبار شاهد استفاده از اصطلاح "اردو" در اشاره به این شکل از زبان هندی هستیم. این امر از قول میر تقی میر مشهود است که مدعی شده است: «اردو زبان هندوستان به فرمان پادشاه (امپراتور مغول) بوده و اکنون در حال افزایش است. ما شاهد ظهور چندین شاعر برجسته اردو هستیم که بر حلقه ادبی مغول تسلط داشتند، در این عصر. بهترین نمونه های آن میر تقی میر و سعوده است.

تقریباً همزمان با ظهور اشکال جدید بیان هنری در اردو، مانند قوالی، به جریان اصلی تبدیل میشود. ظهور اردو بعنوان یک "زبان مشترک" را میتوان با اظهارات آنتوان پولیر Antoine Boliare، سرباز و مسافر سوئیسی تأیید کرد که در دهه ۱۷۷۰ اظهار داشت: "من دانش عمیقی از زبان رایج هند دارم که انگلیسیها آنرا مور مینامند. و اردو زبان توسط بومیان آن سرزمین شکل گرفت.

در پایتخت دهلی در عصر مغول. زبان هندوستانی زبان مردم عادی منطقه دهلی بود. همچنین بنظر میرسد که این زبان به طور غیر رسمی یا محاوره ئی توسط نخبه گان مسلمان امپراتوری مغول (از جمله خود مغولها) در اواخر قرن هفدهم صحبت میشود. چند دهه به آخرین روزهای امپراتوری مغول در اوایل قرن نوزدهم بگذرید. ما اظهارات متعددی از گزارشهای اروپائی را که نشان میدهد زبان غالب دربار بابری های مغول (دری) بوده است. شاعران مشهور دری و اردو مانند ابراهیم زوق و میرزا غالب

افغان انگلیس دریمه جگړه

استاد شهسوار سنگروال

په ۱۹۱۶م کال پا چا له انگریزانو نه وغوښتل چې د افغانستان استقلال په رسمیت وپېژني اود سولې په کنفرانس کې برخه واخلي اوانگریزانو هم وعده ورکړې وه ،خو له خپلې وعدې پر شا سول، نوځکه امیر حبیب الله په ۱۹۱۹ کال یوځل بیا له انگریزانو خپله غوښتنه تکرار کړه، ولې هغو بیا هم خپله ژمنه وځنډوله اوامیر له دغه مکتوب نه ۱۸ ورځې وروسته ووژل شو. دامیر له مرګه وروسته ،کله چې باچا امان الله واک ته ورسید، دهغه یوسترکار داوو چې د افغانستان خپلواکي اعلان کړي. هغه وو چې دافغانستان او انگلیس ترمنځ د استقلال ۳مه جگړه ونښته.

له خپلې پرېکړې پر شاشو اوخپلو کسانو ته یې وویل چې نه غواړم د تخت لپاره خپل ورور وه وژنم. ولې بیا هم امیر چې په خپله خېمه کې ویده وه او د ځواکونو څلور حلقې ترې تاو وې چې د هر ټولي مشر شامحمود، شاه ولي (د نادر خان وروڼه)، احمد علي، احمد شاه (د نادر خان د کاکا زامن) او له دې سربیره شاهي پوځ هم و، چې په ټوله کې محمد نادر ددې ځواکونو اعلی قوماندان وو.

د شپې ناوخته (درې بجې شاوخوا) د حوت په شلمه (سپاږي ۲۰/۲۱ شې) د لغمان په کله کوش کې ووژل شو؟ د ده دوژلو په تړاو د ډېرو انګېرنو شتون چې ګڼې امیر «د سردار شاوليخان لخوا وژل شويدي...ولې بیا هم يقيني

ندی»[1]

د پسرلي په میاشت کې امیر حبیب الله د جلال آباد نه د لغمان ښکار ځای کله کوش ته لاړ. دسلطنت چارې یې خپل دریم زوی عین الدوله امان الله ته سپارلې وو. نایب السلطنه او معین السلطنه ورسره ملګري ول.

یو شمېر دکورنۍ غړي اودرباریان په سرکې دامیر ورور نصرالله خان اوزامن یې شهزاده عنایت الله خان او امان الله خان د امیر دناوړه کړو وړو نه ډیر خوا شیني ول او دا چې امیر ونشو کولای د لومړۍ نړیوالې جګړې په درشل کې د انګریزانو نه خپلواکي تر لاسه کړي، نو ځکه د دربار (سری ګوند) د نصر الله خان په مشرۍ په قران کریم کې لاس لیک وکړ چې په ژمنۍ تفریح ځای، جلال اباد کې د امیر چاره وکړي.

کله چې د پېښې وخت راورسېد نایب السلطنه نصرالله خان

احمد خان وویل: تر هغې چې امیر ونه ټاکل شي امیر خاورته نه سپارل کېږي. نو د بیعت لاس یې وړاندې کړ. ولې معین السلطنه ټپل واهه بیا یې د بیعت لاس مخ ته کړ چې لومړي بیعت زما حق دي. د امیر حبیب الله خان له بنځیدو نه وروسته سردار نصرالله خان په جلال اباد کې او امان الله خان په کابل کې د سلطنت اعلان وکړ.

سردار نصرالله خان په دې ډاډه وه چې د ده دوه ورېرونه (عنایت الله خان او حیات الله خان عضد الدوله) چې په کله کوش کې هم ورسره ول دده تر شا ولاړ دي.

نو ځکه د دوی له بیعت نه وروسته په جلال اباد کې سلطنتي مېشت پوځي ځواک، هلته مېشتو درباریانو، ملکي مامورینو او مذهبي مشرانو ده ته بیعت وکړ چې مونږ د نقیب صاحب (سیدحسن کیلاني)، میر صاحب جان د اسلام پور پاچا، د چارباغ حضرت صاحب (میرمعصوم) د بېلګې په توګه یادولي شو.

سردار نصرالله خان بیا د هند وایسرای ته د خپل ورور له وژلو خبر ورکړ چې د شپې (۳ بجې) د یوه نامعلوم کس لخوا امیر شهید شو، او زه د ټولو لخوا د افغانستان پاچا و ټاکل شوم.

کله چې امان الله خان د خپل پلار له وژلو خبر شو ده په کابل کې د سلطنت اعلان وکړ او د فبرورۍ په ۲۸ د ځانګړو مراسمو په ترڅ کې، چې د حضرت فضل محمد (شمس المشایخ) اخوند زاده حمیدالله د تګاو ملا اونورد عید گاه په جومات کې ورته پګړۍ په سر کړه.

امیر نصرالله خان د یوه رسمي مکتوب په ترڅ کې له دې دمخه ورته د یوه لیک په ملتیا (شجاع الدوله په لاس) امیر امان الله خان ته د ټولو پېښو خبر ورکړی وه.

له دې سربېره یې یو پلاوی هم ورواستوه او کله چې شجاع الدوله خان وځنډېده نو بیا یې د یونس خان په نوم یو بل تن ولېږه چې هغه امیر امان الله خان ته بیعت وکړ.

شجاع الدوله خان او غلام محمد خان چې کله بېرته جلال اباد ته ورسېدل نو امیر نصرالله خان ته یې د کابل د خلکو شور او زوږ د افغانستان د خپلواکۍ په تړاو د فبرورۍ په ۲۴ په مراد خانۍ کې د امان الله خان وینا او د کابل مېشتو سردارانو او درباریانو د بیعت کیسه وکړه... نصرالله خان چې نه یې غوښتل د افغانانو وینه توبې شي نو هغه هم پرته له کوم مخالفته بیعت وکړ. ولې استیوارت انګېري، نصرالله خان د جمعې په لمانځه کې موجود وو چې ملا په خطبه کې امان الله یاد کړ.

امان الله خان چې د خپلې مور (علیا حضرت) له بابت، امیر حبیب الله خان نه خوا بدې وه، د مشروطیت د هغو درې فعاله ډلو په لړ کې یوه ډله ددربار وه... چې ګڼې د امیر په وژلو کې ښکېل ګڼل کېږي.

داسې انګېرنه هم شته چې شجاع الدوله خان امان الله خان ته ډېر نږدې وه او د میر قاسم خان لغماني له انده.

«په کومه تومانچه چې امیر وژل شوی وه هغه علیاحضرتې ورکړې وه. ځکه چې علیاحضرتې ده ته زوی ویلې وه.» [2]

په هر حال دا یوه سیاسي وژنه ګڼلې شو. په دې کې د هندي اسنادو په بنسټ د سردار یحی خان لمسی هم ښکېل برېښي. یوتن افغان په رنگون کې د امیر زوی سردار محمدکبير خان ته کیسه کړې وه «د قاتل پښه د خېمې په تباب کې بنده شوه ولوید او دی بیا ونيول شو» [3] د دې خبرې مانا داده (سردار یحی خان درې زامن لرل؛ محمد اصف، محمد عظیم او محمد یوسف) چې ګڼې محمد نادرخان امیر ته نږدې یو پوځي مشر علي رضا چې قاتل یې لیدلي وه په خپره وواهه چې چيغې مه وهه امیرصاحب له خوبه اوځي. چې په پای کې همدغه علي رضا په دار وه ځړول شو.

میر غلام محمد غبار چې په هرات کې له شجاع الدوله خان سره نږدې همکار وه د هغه له خولې کښلې دي چې امیر حبیب الله خان دده له خوا وژل شوي دی.

میرمحمد صديق فرهنگ پرتله له کوم ماخذ او لاسوند نه لیکلي دي چې:

«زما یوه دوست دامان الله خان د واک په مهال له څرخي غلام نبي خان سره کار کاوه راته وویل:

امیرحبیب الله خان د امان الله خان په اشاره د شجاع الدوله خان له خوا وه وژل شو.» [4]

خو د امیر په وژنه کې کرنیل علیشا له محاکمې نه وروسته ووژل شو. چې دامیر د خېمې ساتونکی وه [5]

ددې ټولو څرګندونو سره سره امیر حبیب الله خان د نا څرګند سړي لخوا چې تر اوسه پورې دده قاتل نامعلوم دی ووژل شو.

سردار نصرالله خان له یوې لنډې وینا وروسته محمد نادرخان ته دنده وسپارله چې د نظم د ټینګښت لپاره جلال ابادته ولاړشي او محمد ولي خان ته یې دنده وسپارله چې د امیر مړې ننګرهارته ولېږدوي.

پخوا تر دې چې امیر خاوروته و سپارل شي شا اغاسي علي

که څه هم امیر نصرالله خان لا د مخه ناظم دوست محمد خان ته دنده سپارلې وه چې د پکتیا خلک دده په ملاتړ را پاخلوي.

محمد حسین خان مستوفي یې هم دېته هڅولی وو چې د تګاو او نجراو له لارې خلک د شمال لخوا را ووبلې چې دده د دواک لپاره امان الله خان دېته اړ کړي چې ده ته بیعت وکړي.

همدا راز د قطغن والي محمد صفرخان ناظر ملا عبد الرزاق اندر او نور د ساري په توګه د یادولو وړ دي، چې مذهبي او سیمه ییز واک یې د پام وړ وو.

نوموړي سردار ملا اندر او دده زامنو پرمټ د ننګرهار په بېلابېلا سیمو کې په تېره باجوړ، مومند او د دنورو قبایلو کې هم دځان په ګټه هلې ځلې پیل کړې.

خو ریچارد مکونا چې په دې اند وه چې د نصرالله خان دغه بري لامل داوه چې ملتپاله ځوانان، وسله وال ځواکونه او خلک د امیر امان الله پلویان شول.

هغه مهال چې امیر امان الله دده او د خپلو ورونو بیعت لیک د میرزا محمد حسین مستوفي له خوا تر لاسه کړ، نو په ټول هېواد یې غږ وکړ چې زه به تر هغې د پاچاهۍ تاج پر سر نه کړم چې افغانستان مې له بهرنۍ ښکېلاک نه ازاد کړي نه وي.

عزیزالدین وکیلې پولیزې ولې، امان الله د جمعې په شپه دحوت میاشت ۱۲۹۷ ش وویل، مادافغانیه اسلامیه سلطنت تاج دافغانستان دکورنۍ اوبهرنۍ خپلواکۍ پټوم په سرکړ» (وګورۍ سفرهای غازي امانالله لومړۍ مخ)

په کابل کې له بیعت نه وروسته د مارچ پر (۸) مې نېټې (۱۹۱۹زکال) نصرالله خان، سردار عنایت الله خان او حیات الله خان له جلال اباد نه د موټر په وسیله کابل ته ورسېدل. ولې بریتانوي استازی حافظ سیف الله خان په جلال اباد کې پاتې شو او دوی د امیر له خوا تر نظر لاندې و، ځکه چې امان الله خان په لمړۍ ورځ ژمنه کړې وه چې زه به د پلار قاتلان نیسم.

امیر لږه موده وروسته عنایت الله خان پرېښود خو نصرالله خان په بند کې پاتې شو او امان الله خان ددې لپاره چې نصرالله خان خلکو ته دیوه ګنګار په توګه ور وه پېژني د نایب السلطنه له بند نه دوه میاشتې تېرې وې چې په اړکې کې د سردارانو په وړاندې د امیر دوژلو مسله را پورته کړه.

د حبیب الله خان د شهادت په تړاو د تورنو کسانو په لړ کې سردار نصرالله خان، عبدالاحد خان او د امیر ددربار پوځي مشر علي رضا خان لومړني ګنګاران وبلل شول.

« د امیر تره امین الله خان و درېد چې یو ورور مې نورو وواژه او دا مونږ ووژنو...؟ په پای کې نایب السلطنه په بند کې پاتې شو، عبدالاحد خان تبعید شو او علی رضاخان په دار وځړول شو. [6]

میرزا محمد حسین خان د اړک په یوه ونه کې ځورېد شو... ولې دخلکو ترمنځ انګېرنې داسې وې چې امیر حبیب الله د شجاع الدوله خان له خوا وژل شوی دی.

حال دا چې دی دکورنیو چارو وزیر وټاکل شو او محمد نادرخان ورسره ۲۱ تنه نور له بنده ازاد شول او نایب السلطنه لږ موده وروسته ومړ.

د خپلواکۍ جگړه:

د مخه مو وویل چې شجاع الدوله خان د امیر نصرالله خان له خوا کابل ته واستول شو او د فبرورۍ په ۲۳ درویشتمې نېټې یې امان الله خان دامیر له مرګه خبر کړ.

امان الله خان د یوې ناستې په ترڅ کې د امیر نصرالله خان لیک غوندې ته ولوست چې امیر د یو ناپېژنده سړي لخوا ووژل شو او نایب السلطنه (نصرالله خان) په پاچاهۍ وټاکل شو... عین الدوله (امان الله خان) باید خپل بیعت لیک جلال اباد ته واستوي. ډېر ګډونوال په سر کې اعتمادالدوله عبدالقدوس خان په دې اند ول چې امان خان باید بیعت وکړي...

محمود طرزي څه ونه ویل ولې نایب سالار صالح محمد خان، امان الله خان ته بیعت وکړ.

نوی امیر د خپلواک اوڅواک د پیاوړتیا لپاره په درې

هغسې خو د برتانوي هند چارواکو د هند دازادۍ بښونکو غورځنګونو د خپلواکۍ لپاره د رولټ (Rowlett) په نوم د جزا قانون هم را ایستلی و.

په ۱۹۱۹ز کال د اپرېل په میاشت کې د «امرتسر» پېښه هم را منځته شوې وه چې ۳۷۹ تنه پکې وژل شوي وه او سل تنه پکې سخت ټپیان ول (که څه هم یو شمېر لیکوال د زخمیانو او مړو شمېر ۱۵۰۰ تنه ښیي).

دا هغه پېښه وه چې جنرال «ریګینالډ» له دندې گوښه او «ګانډي» ته یې دا بری په برخه کړ چې په پای کې د برتانوي هند د ماتې لامل شو.

هغسې خو د برتانوي هند چارواکو د هند دازادۍ بښونکو غورځنګونو د خپلواکۍ لپاره د رولټ (Rowlett) په نوم د جزا قانون هم را ایستلی و.

په ۱۹۱۹ز کال د اپرېل په میاشت کې د «امرتسر» پېښه هم را منځته شوې وه چې ۳۷۹ تنه پکې وژل شوي وه او سل تنه پکې سخت ټپیان ول (که څه هم یو شمېر لیکوال د زخمیانو او مړو شمېر ۱۵۰۰ تنه ښیي).

دا هغه پېښه وه چې جنرال «ریګینالډ» له دندې گوښه او «ګانډي» ته یې دا بری په برخه کړ چې په پای کې د برتانوي هند د ماتې لامل شو.

د عثماني ترکيې تجزیه له ترکیې نه د مصطفی کمال دفاع، په منځنۍ اسیا کې د بلشویکانو بری او د امان الله خان پاڅون انګریزان و لرزول.

امان الله خان د هېواد په قبایلي سیمو کې د جهاد غږ پورته کړ. په کابل، جلال اباد او د هېواد په نورو سیمو کې یو په بل پسې جرګې جوړې شوې. د ډېورنډ د کرښې دواړو غاړو ته پرتو خلکو پاڅون وکړ...

آن دا چې د انګریزانو قومي ملېشاوو هم دندې پرېښودې.

د هند ویسرای د هند په ګاونډیو سیمو د ټولو پېښو د حل

ټکو ټینګار وکړ: نایب السلطنه یې د پلار په وژلو تورن کړ، د سرتېرو تنخوا یې زیاته کړه او خلکو ته یې د بشپړې خپلواکۍ ډاډ ورکړ.

بیانو امان الله خان د مارچ په دریمه (۳) د پلار د وژنې او دخپلې واکمنۍ په تړاو د هند ویسرای لارډ چلمسفورډ ته لیک واستاوه او د اپرېل په دیارلسمه (۱۳) نېټه یې په یوه لویه غونډه کې د بشپړې خپلواکۍ اعلان په دغو ټکو وکړ...

ما ځان او هېواد ازاد کړ، له دې وروسته به افغانستان هغسې خپلواک وي لکه د نړۍ نور هېوادونه...

هېڅ بهرنی هېواد به پرې نښودل شي چې د افغانستان په کورنیو او بهرنیو چارو کې لاس وهنه وکړي. که چا داسې وکړل زه به یې په دغه تورې مړۍ پرې کړم. د «لودویګ ادمک» د څرګندونوله مخې (د شلمې پېړۍ تر نیمایي پورې د افغانستان باندنۍ اړیکې) د امیر له اوږدې وینا وروسته برتانوي استازي حافظ سیف الله خان ته مخ ور واپراوه او په نرمه بې ورته وویل:

سفیر ته پوه شوې چې ماڅه وویل؟

هغه ځواب ورکړ، چې «هو» زه پوه شوم. وروسته نوموړي خپل حکومت ته په ټینګار سره وویل چې امیر ده ته مخ راواړاوه چې خپل حکومت ته خبر ورکړي. [7]

لارډ چلمسفورډ د تېر په څېر فکر نشو کولای، یانې کله چې امیر عبدالرحمن ومړ لارډ کرزن وپتېله چې له امیرحبيب الله خان نه نور امتیازات ترلاسه کړي نو د ۱۹۰۵ کال موافقه لیک یې اړین ځکه وباله چې د امیر عبدالرحمن خان موافقه لیک شخصي بڼه لري او د هغه له مړینې وروسته تړون هم له منځه لاړ.

ولې د اعليحضرت امان الله خان د پاچاهۍ پېښې هغسې نه وې نو ځکه یې د افغانستان د خپلواکۍ په تړاو په پرېکنده ډول څه ونه ویل یوازې د امیرحبيب الله خان په مړینه یې خواشینی وښوده.

«دامیر امان الله د لیک په ځواب کې د اپرېل په ۱۵ (۱۹۱۹ز کال) نېټه یوازې د امیر د شهادت یادونه شوې وه، له خوا خوږۍ پرته پکې د کوم نوي هوډ یادونه راغلې نه وه. [8]

امان الله خان چې پوه شو چې انګریزان نه غواړي د افغانستان خپلواکي ومني نو بیا نه یوازې په افغانستان کې د ننه اولس خپلواکۍ ته هڅوي بلکې د هند په نیمه وچه کې هم هندوان، سکان او مسلمانان د انګریزانو په وړاندې پاڅون ته را ویلل.

وروسته ښکاره شوه چې عبدالرحمن خان په هند کې و ټاکل شو. نو د پېښور کمشنر روزکیپل rooz Keppel ترې وپوښتل کوم امیر هلته په دنده گمارلي یې؟

خوصالح محمد خان له ټاکلي وخت نه دمخه د مې په څلورمه (۴) نېټه په خیبر کې جگړه پیل کړه، په لنډي کوتل کې یې ماته وه خوړه.

سرفریز ټټلر گڼيلي دي (۱۹۶ مخ) چې برتانوي پوځ د پېښور ښار کلاند کړ او په خلکو یې د خښلواوې بندې کړې.

همدا لامل وه چې د پېښور پاڅون شنه کړل شو، غلام حیدر خان او دهغه هندي ملګري لکه عبدالجلیل او ګوش ملاب سنډ بندیان شول.

حاجي عبد الرزاق چې لومړی د سردار نصرالله خان له ډېرو نژدې پلویانو څخه وه. دده د ملا تر په تړاو یې د مومندو په سیمه کې فعالیت کاوه، د ترنگزو حاجي صاحب په ګډون یې له ډیرو سیمیزو مشرانو سره لیدلي ول. کله چې د امان الله خان فرمان یې تر ګوتو کړ چې دازادو قبایلو په سیمه کې په دنده گمارل شوی یې.

که څه هم ده له سلا او مشورې نه وروسته خپل زوی حافظ عبد الرب او یو هندي مجاهد محمد بشیر لا دمخه د علیحضرت امان الله خان دربارته چې خپل بیعت لیک یې هم ورکړی وه استولي وو.

عبدالرزاق اندر صالح محمد خان ته لیکلي وو چې ما په ازادو قبایلو کې ولس وسلوال پاڅون ته هڅولي دي پام کوه چې جگړه له وخته مخکې پیل نه کړې.

ولې هغه د همدې تېروتنې له مخې جگړه پیل کړه او ماته یې و خوړه. د غبار په اند حال دا چې « د څلورو سوو افغان سرتېرو مړي د جگړې په ډګر کې پاتې ول، صالح محمد خان چې یوازې ګوته یې زخمي شوې وه د خپل یاور محمد گل خان مومند سره په داسې حال کې چې سرتېرو ته یې د شاتګ امر ورکړ د جگړې ډګر پرېښود. [9] خو د انګریزانو پر وړاندې جگړه پایته ونه رسیده. دانګریزانو پر وړاندې د افغان ولس جگړې لا دوام درلود.

د محمد عمرخان اړیدي ولسي لښکر د ملا عبدالرزاق اندر هاند او هڅې ان تر دې چې نوموړي امان الله خان ته وکښل:

دا چې صالح محمد خان له ناپوهۍ دا کار وکړ که له غدارۍ؟ خوزه په خپلې دویمې خبرې ټینګار کوم. علیحضرت امان الله خان غوښتل چې نوموړی اعدام کړي خو یوازې په بند محکوم شو او بس.

کلی. دا وگڼله چې باید جلال اباد ونیول شي. د برتانوي مرکزي حکومت د برتانوي هند د وایسرای وړاندیز سم ونه باله او ورته یې وویل:

تاریخ ښودلې ده چې د افغانستان له پوځ نه د افغانستان ولس او قومونه د بهرنیو د برید په وړاندې ډېر پیاوړي دي. موږ باید د تاریخ درسونه هېر نه کړو.

امیر امان الله لومړی حکومت جوړ کړ او عبدالقدوس خان یې صدر اعظم او محمود طرزی یې د بهرنیو چارو وزیر وټاکل.

بیا یې بخاراته خپل استازی وټاکه کړ او له شوروي سره یې اړیکې ټینګې کړې. شورویانو ته هم د افغانستان خپلواکي د برتانویانو په وړاندې یو ستر بری وو. نو ځکه یې د یوې اعلام یې په ترڅ کې د مارچ په ۲۷ مې نېټې په (۱۹۱۹ ز کال) د افغانستان خپلواکي په رسمیت وپېژندله.

په داسې حال کې چې له یوې خوا شوروي مشر (لینن) محمد ولي خان دروازي د مې په ۲۷ می (۱۹۱۹) نېټه د افغانستان د استازي په توګه مني او له بلې خوا په همدې نېټه (۲۷ مې) د افغانستان مجاهد ولس پکتیا ته خپرمه، قبایلي مشران د انگلیس پوځي کلا ګانې له منځه وړي او دافغانستان بیرغ پورته کوي.

جورج روس کپیل وايي، « دوزیرستان اوخیبر درې په اوږدو کې افغان ځواکونو په ناڅاپي توګه په دوی برید وکړ، ولې بیا هم د توقع خلاف هرڅه ډېرښه پرمخ لاړل...»

دا هغه مهال دی چې امان الله خان له دې نېټې نه دمخه یانې د مې په میاشت کې د هېواد دریو خواوو ته پوځونه لېږلي وو.

یانې خیبر ته سپه سالار صالح محمد خان، کندهارته عبدالقدوس خان او خوست ته محمد نادر خان استول شوي وو. د ډېورنډ د موافقه لیک نه وروسته دواړو غاړو ته پرتو اولسونو د انگلیس په وړاندې ټوپک له غاړو نه وه ښکته کړي. ولې د امان الله خان په راتلو د برتانوي هند د ځواکونو په وړاندې جگړه ییز مورچل لا تود شو.

له صالح محمد خان نه د مخه په پام کې ول، چې د مې په ۸ نېټه په پېښور کې د افغانستان پوستي دفتر په نوښت د هغې سیمې جنګیالي پاڅون ته را وېلي چې د انګریزانو د پوځ مخ هغه لورته واړوي.

د پوستي امر غلام حیدرخان او په پېښور کې افغان وکیل عبدالرحمن لا دمخه امان الله خان ته داې ورکړی وه چې د افغانستان د خپلواکۍ په تړاو به د هند په نیمه وچه کې هم پاڅونونه له سره ورغول شي.

کې موجود دي چې کله دوی کابل ته دخبرواترو لپاره لارل وې لیدل چې ترکي جنگیالیان (ښايي موخه به یې انورپاشا اوجمال پاشا وو. سنګروال)، هندي باغیان کابل کې موجود وو او ددې په لړ کې دشوریانو ملاتړ هم ورته د اندېښنې وړ وګرځېد، چې دسترې لوبې خاطرې یې ور په زړه کړې.

عربي لارنس، چې د الوتکو انجنیر و، په ۱۹۲۰ دې پایلې ته ورسېد چې د بریتانیا او شوروي ترمینځ سیاسي او پوځي ستونزې پېښېدونکې دي.

په ترکیه کې مصطفی کمال او په پارس کې رضا شاه هم د ملتپالنې په رڼا کې سیکولرنسټ ته لاره اواره کړې وه... په کابل کې هم له ۱۹۱۱ کال را په سراج الاخبار کې هم یوشمېر خپرونې د مطبوعاتو ډګر ته را وویستې چې د وطنپالنې احساس ته یې روح بښه.

دا ټول هغه څه وو چې انګریزانو ته یې اندېښنې را ولارې کړې وې... دا چې د متارکې وړاندیز د چا له خوا وشو په دې اړه ویشلي نظرونه موجود دي. نو د انګلستان او افغانستان تر منځ د متارکې خبرې پیل شوې.

اعتماد الدوله عبدالقدوس خان له کابل نه کندهار ته په لاره وه چې برتانوي ځواکونو د چمن له خوا په سپین بولدک برید وکړ او دیو له لنډ مهال لپاره یې ولکه کړه.

برتانوي نظامي کار پوهانو داسې انګېرله چې پوځونه به یې د خیبر له لارې جلال اباد او د کندهار له لارې په کابل وسلوال بریدونه کوي.

همدا لامل وه چې انګریزانو خپل ځواکونه سپین بولدک ته ورسول او جنرال (وېشیر) Wapshare دېته اړ شو چې په کابل باندې د برید لپاره یو شمېر وسلوال ځواکونه مرستې ته را ووبلي.

دغه مهال د افغان ځواکونو شمېر د تورن محمد یوسف تر قوماندې لاندې دری سوه (۳۰۰) تنوته رسېده چې په ډېرې

ولې د افغان ځواکونو کنډ کمشر محمد صدیق خان بیا هم په کمکي خیبرکي برتانوي ځواکونو ته درنه مرګ ژوبله ور واوروله.

د ننګرهار، لغمان او کنړ ولسي مشرانو پخپل ولسي لښکر له یوې خوا وسلوال بریدونه پیل کړل او له بلې خوا یې د خلکو په منځ کې د جهاد تبلیغ کاوه.

د جنرال محمد عمر خان ناصري (سورجرنیل) او کنډ کمشر محمد اکلیل خان بدخشانې د (باسول) په سیمه کې په داسې حال کې چې غلام نبي خان څرخي هم له کابل نه ننګرهار ته رسېدلی وه. د انګریزانو د پرمختګ مخه ونیوله.

انګریزانو په دې هیله چې جلال اباد لاندې کړي د سور جرنیل محمد عمر خان ناصري او محمد اکلیل خان د ځواکونو سره مخامخ شول. برتانوي ځواکونو نه یوازې پرمختګ ونه کړ بلکې په دفاعي حالت کې هم له ډېرې وېرې سره لاس او ګرېوان وو.

د لغمان، کنړ او ننګرهار ولسي لښکر چې شمېر یې زرګونو کسانو ته رسېده په دې هیله چې په ډکه او خیبر وسلوال بریدونه وکړي، دا ځکه چې لا دمخه د لنډې کوتل او تورخم په شاوخوا سیمو کې شینواري زر شاه د انګریزانو مور چلې تر بریدونو لاندې نیولې وې.

برتانوي ځواکونو چې د افغانانو ولسی بهیر ولید چې له چترال نه را واخله تر بولانه پورې ټول ولس د انګریزانو په وړاندې پاڅېدلی دی... سره دهغې چې د انګریزانو دوو

« ساپویت کاملز» جنګي الوتکوپه ډکه کې په افغان ځواکونو بمباري وکړه، خو عملیات یې دومره ځواکمن نه وو. او کله چې الوتکې بیرته ستنېدې ډزې پرې وشوې او ان دا چې یوه الوتکه د تخنیکي ستونزو له کبله کېناسته خو بیا هم په ځایي خلکو په روحیه یې اغیزه وکړه... دیویدالین وایي، « تر ټولو لوی بم آچوونکې الوتکې هنډلي پیچ کابل بمباري کړ. » (وګورئ دیویدالین ۱۸۰ مخ) روزکیپل ټینګار کړی دی چې سرحد کې د لوی پاڅون مخه ونیول شوه خو یوازې زرتنه خاښ ارام کېناستېدل... د سرحد د آرامولو لپاره ډېر وخت ته ضرورت وواو نورې الوتکې هم له « مېروپوتامیا » څخه راواستول شوې، خو بیا هم دوه الوتکې راوغورځول شوې.

ددې په څنګ کې انګریزانو دا وېره هم درلوده چې افغانستان دشوروي په غېږه کې ونه ولېږي، نو په لټه کې وو چې له سیاسي لارې د حل لارې چارې ولټول شي.

د برتانوي استازو یو شمېر اسناد په برټش کتابتون او نندارتونو

وخت په وخت به یې دده د بري خبرونه په (امان افغان) کې خپرول.

محمدنادرخان د (۲۰) شلو ورځو په شاوخوا کې یانې د مې تر ۱۴ نېټې د گردېز په بالا حصار کې د جگړیز پلان د جوړېدو په پلمه پاتې شو.

د ظفر حسن د څرگندونو له مخې، له نادر خان سره څلور عرادي توپونه او درې پلي وسله وال غونډونه مل وو...

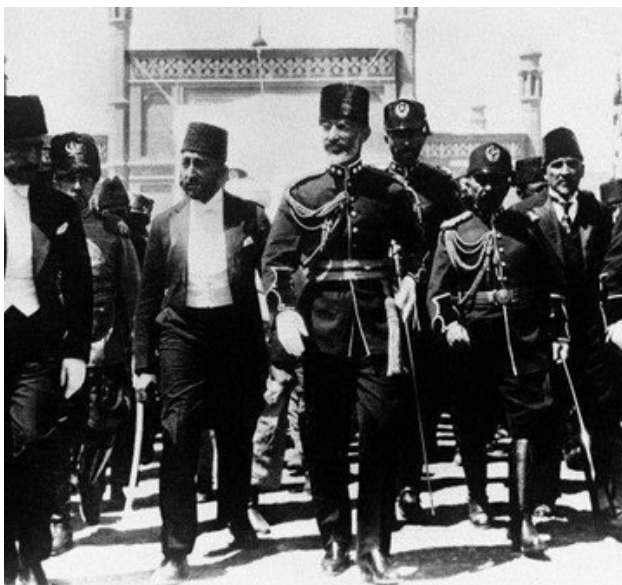
خو د خپلواکۍ د جگړې د پیل نه لا د مخه ډگروال مبارکشا خان او ډگروال محمد علم خان تر قوماندانۍ لاندې په خوست او علی خېلو کې د سپکې او درندې وسلې په لرلو سره پوځي ځواکونه ځای پرځای کړي وو.

خو کله چې نادرخان د مې په دیارلسمې (۱۳) نېټې پوځي ځواکونه په دریو برخو ووېشل نو بیا یې سردار شامحمود خان دېته وگماره چې له یو شمېر پوځونو، قومي مشرانو او عالمانو سره (پيوار) ته لاړ شي.

سردار شاه ولي خان یې له نور المشايخ او یو شمېر نورو سره و (اورگون) لورته واستول، او په خپله سپه سالار محمد نادرخان د خوست او ټل جبهه تر خپلې ولکې لاندې وه نیوه.

ولې له دېنه دمخه «کله چې جنګ په رسمي بڼه پیل شي» د مسیدو جنګیالیو لا دمخه د «سروکي» په جنګي قشلي برید کړی وه او له انګریزانو نه یې ډېر څه د غنیمت په توګه لاندې کړی ول.

د تتيو جنګیالیو هم د انګریزانو تلګرافي لیکې پرې کړې وې. ددې سیمې وګړو د پيوار، علی خیل، توجي او کرېمې پورې پرمختلې کړې وه.

مېراني یې د سپین بولدک له کلانه ساتنه کوله. جنرال هاردي د کلا دېوال چپه کړ چې په پای کې ډېر شمېر د برتانوي ځواکونو لخوا ووژل شول.

یو شمیر چې د محمد یوسف په ګډون ټپیان ول، د انګریزانو په ولکه کې پرېوتل.

عبدالقدوس خان لومړی خوشدل خان چې د کندهار والي وه ونیوه بیا یې سپین کفن واغوست او په ولس یې غږ وکړ. د کندهار د ځواکونو مشر ډګرمن غلام نبي خان ناصري چې دخپل تربور په څېر سور کرنېل ناصري چې په تنګرهار کې فعال وو، دارنګه ده هم ځواکونه چمتو کړي ول چې سپین بولدک ته ځان ورسوي، ولې د والي لخوا یې مخه ونیول شوه.

دا ځل د اعتماد الدوله په ملګرتیا د سفر بری اعلان وکړ او له قومي مشرانو سره مخ په سپین بولدک رهي شول. پدغه وخت کې د جمعې د لمانځه پر مهال یو تن په جومات کې وویل چې یو سونې هلک یې په خوب کې لیدلی دی چې د قزلباش نور محمد شاه په (غوه جل) کې ښخ شوي دي.

دا دې لپاره چې افغان جنګیالیو بېرته راستانه شي. د دې پېښې له بابت په کندهار کې یوه لویه غمیزه او ستونزه په سیمه کې منځته راغله خو ډېر ژر په ډېرې اونیاری پای ته ورسېده.

عبدالقدوس خان د ولسي ملاتړ په مټ مخ په سپین بولدک وخوځېد او په پای کې انګریزان یې په شا وتمبول.

امان الله خان غوښتل چې خپل ماما خوشدل خان په دار وځړوي خو د مور په سپارښتنه یې هغه و باندې.

د «رابرت ستر اوس هوپ» له آنده انګریزانو غوښتل چې د جگړې اصلي موخه یې د خیبر سیمه وي، یوازې په پکتیا او کندهار جبهه کې باید دفاعي بڼه خپله کړي او خپل ټول زور هلته وکاروي چې دافغانستان پلازمېنه کابل ته ځان ورسوي.

د جنوبي جبهې قوماندان سپه سالار محمد نادرخان وه چې له خپلو وروڼو (شاوې خان او شامحمودخان) سرېره کني شمېر قومي مشران او نامتو روحانیون (شمس المشايخ او نورالمشايخ) هم ور سره مل وو مخ په پکتیا رهي شول. ځواکونو لومړۍ شپه د اپرېل (۲۱) [10] په چاراسیاب کې وکړه او د اپرېل په (۲۴) گردېز ته ورسېدل.

سپه سالار د نورو جبهو په پرتله ډېر پوځي او قومي ملاتړ او امکانات خپل کړي ول ان دا چې ډله ییزې رسنۍ او د عکاسۍ کمزې او خپرونې هم په واک کې وې، چې

نه یوازې په منځنۍ جبهه کې ولسي پاڅون په ډېر شور او زوږ د الله اکبر په نارو د خپلواکۍ چېغې وهلې بلکې له چترال نه راواخله تر خیبر، پکتیا او ان تر کندهار (سپین بولدک) پورې د خلکو وېنې په جوش راغلې وې. ډېوډلین لیکلي چې برتانویان دومره ستړي شوي وو چې زرگونه سرتېري د خیبر له درې بېرته راوگرزېدل ان دا چې سرتېرو لاریون وکړ، خو رسنیو یې له خپرولو ډډه وکړه. بریتانیا ددې لپاره بمباري وکړه چې کابل ووېروي، هندلي پیچ کابل بمبار کړ.

په چترال کې سیمه ییز واکمن (مهر) عبدالرحمن خان [14] د عبدالملک خان جلالة پلار د امان الملک جلالة نیکه هم د خپلواکۍ په نوم پاڅون وکړ. «د انگرېزان لپاره مهمه دا وه چې یو شمېر هغه قبایلي ځواکونه چې ددوی په ملېشو کې شامل ول د دوی له امر نه سرغړونه وکړه» [15] میر زمان خان کنړی یو بل نامتو جنګیالی وو چې د مې په ۸ نېټه یې له اسمار نه د بریکوټ پر لور له خپلو مېړنیو سره حرکت وکړ.

همدا راز جنرال عبدالوکیل خان د جون په ۲۳ نېټه د ولسي لښکر د دفاع په خاطر مخ په چترال روان شو. د یادو بریو پر بنسټ ویلی شو چې د متارکې غوښتنه د انگرېزانو له خوا شوې ده.

۲- یو شمېر تاریخ پوهان انګېري چې د متارکې وړاندیز د غازي امان الله خان لخوا شوی وه.

ددې لامل دا گڼي چې گڼې دانگرېزان درنې بمبارۍ وې چې د کابل او جلال آباد په ښارونو کې یې وکړې، نو بیا یې ځکه جنرال محمد نادر خان ته د یوه فرمان په ترڅ کې وویل:

سپه سالار د خوست په لور متون ته لاړ او بیا یې د جگړې لیکې وپېشلې او هر چاته یې جگړه ییز لوري په ښوونې کړل. [11]

مونږ د مخه وویل چې د محمد نادر خان سره د رسنیو یو شمېر استازي ملګري وو. په دغه لړ کې یو هم ظفر حسن اییک چې یو هندوستانی وه مل وه.

کله چې سپه سالار د مې ۱۴ مه خوست پلازمینې متون ته په لاره وه، ظفر حسن خاطراتو کې کښلي دي چې نادر خان په دې هیله چې په خوست کې ځینې توکي د جگړې لپاره تهیه کړي لس (۱۰) ورځې باید دلته پاتې شي. دی وړاندې کاري چې:

«مونږ په متون کې وو چې خبر مو تر لاسه کړ چې وزیر او مسیدو په «وانه» برید کړېدی».

هغه شمېر ملېشايي ځواکونه چې د انگرېزانو په چوپړ کې ول یا خو کوروته تللي دي او یا گڼ شمېر یې سردار شاولي خان ته اوښتي دي. او خپلې وسلې یې هم تسلیم کړېدي. [12]

د «وانې» په تړاو سردار شاولي خان هم د مې په ۲۳ نېټې سپه سالار محمد نادر خان ته د یوه لیک په ترڅ کې کښلي دي چې د وزیرستان جنګیالیو د «وانې» چوڼۍ کلابنده کړېده.

همدا راز د منگلو جنګیالیو هم پرته له اجازې نه په (تل) برید وکړ او د (تل) اوسېدونکو ددوی له برید نه خپل ملاتړ څرګند کړ.

عبدالصمد غوث انګېري چې: جنرال نادر خان د خوست له متون نه د وزیرستان په لور وخوځېد او د تل په کلا یې برید وکړ. [13]

جنرال محمد نادر خان په ناڅاپي توګه د مې په ۲۶ نېټه د لس (۱۰) زره ولسي لښکر او درې (۳) زره پوځي ځواکونو سره د تل په پوځي کلا برید وکړ. په داسې حال کې چې هوايي بریدونه هم روان ول افغانانو د تل کلا ونیوله او د کلا پر برج یې د افغانستان بیرغ و ځړاوه.

دا چې متارکه ولې وشوه او د چا په وړاندیز وشوه؟ په دې تړاو بېلا بېلو څرګندونو ته تم کېږو:

۱- د تل، وانې، پېوار او وزیرستان په سیمه کې ولسي لښکر او افغان پوځي ځواکونه یو د بل پسې بري ته رسېدلي ول او ان تر دې چې متارکه هم اعلان شوه، ولې یو شمېر جنګیالیو خپلې موچلې پرېښودې.

ملي مجاهدینو له یادو سیمو سر بېرته تړنو او میرام شاه پورې د انگرېزانو اړیکې له سیمې سره پرېکړې وې.

نادرخان دا هم له امیر نه وغوښتل چې د سولې د پلاوي مشري ده ته ورکړل شي، ولي امیر دا غوره وگڼله چې د جگړې په دغه محاذ د نادرخان شتون مهم دی، نو ځکه يې دده وړاندیز ونه مانه او په دې تړاو يې اته ۸ فقریزه فرمان صادر کړ.

سره ددې چې يو شمېر نور ليکونه هم ښکته پورته شوي دي، د دواړو غاړو ليکنو کې د وطنپالنې احساس په ډاگه کېږي. خو کوم څه چې د انديښنې وړ ښکاري، هغه دا چې د دواړو تر شا د يو چا لاس و، چې يو بل ته يې له غرضه ډکه سلا ومشوره ورکوله.

د ظفر حسن د څرگندونو له مخې سپهسالار امیر ته يو ليک واستوو چې دی نه غواړي د ځانگړي ارزښت له مخې له پيوار نه يو ټکام تر شا شي او که امیر حکم هم وکړي له امر به يې سرغړونه وشي...

امیر سره د هغې چې عکس العمل ونه ښود، بلکې سره د هغې چې د دفاع وزير وو د قطغن او بدخشان تنظيمه رييس هم وټاکل سو.

له راپورته شوو ستونزو سره سره امان الله خان هم متارکه ومنله، اوربند اعلان شو چې بيا په راولپنډۍ کې خبرې پيل شوې. [17]

دا چې د متارکې وړاندیز لمړی له کوم لوري شوی دی؟ خو بيا هم متارکه د جون په دریمه (۳) نېټه (۱۹۱۹ ز کال) مينځته راغله چې د راولپنډۍ تړون ته يې لاره پرانستله.

- ۱- (استيوارت افغانستان (۱۹۱۴-۱۹۲۹) نيويارک ۱۹۷۳ کال ۳۵ مخ
 - ۲- عطا يي کانديد اکاډميسن ابراهيم دافغانستان معاصر تاريخ ۱۶۸ مخ
 - ۳- نوې ډيلي حکومتی پاني د p.b (پ-ی) سند کڼه ۱۰۰۳ سپتمبر
 - ۴- فرهنگ مير محمد صديق افغان در پنج قرن اخر ۴۷۹ مخ
 - ۵- کاکړ پوهان ډاکتر حسن د پاچا امان الله واکمنی ته ۱۷۰۰ مخ
 - ۶- غبار مير غلام محمد افغانستان در مسير تاريخ ۷۴۵ مخ
 - ۷- ادمک لودويک د شلمې پېړۍ تر نيمايي ۱۹۷۴ اريزون ۴۷ مخ
 - ۸- د لودويک ادمک هماغه اثر ۴۸ مخ
 - ۹- غبار مير غلام محمد افغانستان در مسر تاريخ ۷۵۹ مخ
- نوټ: پايله دا چې ولس د چکړې په ټولو جبهو کې بری و ګاټه بلکې حکومت متارکه ومنله او يا يې متارکه وغوښته.

- ۱۱- همدغه اثر ۷۶۴ مخ
- ۱۲- ايک ظفر حسن «خاطرات» ۱۸۸ مخ
- ۱۳- غوث عبدالصمد سقوط افغانستان ۴۳ مخ
- ۱۴- عبدالملک جلاله پلار د امان الملک جلاله نيکه
- ۱۵- Admes, Afghanistan.p ۱۱۴-۱۱۸
- ۱۶- وکيلي عزيزالدين پولزی نګاهي به تاريخ استرداد افغانستان کابل ۷۹ مخ

«د کابل وګړي د بمبارۍ نه په تلک راغلي دي او د کابل لوړ پوري انګېري چې اوس د جګړې وخت نه وه، ملامتي يې پرما شا امان الله اچوي.» [16]

ولي ډيويد لين دبرتانيه د هوايي بمبارۍ په اړه ليکلي دي «د انګريزانو دووسا پوټ کاملزجنګي الوتکو پر افغان ځواکونو بمباري وکړه، خو عمليات يې دومره ځواکمن نه وو...»

د شرم خبره دا وه چې کله الوتکې بېرته تښتېدلې، چې ډزې هم پرې وشوې... له ورختايي يوه الوتکه په يوې کيږدۍ کيناسته اولوتکه هم خرابه سوه... ترټولو لوی بم اچوونکې الوتکې هندلي پيچ کابل بمبار کړ... خو روزکيېل ته حيروونکې داوه چې سرحد کې کوم لوی بغاوت ونه شو» (وګورۍ ډيويدلين ۱۸۰ مخ)

۳- داسې انګېرنې هم شته چې امان الله خان د هېواد له ختيځ (خيبر) او سپين بولدک له جبهو ناهيلي شوی وه، هغه هيله يې هم چې ګڼې په هندوستان کې به دانګريزانو په وړاندې پاڅون کېږي ترسره نشوه.

ځکه يې متارکې ته غاړه کېښوده او په دې يې بسنه وکړه چې انګريزان بايد د افغانستان خپلواکي په رسميت وپېژني

۴- په پښتونخوا کې د ډېورنډ د کرښې پورې غاړې ته د ولسونو پاڅون انګريز دومره ګواښلی وه چې اغېزې يې د هند پر نيمه وچه يې اغېزې نه وې. دوی پدې پوهېدلي وو چې که متارکه ونه کړي ښايي نورو اسلامي هېوادو ته هم د دا ډول جګړو لمنه وغځيږي.

دوی سره دا وېره او اندېښنه هم وه چې دغه پاڅونونه به د پاریس د سولې په پرېکړو هم اغېز وکړي.

همدا لامل وه چې انګريزانو په هندوستان کې افغان استازی سردار عبدالرحمن خان ډکې ته راوست.

د ده د کورنۍ غړي يې ترې ستانه کړل او بيا يې دغه پيغام ورکړ چې کابل ته لارشي پاچا امان الله خان متارکې ته راوبولي.

«ادمک» هم پدې اند دی چې د برتانوي هند حکومت افغان استازي ته اجازه ورکړه چې کابل ته لارشي پاچا دېته اړ کړي چې د دوښمنۍ نه لاس واخلي.

دهيواد په جنوب کې جګړه روانه وه، چې انګريزانو د متارکې وړاندیز وکړ او امان الله هم د ذکر شولاملونو له امله ورته سروخوڅوه، ولي نادرخان مخالفت وکړ او وېيل بايد په دې اړه د هيواد له استازو سره مشوره وشي اود کرښې دواړو غاړو ته پراته ولسونه وپوښتل شي.

ISSUE 5 | NOVEMBER 2025

AHS

AFGHAN HISTORICAL SOCIETY

AFGHAN HISTORY AND CIVILIZATION

A QUARTERLY PUBLICATION OF THE
AFGHAN HISTORICAL SOCIETY

www.afghanhistoricalsociety.com